

Szereppróba

Elitek, szerepek, peremlét

Szerkesztette
Bodó Barna

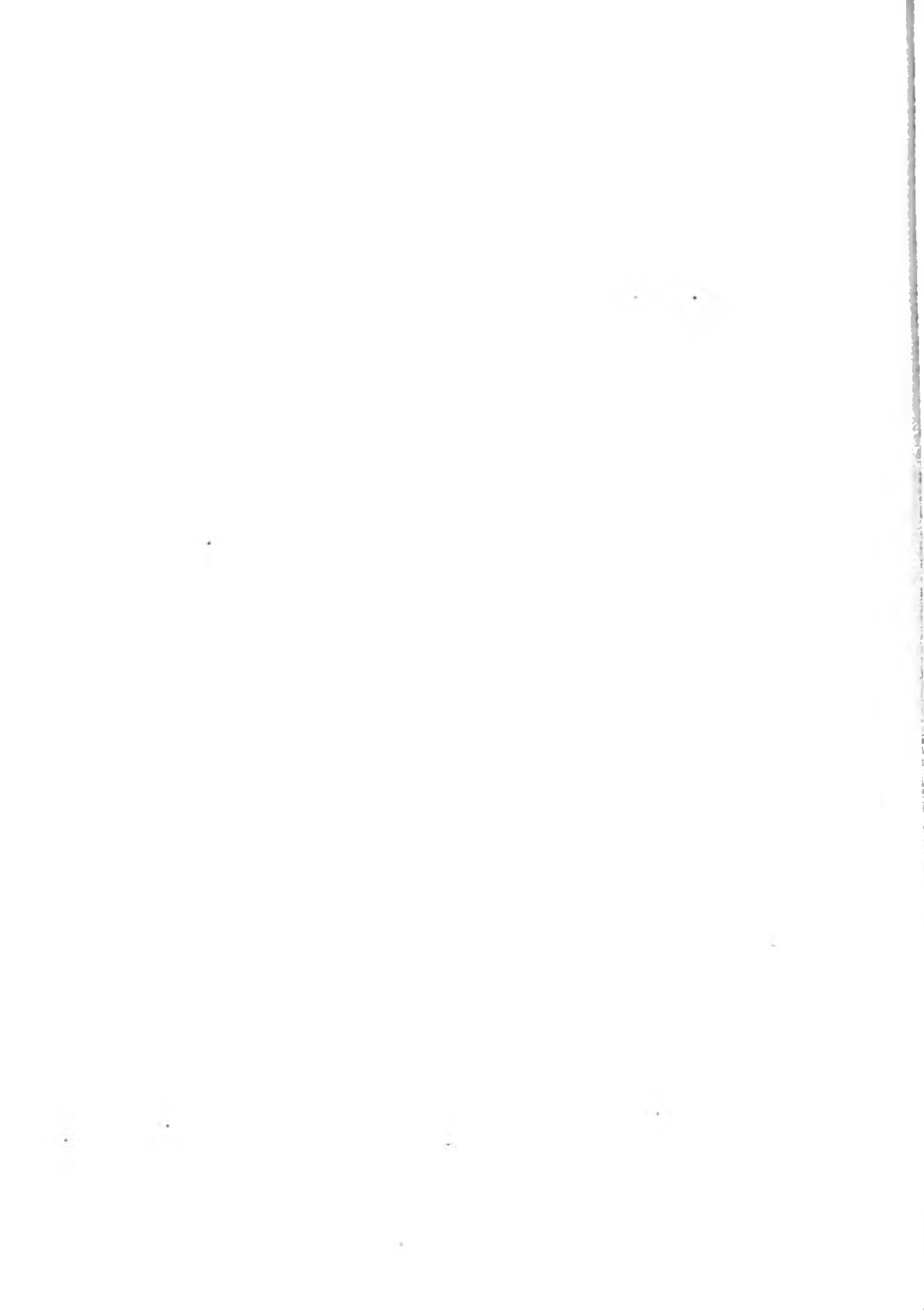
DIASZPÓRA
KÖNYVEK

1

Szereppróba

Elitek, szerepek, peremlét

Szereppróba

Elitek, szerepek, peremlét

Szerkesztette
Bodó Barna

SZÓRVÁNY
ALAPÍTVÁNY
Temesvár

DIASZPÓRA KÖNYVEK 1.

SZERKESZTŐ
Bodó Barna

GRAFIKAI SZERKESZTŐ
Könczey Elemér

Az elitek és etnikumközi kapcsolatok a Bánságban
c. kutatás támogatója a
MŰVELŐDÉS ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTERIUM
Határon Túli Főosztálya

Szórvány Alapítvány Temesvár
RMKT Kolozsvár

Felelős kiadó: Somai József

Műszaki szerkesztő: Hozó Éva

Korrektúra: Lázár Ildikó

Készült a Református Egyház Misztótfalusi Kis Miklós

Sajtóközpontjának nyomdájában

Kolozsvár, 2002. január

ISBN 973-0-02-620-3

Tartalom

Előszó (Bodó Barna) 5

Bodó Barna: Szerepróba 7

Bakk Miklós – Bodó Barna: Elitek, modellek, szerepek 26

Albert Ferenc: Falu és modernizáció 59

Gazda Árpád: A bánsági magyar elit az életutak tükrében 91

Bányai Ferenc 95

Bárányi Ferenc 100

Deák János 108

Demeter András István 113

Halász Ferenc 119

Marossy Zoltán 125

Matekovits György 131

Szegedi Lajos 138

Toró Tibor 144

Az Olvasóhoz

Minden könyvnek megvan a sorsa. Ennek is.

Sorsul – mármint a kéziratnak – az jutott, hogy szinte három évig nem volt esély sem a megjelenésre. Egy kutatóhely munkatársai, itt a temesi végeken, alig reménykedhetnek abban, hogy a kutatás eredménye amint elkészül, tehát annak rendje és módja szerint, megjelenik. Kutatásra még sikerül támogatást szerezni – a többi már az intézményesülés olyan dimenziója, amit egyszer talán szintén kutatni kellene...

Tóth Pál Péter írja a fantasztikus észak-erdélyi, II. világháború alatti család-felmérés anyagának a feldolgozója és kiadója a munkát prezentáló kötetben, hogy a véletlenek szerencsés egybeesésére van szükség egy-egy produktum megszületéséhez. Ilyen véletlen segített az 1998 elején lezárt kutatásunk anyagának a mostani kiadásában.

Kérdés persze, s ezért szólítja meg a szerkesztő külön is az Olvasót, hogy indokolt-e egy kutatás eredményeit a nagyon gyorsan változó időben három év múltán kiadni? Ha a kutatás komoly volt, ha a szerzők időközben valami okból nem léptek túl korábbi – szakmai – álláspontjukon, akkor nem csupán indokolt, de szükséges. Éppen Tóth Pál Péter szórványkötete jelzi: 60 év múltán is fontos lehet egy kutatási eredmény.

A döntés nem a szerkesztőé, ő annyit vállalt, amennyit tehetett: Önök elé terjeszti a művet. Teszi ezt igen nagy örömmel, mert van olyan része a kutatásnak, amelyet külön nem lehetett közölni – többször kísérletet tettünk rá –, amely csak így, ebben az összeállításban „kerül a helyére”. A kolléga – Gazda Árpádról van szó –, akinek az életútinterjúi most először látnak napvilágot, viszont azokkal szemben érezte fontosnak a nyilvánosságot, akik időt és energiát investáltak, amikor a kutató rendelkezésére álltak.

A részek és az egész kérdése az itt kötetbe foglalt dolgozatok együttesét illetően külön felmerül. Bárha közli is egyik avagy másik dolgozatot erdélyi illetve budapesti szaklap, attól még a helyzetkép nem áll össze, csak a kutatók hiszik és remélik azt, hogy amit elkészítettek, az kerek és egész.

Ezzel a kötettel a *Szórvány Alapítvány* részéről jelezni kívánjuk, hogy eredményeinket igenis kivisszük szűkebb és tágabb nyilvánosságunk elé. Eddigi köteteink – a jelenlegi a kilencedik a sorban – megmaradtak munkaeszköznek, a szakma művelői számára, nem céloztuk meg ez idáig a nagyközönséget. A váltást több tényező indokolja, mindenek előtt az, hogy ma már nem kérdőjelezik meg, hogy szükség van a szórványhelyzet kutatására. Pár évvel ezelőtt még voltak hangok, miszerint rengeteg életfontosságú feladat áll előttünk itt a végeken, s egyesek, mégis, kutatnak... Váltás utáni nehéz időkben a tudomány mindig mostohagyerek. Egyesek szerint mindmáig az.

A csapat, a kutatók és a szerkesztő, megtette kötelességét. Hogyan is mondta az (ön)íroniáért a szomszédba nem kényszerülő Churchill? „A történelem majd feljegyezi. Tudom, mert én fogom megírni.”

Amit feljegyeztünk, az is történelem.

Bodó Barna

Bodó Barna

Szereppróba

Feljegyzések a kisebbségi alagútból

*A szellemi képzetek felérnek egy
hosszantartó börtönbiintetéssel.*

Fernand Braudel

*Éppen hol nincsenek fogalmak,
megfelelő szó hamarost akad.*

J.W.Goethe

Vannak fogalmak, amelyek általános esetben definiálhatók, jelzős szűkítéssel, pontosító értelmezéssel viszont szinte meghatározhatatlanná válnak. Nem logikai paradoxon keresése a cél, hanem a kisebbségi léthelyzet, mint keretfogalom – Gombár Csaba szóhasználatával a kisebbségi paradigma – sajátos esetre vonatkoztatott értelmezési kísérlete.

Kisebbségi vidéki magyar elit.

A fogalomértelmezés útvesztőinek sokasítására beszűrhető még a *szórvány*. El sem kezdtük az értelmezést, és itt az újabb dilemma: e sokszoros szűkítéssel kijelölt elit létezik-e egyáltalán?

Kötelező-e, hogy a magyar szórványnak, legyen szó Besztercéről avagy Temesvárról, Galacról avagy a Fekete-Körös menti „örtornyainkról”, meg legyen a maga elitje? Nem kötelező. Râmnicul Vâlcea tucatnyi magyarját kívülről kapott indítás és támogatás terelte össze abba az „akolba”, amelynek a neve az indítvány okán RMDSZ-szervezet, valójában a megkülönböztető identitás helyi termelésének egyetlen – potenciális – eszköze. Belső képesség, erő és bátorság nem került az összehajoláshoz a Kárpátokon túli városban, miként annyi más helyen, ahová a politika hullámverése társaink egyikét-másikat elsodorta. Igaz, e helyt nem ilyen szórványról szólnék, hanem azokról, amelyek megléte történelmi léptékben mérhető ott, ahol a frissen jött jelző elsősorban nem a magyarokat illeti meg.

(centrum, hol vagy?)

Mi tehát a definiálható elit? Mi az, amit – Páskándit parafrázálva – a kizárás, a ki- és szétválasztás nem pontosít, ellenkezőleg, szinte megfoghatatlanná tesz? Az elit – így a teória – a tömeg ellenpólusa (Pareto 1917), a gazdasági, politikai, szellemi színpad rendezőiből és főszereplőiből áll, akiknek esélyei arra, hogy elitté váljanak, nem csupán képességeiktől-tudásuktól, de bizonyos demográfiai jellemzőktől-feltételektől is függenek (Easterlín 1980), ugyanakkor a kiválasztódás mechanizmusai visszahatnak magára az elitre (Dresch 1984). Bibó István relativizálja a definiálhatóságot, amennyiben kétféle összetételt azonosít. Az elit állhat azokból, akikben a közösség céljai tudatosan kiformalódnak, csakhogy – figyelmeztet – létezik egy másik, megszívleendő közkeletű ítélet, mely „elit alatt nem a társadalom legértékesebbjeit, hanem egyszerűen azokat érti, akik adott társadalmi rendünkben társadalmi helyzetük alapján magától értetődően a társadalom vezető rétegéhez tartoznak” (Bibó 1982:338). A rendszerváltás folyamatait értelmező kutató szerint az új elit a létrejött hatalmi szerkezet egésze (Szalai 1996:39). Itt tehát az újabb kettősség: egyénekről avagy szerkezetről szól az elitek története?

Mégis sejtjük, mi az elit: a fenti értelmezések mindenikében megjelenő irányító szerep okán.

Mi van a *kisebbségi, vidéki, magyar – szórvány?* – szűkítő-értelmező jelzőkkel?

Kisebbségi elitről teoretikus igényességgel kezdeményezett diskurzust a KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja (Valami történik, 1993); a Bíró A. Zoltán vitaindítójára reflektáló írások kulcsszavai, teljességre törekvés nélkül: önjelölés (Kolumbán Gábor), helyi-regionális tagolatlanság (Erőss Imre), elméleti inkoherecia (Bíró Béla), betöltetlen szerepek sokasága (Bodó Julianna), személy elsőbbsége a struktúrával szemben (Gagy József). Milyen – kisebbségi – elit az, amely emígyen jellemezhető? Minden közösség, tehát a nemzeti kisebbség számára is úgy (kell, hogy legyen), ki és milyen legitimációs mechanizmus révén válhat vezetővé. A legitimáció az illető – kisebbségi – társadalmat jellemzi, amennyiben a fogalom mögötti ideologikus tartalom illetve érzelmi töltet nem relativizálja reménytelen mértékben magát a fogalmat.

Gyűjtsünk dilemmákat: miről és hogyan kellene szólni az elmélet igényével, amikor kisebbségi közösségek vezéreiről készül láttelet? Hogy 1989 előtt Közép-Kelet-Európában szó sem lehetett kisebbségi társadalomról és ezen belül a saját közössége által legitimált elitről, azt a kor becsületes munkáinak (Joó 1984; Rehák 1988; Gyönyör 1989) a fogalomhasználata is jelzi. Guy Héraud megállapítása – „a politikai hatalom nélkül a (nemzetiségi) kulturális élet elkerülhetetlenül 'folklórrá' korcsosul” (Héraud 1972) – Schleswig tartománnyal kapcsolatosan született, de aligha csak német-dán vonatkozásban érvényes. És mit hoztak a '90-es évek? Vérmes reményeken és kemény vitán túl, egy-két helyen vért is. A térségre nemzetállami beállítódás a jellemző, mely éppen mert nemzetállami, nem támogatja a kisebbségi önrendelkezés semmilyen formáját. A nemzetközi politika mintha csak azzal volna elfoglalva, hogy a létező lépéskényszer rá leselkedő csapdáit elkerülje, ezért „helyzetet tisztáz” és „üzen” (Kende 1994; S. Pierre-Caps 1997). A kisebbségi közösségek politikai képviselőit sodorják az események, még akkor is, ha egyik vagy másik kormányzati szerephez jut. Országglási felelősséget vállalhatnak – közösségi önrendelkezését nem. A közössége vonatkozásában kisebbségié sehol, semmiképpen ne legyen a végső szó, a döntés. Önrendelkezés nélkül kisebbségi társadalmakról szólni illuzórikus. Igazi társadalommá szerveződhet-e az a közösség, amelyben a legfőbb közhatalmi jogosítványokat biztosító tisztségek legitimációja a közösségen kívülről származik?

És mindezek ellenére: kisebbségi elit van. Létrejön a politika – általános – strukturális felhajtó ereje révén; a gazdaság nem szelektál(hat) etnikai hovatarozás alapján; a kisebbségnek is vannak tanultjai. Olyan, amilyen – de van.

Rendeljük a kellően nem definiált *kisebbségi* mellé a *vidéki* minőséget. Kísérletünk egyszerre mondható természetesen és rendhagyónak. Miért ne lehetne a vidéki kisebbségnek saját elitje? Ugyanakkor: milyen kisebbségi közösségnek az elitjét keressük, ha maga az alapfogalom is ellenáll a teoretikus igényű meghatározásnak?

A vidékiség Rokkan törésvonal-elmélete szerint a területi tengely segítségével a centrum-periféria viszonyban jeleníthető meg (Rokkan 1980), akinél a centrum természetesen a nemzeti elitet jelöli, a periféria a lokális társadalmat. Figyelmet érdemlő különben a fogalmazás, mely a centrum elitjével a helyi társadalom egészét helyezi szembe.

Kisebbségi közösség esetében a helyi társadalom és ekként a vidékiség jellegét is meghatározza a kisebbségi mi-tudat sajátos strukturáló hatása. A kisebbségi csoportidentitás által kialakított elkötelezettségek mentén a társadalom oszloposodik. Szakmai vagy bármilyen más identitást a helyzetből fakadóan felülír az etnikai. Az ekként strukturálódó társadalmak esetében kialakuló szervezetláncolatok megakadályozzák az információ és a kommunikáció áthatolását a törésvonalak határain (Lipset – Rokkan 1967). Ahol helyileg a kisebbség demográfiaiilag nem meghatározó, csak töredéke a többségnek, a szigorú etnikai keretek közötti szakmai kapcsolatok veszélyeztethetők a teljesítményt, az egyén rácsatlakozik a többségi kommunikációs rendszerekre. A kis létszámú helyi kisebbségben az a vélekedés alakul ki, hogy számára a többségi információs és kommunikációs rendszer nyújt többet. Ez az igazán szükséges. Az anyanyelvű média, mivel anyagi, területi okokból nem lehet annyira átfogó, mint a többségi, leszálló ágba kerül. Asszimilációs nyomás ez, bár nem politikai, hanem strukturális. Ugyanis ha és ahol a közösség nem igényli a saját kommunikációs rendszert, akkor és ott a kisebbségi identitás sérül (Albert – Bodó – Papp 1997).

A saját centrum szükséges. Hol alakul(hat) ki a romániai magyarság centruma? E kérdésre 1920-ban egyszerű volt a válasz: Kolozsvár. A második világháború utáni történések politikai akarata Marosvásárhelyt részesítette előnyben, hogy aztán mind több intézményünk oda kerüljön, ahol demográfiai mögöttes nem létezett ehhez: Bukarestbe. Ez 1989 előtt volt, mondhatnánk. Viszont ha az RMDSZ politikai választ keressük e kérdésre, zavart találunk.

Annyi világos, hogy Temesvár magyar vidék, jó volna viszont tudni, milyen viszonylatban az. Honnan érkehetnek, honnan várhatók el azok az impulzusok, amelyek a vidéket perifériává teszik, vagyis beemelik egy bizonyos struktúrába, viszonyrendszerbe? Centrum nélkül nem a vidékiség válik általánossá, hanem a – vallott-posztulált – különeműség kérdőjelessé.

(temesi magyarság)

Jelzés értékű, hogy a kisebbségi vidék jeles tudósa és politikusa, Jakabffy Fiemér a bánági magyar társadalom kialakulásának szentelt dolgozatát figyelemztetéssel kezdi: „Vannak szavak, amelyeket igen

gyakran használunk anélkül, hogy pontos értelmüket ismernők... Ilyen szó a társadalom is.” (Jakabffy 1940). Példája – bántási magyar katolikus társadalom – azt jelzi, minél inkább gondot okozó a fogalom meghatározása, annál több jelzõt rendelünk mellé, hogy valóban tudjuk, mirõl is van szó.

A bántási magyarság kialakulásáról szõlva Jakabffy pontos dátummal operál: 1778. június 6-án szûnt meg a törököktõl 1716-ban visszafoglalt bántási tartomány közvetlen udvari – császári – irányítása, és került sor a magyar közigazgatás bevezetésére. Olyan megállapítással folytatja, amirõl más etnikumú krónikások többnyire hallgatni szoktak, és pedig: 1716-tól „hat évtized alatt folyt itt az a nagyarányú telepítés, amelynek a Bántás gazdasági használhatóságát köszönhette. Telepítettek ide németeket, franciákat, spanyolokat, olaszokat, bolgárokat, elnézték a románok és szerbek térfoglalását is, csak magyarok nem jutottak ide... A telepítés egyik kormány-szakértõje, Bartenstein még 1755-ben is elutasította azt a gondolatot, hogy a Bántásba ismét magyarok kerüljenek, mert 'veszedelmes volna a határszéleken ily elégedetlen elemet tartani, hisz ezek újra fellázadhatnak, mint Bocskai, Bethlen, Rákóczi és Thökoly alatt.'” (Jakabffy 1940:5-6) A Bántás romániai területére a XVIII. század legvégén kerülhettek – összesen két településre – magyarok: Végvárra 135, Ótelekre közel 100 család.

A bántási magyar társadalom újraalakulása a – magyar – vármegyei rendszer visszaállításával kezdõdött, kivéve azon határõrvidéki területeket, amelyek betagozására az országos rendszerbe száz év múltán került sor. Az új vármegyék – Krassó, Temes és Torontál – határainak a megállapítása 1779 tavaszán ment végbe. A megyék tisztkarának a megalakításához – a rendi alkotmánynak megfelelõen – nemességre volt szükség. Itt helyben tisztkart választani nem volt honnan, más tájakról jelentkezőket kellett kinevezni. Ennek egyik oka Mária Terézia egy 1779. áprilisi leirata, miszerint a török hódoltság elõtti tulajdonok visszaigénylésérõl szó sem lehet – vagyis minden peres ügyben a kincstár erõnyerõ lehetett. A magyar társadalom kialakulása szempontjából a földbirtokok vásárlása alig jelentett valamit, a legtöbben gazdasági megfontolásokból, és nem azért szereztek bántási földet, hogy ide költözzenek.

A földet vásárlók közül azok szerepe nagyobb a bántási magyar társadalom kialakulásában, akik megyei tisztséget is vállaltak – akik nem csak állásért jöttek ide, hanem vagyont is hoztak. A tisztkar jelentõs ré-

sze a józsefi években – Szekfű Gyula szerint a vidéki nemesség nem osztozott az intellektuellek József-rajongásában, a rendi előjogok és nemzeti jelleg sorozatos megsértése miatt – kicserélődött, a XIX. század elején a bánsági megyék köz- és társadalmi életét „idegen vérből való nemesek” (Jakabffy 1940:25) uralták. És ezekből – a szerb, örmény, román, francia, spanyol, zsidó eredetű nemesekből – alakult ki, a forradalmas korban a helyi magyar társadalom. Azokban a bánsági megyékben, ahol a városi polgárság körében magyar elemmel szinte nem is találkozhattunk a kiegyezésig, a szabadság – jelesül a magyar szabadság – gondolata hatására következett be a történelmi váltás. Itt sem volt egységes a nemesi társadalom, sokukat a császári udvar „jóindulatúnak” minősített, a Kossuth-pártiak kisebbségben voltak, mégis olyanokat választottak a legfőbb helyi köztisztviselésekre, mint Vukovics Sebő alispán, vagy Ormós Zsigmond főszolgabíró, akik a nemzeti eszme legfőbb bajnokai közé tartoztak.

A megyék megszervezése után a helyükön maradhettek a különböző (só-, posta-, bánya-) hivatalok többnyire német alkalmazottjai, akik az új – magyar – tisztikartól tisztos távolban maradtak. Idővel, mert az új nemesi osztály tagjai közé meglehetősen számban kerültek nem magyar származásúak, a művelt polgári elem és az új tisztikar között megindult a társadalmi érintkezés. És mivel az új nemesség igyekezett átvenni a régi magyar nemesség mentalitását, életvitelét, követik őket ez úton a hivatalnoki, polgári elemek is. Segítették ezt az elfogadási folyamatot olyan események, mint a Martinovics-féle felkelés során alkalmazott rendőri terror, amelynek következtében a temesi Laczkovics János is vérépadra került. A próbát 1848 jelentette, amikor is a – zömmel – német polgárság, a sváb földművesek a magyar ügy mellé álltak.

A kiegyezésig, állapítja meg Jakabffy, a szabadságharcban magyar nemzeti szellemről bizonyosságot tevő családokban is a társalgási nyelv jórészt a német volt, ami 1867 után változott meg alapvetően. A magyar nyelv megtanulásában a német polgárság, sváb földművesség járt elől, miközben a román és szerb népelem csak kényszerűségből tanult meg magyarul, amiben része volt annak, hogy az Eötvös-féle (1868-as) nemzetiségi törvény e két népcsoportot nem elégítette ki.

Az első (és majd a második) világháborút záró békekötés nyomán kialakult helyzetről – mivel szinte állandóan napirenden van –, talán annyit, hogy Bánság alapmagatartása befogadó, Temes megye mai lakói-

nak szinte a harmada máshol született. Magyarok is folyamatosan érkeztek ide Erdély különböző tájairól, főleg Székelyföldről, akik az identitással kapcsolatos kérdésekben az erdélyi alapmagatartástól eltérően nyilvánulnak meg (Bodó B. 1998).

Érdemes odafigyelni arra, hogy a térség „magyar” történelme milyen megvilágításban, értelmezésben kerül ma bemutatásra. Jelzésértékű, a többségi médiában kik és hogyan hivatkoznak eseményekre és folyamatokra, tényekre és történésekre. A kérdés fontos, hiszen Temes megyében – általában szórványhelyzetben – a kisebbségiek többsége román nyelvű sajtót olvas (Albert – Bodó – Papp 1997), a kisebbség önmagáról kialakuló képe itt jelentős mértékben a többségi értelmezés függvénye.

Ugyanakkor a tranzíciós idők meghatározó intézménye a sajtó, mely bár önnön igaz szerepét ma még nem találta meg, hatása bizonyítható a politika által követett diskurzusok fő csapásirányainak a kiválasztásában. Amit ma egyes médiumok „csak úgy” elmesélnek, a holnapi politika érvei közé emelkednek, szinte észrevétlenül. És közellenállás sem ébred, mert a sajtó ténykedése okán és pontos ismeretek hiányában a hangulati háttér azokat is leállítja, akik különben érzik, hogy valami nincs rendben.

Lássunk tényeket. A bánsági gazdasági csoda, a mindent elsöprő modernizáció példáit 1869-től kezdődően szokás idézni, a temesvári lóvasút megindulásától. Ha a bánsági vasút kezdetéhez – 1857 – nyúlunk vissza, akkor is jóval túl vagyunk a magyar szempontból fordulópontra jelentő 1778-as esztendőn. A telefont Temesvárott 1880-ban vezették be 52 lakásba, a város csodás színházépületét 1876-ban adták át rendeltetésének, a világra – Európára – szóló elsőbbség, az utcai villanyvilágítás 1884-es dátumot visel. A mai Temesvár építészeti arculatát a századforduló éveiben alakították ki. A sor folytatható, de talán szükségtelen. Ennyi tény is jelezheti – hitelesen! –, hogy a modern Bánság és a központ, Temesvár „elsőbbsége” – amire az itt élők igen büszkék, a románok körében mondás hordozza ezen „igazságot”: Tot Banatu-i fruncea! (Csakis Bánság az első!) – jelentős mértékben a kiegyezés utáni *magyar* elsőbbséget hozó duális kor teljesítményeinek tudható be.

Terjedőben az „emlékezés” műfaja, divat a retró. A tegnap önkéntes bűvárlói kezükbe hulló egykori dokumentumok, írások alapján, önkényesen és többnyire a forrás megjelölése valamint a szakmaiság igé-

nye nélkül, olvasmányosan szólnak a múltról. Egyetlen temesvári román napilapban két és fél hónap alatt tíz ilyen írás jelent meg. Az olvasó szereti – miért ne csinálnák? A méltatlankodás alapja egy további, ártatlannak aligha mondható cél.

Könyvekben és újságokban (*Realitatea* 1998 január-márciusi számok) rendre úgy emlékeznek a város és a térség tegnapijára, hogy a német népelem jelenlétét, civilizációt teremtő erejét, szó igazi értelmében vett modernizációt gerjesztő hatását, sajátos és meghatározó mentalitását emelik ki – egyedül. Más népcsoportok a futottak még kategóriába kerülnek – ami elsődlegesen a magyart érinti. A múlt századi pénzügy értékes archívuma Budapesten köt ki – nem „kell” megmagyarázni, miért. Doja kivégzésének helyéről szólni lehet, de minek bárkit is figyelmeztetni, hogy csak királyok neveit szokás különböző nyelvekre lefordítani, a magyar parasztvezér neve Dózsa. Aztán hadd tudja a kortárs olvasó, hogy elődei a németes „cúgra” szálltak fel, és örültek az „ájzenbánnak” – de minek szólni arról, hogy a századelőn aki a gyárvárosi villamost várta, a román-német-szerb nyelvek közül bármelyikben szólalt meg, azt mondta: nem jön a zöld. Egész Temesvár így használta – akkor. Ha olykor magyar szerzőt idéz az újságíró, az elfogulatlanság látszata kedvéért, akkor az 1770-re vonatkozó állítást – miszerint amikor Temesvárt a magyart nem kívánatos személynek tekintette a katonai közigazgatás, még akkor is beszéltek a város piacain magyarul – jó száz évvel későbbre datálva abban erősíti meg a román olvasót, amit a politika jó ideje harsog: itt a magyar akkor sem volt otthon, amikor hatalmon volt. S ami a legédesebb: a román szerző ha arról ír, hogy a XV. században szerbek és vallahok mindinkább magyarokká váltak, a preindusztriális társadalom vonatkozásában, a nemzetek konstitúciója előtt nyelv váltás helyett asszimilációról regél, akkor mindenképp előtt önmaga elméleti felkészültségéről küld üzenetet. Persze eszébe nem jut elmélázni azon, miként lett igazi sváb az a francia, olasz, spanyol, cseh-morva, lengyel, akinek őse a császári – Mercy generális és utódai által – irányított telepítési hullámok során a Bánságba keveredett!

Paradoxon előtt állunk: miközben a politikai történések krónikásai arról mesélnek, hogy 1919 előtt az akkori kisebbségek a magyar hatalom ellenében fogalmazták meg jogos követeléseiket, a gazdasági-társadalmi haladás regősei ugyanerre az időszakra vonatkoztatva a köz fő tényezőjeként a német népelemet jelenítik meg. A cél világos: a térség – Bánság

– európaiságát a kontinens politikájában meghatározó némentséghez kötni mindenképpen. Ez főleg napi-taktikai szempontból jó, ugyanis a német népelem innen napjainkban végleg kiszorul, elvándorol. A helyi büszkeséget fakasztó különművéség forrásai azok tehát, akikről a mindent megszépítő, mára veszélytelen múlt kontextusában lehet szólni, és akik ugyanakkor a ma mifelénk oly szükséges anyagi-politikai-erkölcsi támogatás valamennyi eszközét birtokolják.

A történelmi igazság tájainkon, sajnos, még mindig a politikai relativitás függvénye.

(a nyilvánosság, mint keret)

A nyilvánosság kérdése kikerülhetetlen, az elit-szerep tulajdonképpen a nyilvánosság szférájában alakul ki. Igényt erre a szerepre senki sem tarthat, amennyiben saját közössége, az az entitás, amelyhez tartozik, el nem fogadja annak (Bodó J. 1993). Az „okoskodó közönség” által kitermelt elit (Habermas 1971) elfogadtatása csakis a nyilvánosság szférájában történhet meg.

Amikor Habermas a nyilvánosság szerkezetét vizsgálta, a közzféra struktúrájából indult ki. Az államot korlátozó polgári szabadság megteremtésének folyamatában szétválnak a magánember és az állampolgár pozíciói. A közönséggé összegyűlt magánszemélyek állammal szembe kerülő világát Habermas polgári nyilvánosságnak nevezi. Ez a polgári társadalom és a politikai állam történeti elválásának a terméke, és célja, hogy politikai funkciókat vegyen át az államtól. Az ekképpen felfogott nyilvánosság formái közé tartoznak a gyűlések, a sajtó, a különböző egyesületek. Habermas szerint a polgári nyilvánosság klasszikus liberális modellje idővel eltorzult, olyan átpolitizált társadalmi szféra alakult ki, amely szociológiai és jogi értelemben nem közösségi és nem magán.

Érdekes és érdemes volna végiggondolni, milyen közzféráról beszélhetünk a romániai magyarság vonatkozásában? Nem az a kérdés, hogy milyen közjogi intézményekkel rendelkezik a magyar közösség. Ilyenekkel nem rendelkezik, bár képviselői ott vannak a központi és a helyi közhatalmat gyakorló intézményekben. Még akkor is, ha olykor – mint Székelyföldön – a magyarok többségi jelenléte „magyar” jelleget kölcsönöz a helyi közigazgatás némely intézményének, ezek normaalkotási és -értvényesítési joga közigazgatási és nem etnikai határok mentén

érvényesül. Az RMDSZ kormányzati szerepvállalása tette hangsúlyossá azt a kérdést, amelyre korábbi formájában semmilyen válasz nem született: milyen legitimáció lehetséges a hatalmi struktúrákban szerepet vállaló érdekképviseleti szövetség esetében?

A politikai-hatalmi és az érdekmegjelenítő-civil szférában történő egyidejű, párhuzamos jelenlét okán nincs külön megfogalmazódási tere az „okoskodó közönség” elvárásainak, illetve a nyilvánosság számára rejtve marad ezek célkitűzésekké és feladatokká alakulásának a folyamata. Az érdektagolás és -megjelenítés illetve ezek politikai képvisellete egyetlen kontinuumot alkot, minek okán az érdekek alapján megfogalmazódó feladatokból annyi válik nyilvánossá, amennyit a politika megjelenít(eni óhajt). A politikai és civil funkció egymásra csúsztatása a legitimációt teljességgel relativizálja.

A politikai szerepet vállalók közösségük vonatkozásában egyszerűen és megfoghatatlanul ügyet szolgálnak. Miként jelentkezik ez, lássunk egy példát. Az 1997 decemberi szövetségi képviselők tanácsa ülésén elhangzott javaslat, miszerint a kormányzással kapcsolatos elfogadandó programatikus dokumentumban a történelem és földrajz magyar nyelvű oktatását érintően az eredeti – *ex a legvéghavezetőbb* – megfogalmazástól eltérően szerepeljen az, hogy *ex jog*, a szövetségi elnök ingerült válaszáat váltotta ki. Személyes sértésnek tekintette a javaslatot, ügyszolgálatára iránti bizalmatlanságnak. Kitérőre hatott, az eredeti változatot szavazták meg, pedig aligha vitatja bármely RMDSZ-politikus, hogy a teljes körű anyanyelvű oktatás – jog. Amiről lemondani még áttételesen sincs senkinek joga.

Az RMDSZ-re etnikai hovatartozás és általános program alapján leadott szavazatok egyfajta nyitott mandátumot hoznak létre, ennek megfelelő számonkérhetőséggel. Ugyanis nem a – doktrinális alapon – megfogalmazódó aktuális program konstituál közösséget, hanem fordítva, az eleve létező és megmaradni óhajtó közösség hoz létre „örökérvényű” programot. A megmaradni akaró kisebbségi választó döntését, hogy kire szavaz, nem a versenyben lévő aktuálpolitikai programok vonatkozásában hozza meg. És ez érvényes minden – bármikor – választásra, vagyis az a politikai aktus, amely a többségi polgár esetében a jövőjével kapcsolatos döntési mozzanat, a kisebbségi számára hittétel etnikai különműsége mellett. Erre a választói alaphelyzetre tökéletesen rímel a képviselői ügyszolgálat. Aminek a minősítésére a választási rend-

szerek teljességgel képtelenek. A képviselők, a jelöltek közötti személyes megmérettetés válhatna – más szintű – legitimációs mozzanattá. A román – pártlistás – választási rendszer az „egység-filozófiának” kedvez, a verseny és szelekció belsővé válik, legitimációs ereje kérdőjeles.

A sajtó, mint a nyilvánosság termelője, nem tud mit kezdeni az egység-diskurzussal (Bíró 1993), aminek vannak strukturális és mentalitással kapcsolatos okai. Újságírói – szakmai és etikai – dilemmaként jelentkeznek az a sokszor megnyilvánuló médiafogyasztói igény, miszerint „vezetőinkről” rosszat, bíráló szót nyilvánosan ne fogalmazzanak meg; a figyelmeztetést egymás között kell elintézni; a számonkérés, a bírálat a mi belső dolgunk, minek azt „kivinni” azok közé, akik „alig várják”, hogy marakodjunk; kinek jó, ha elmondhatják, nincs meg a belső egység; elemzéseivel a román nyelvű sajtó, amelyekhez az alapanyagot mi szolgáltatjuk ekként, közösségünk bomlását segíti elő. Mindezzel szembeni kérdésünk: szólhat-e a sajtó csak befelé akkor, amikor a kifelé és befelé korlátja az identitás, határa kulturális-mentális, különben az élet-tér közös? A „rejtőzködő” sajtó fontosabbnak tekinti a „külső” vélekedést a „belső” normalitásnál, a jólfésültséget a dolgok néven nevezésénél. És ezzel visszakerültünk a legitimáció kérdéséhez, amely nem a nyilvánosság produktuma immár, hanem a kinyilvánított ügyszolgálat határozza meg a nyilvánosság jellegét.

A kisebbségi lét totalitarizmus alatti rejtőzködő mivolta érthető, miként az is, hogy jelzések és – rejtjeles – üzenetek útján kommunikált a közösség. Demokráciánk „sajátos” mivolta, az etnikai különműséggel kapcsolatosan megnyilvánuló politikai kétarcúság minden bizonnyal hozzájárul a korábbi gyakorlat mai igenléséhez, továbbéléséhez. A mai helyzet jórészt a politikai legitimáció folyamata miatt alakult ilyené, amely közösségen kívüli lévén, nem teszi szükségessé befelé a feladatcentrikus elszámoltatást. Így viszont a sajtó – átmeneti korra jellemző – értékintegrációs szerepének felértékelődése helyett (Szalai 1996), kisebbségi környezetben a sajtó megmarad a belül került kívülről szerepében. Intézményformáló erő lehetne, a hatalom partnere és alakítója – miként a többségi média – abban a folyamatban, amelynek során egyik a másikat kölcsönösen legitimálja. A keret ekként válik korlátrá.

A kisebbségi sajtó strukturális gondjai jórészt az anyagiakra vezethetők vissza. Miközben a többségi médiában hihetetlen mértékben megnőtt a sugárzott sajtó szerepe, kisebbségi vonatkozásban a jelentő-

sebb változások az írott sajtó területén következtek be. A lapok viszont kevés kivétellel anyagi gondokkal küzdenek, s támogatást – első sorban – attól a politikai szférától remélhetnek, amelyet különben minősíteniük kellene. A kisebbségek nyelvén sugárzó közszolgálati médiával kapcsolatos elképzelések, javaslatok rendre elakadn(t)ak a politika hálójában. Akkora szervesen strukturálódott magyar gazdasági szféra nincs, amely átfogó kereskedelmi sugárzott médiát alakíthatna ki. Ezért nem jött létre a közszolgálati műsorokat ellensúlyozó kereskedelmi adások rendszere, a létező egy-két adástól az összhatás vonatkozásában szinte el lehet tekinteni. Romániai magyar vidéken szinte nincs is esély kisebbségi kereskedelmi média létrehozatalára.

(elit és szerep)

Az uralmi diskurzusokat az elit dolgozza ki és terjeszti. A diskurzusok közvetítésében játszik szerepet a hagyomány, az értelmezés során bizonyos viszonyítási keret, kulcsszavak – értékek, normák, célok – maradnak. A nemzeti keret – mint absztrakt viszonyítási szféra nem része a mindennapi életnek, ezért – érvényességét a mindennapi életben sem igazolni sem cáfolni nem lehet (Lőrincz 1993). Ugyanakkor a materiális és gazdasági stabilitás értékei az átmeneti idő bizonytalanságai miatt mindinkább felértékelődnek, a „magyar” vagyok általános tétele egyre kevésbé hat (Szalai 1996). Az elit alapattitűdje nem lehet teljesen független a mind általánosabbá váló, a feltörekvőkre jellemző győztesé válás kényszerétől. Nem a távlat, a széles ölelésű stratégia a fontos, hanem a mátt meghatározó taktika. Az „ügyszolgáló” elit szerepzavarba kerül.

Miközben a csúcselit a nemzeti kérdés elsőbbségét vallja, „reálpolitikai” témákat választ ki közvetlen feladatokként. Az általánosan megjelölt nemzeti célok – az „ügyszolgáló” toposzainak a – napi politikában való (nem) megjelenítése egy elvi kérdésre adott válaszként értelmezhető. Minden vezető RMDSZ-politikus vallja, önrendelkezés nélkül a kisebbségi kérdés rendezése elképzelhetetlen, de az erre vonatkozó elvi elméleti vitát – a napi politika igazodási kényszerében – halasztja. Sorrend, fontossági sorrend meglétére utaló helyzet: az általános, a minden állampolgárra vonatkozó kérdések előbbre valóak, mint a csak a kisebbséget érintőek. A kicsi várjon sorára, még akkor is, ha témafelvetésének jogosságát senki nem vitatja. Nem csak az a gond, hogy ekként soha

nem mondható meg egyértelműen, mikor jön el a „kisebbségi ideje”, hanem hogy a társadalomépítés jellege ezáltal egyoldalúvá, kirekesztővé válhat. A létező különműködésre vonatkozó szabályozások vagy nem születnek meg, vagy ha mégis történik valami, akkor a nemzeti többség megszarolva érzi magát. A kisebbségi közösségen belüli egység-diskurzus viszont egyetlen „legitim” hangot enged megszólalni. Kísérlet is alig történik annak kimutatására: az általános (országos) és kisebbségi (magyar) felvetések egymással nincsenek konkurenciális viszonyban. És törés áll be: a reálpolitikus egyszerre kíván megfelelni az önmaga predesztináltságáról alkotott képnek és a közigénynek. Egyidejűleg akar kimagaslani és alkalmazkodni, megváltani és manőverezni. A kisebbségi nyilvánosság – jelenlegi – szerkezete illetve a legitímáció jellege miatt a válság szinte elkerülhetetlen. Az értékválság abban mutatkozik meg, hogy a napi építkezés valamint a vallott és vállalt távlati cél között nincs cselekvési összhang. Távlat helyett szívárvány jelenik meg. Kialakul a Bibó által hamis realizmusnak nevezett helyzet, amikor minden lépés taktikailag igazolható, az egész együtt viszont nem visz közelebb a végcélhoz (Bibó 1946).

A kisebbség fogalom asszociációs holdudvara okoz újabb szerepvárat. A kisebbséggel önkéntelenül az esetlenebbet, fejletlenebbet, esélytelenebbet rokonítjuk, őt veszélyezteti a vele szemben álló egész (A. Gergely 1997). Nemzetállami sajátosság, hogy az erős nagy azt vallja, védekeznie „kell” az esélytelen kicsivel szemben. Csakhogy a kisebbség nem annyira rész-egység, mint állapot és folyamat. Igazán kisebbségivé akkor válik, ha – a fogalom jelzett értelmezésével – hátrányosan sorolják be, elővigyázatosságból rögtön korlátozzák is kiteljesedésében. Az állítást egy példa teheti érzékletessé. A román honatyák hónapokig a magyarokért aggódtak a tanügyi törvény kapcsán, vajon meg tud-e a kisebbségi tanulni megfelelően románul, ha nem annyi és olyan tárgyat tanul románul, ahányat szükségesnek ítél a többség. Erre a válasz a következő lehetett volna: a demokrácia azt jelenti, hogy mindenki számára keretet teremtünk az érvényesüléshez, de a továbbiakban az egyénre bizzuk, miként él ezzel. Amikor a kisebbségi azt bizonygatja, mennyire fontos az anyanyelvi oktatás a szellemi éntelődés szempontjából, átveszi a többség logikáját: magyarázza álláspontja helyességét annak, aki – úgy mond – aggódik érte. Demokráciában – remélhetőleg – mindenkit az értékelvűség keretei között érvényesíthető önérdék motivál. Miért

kell azt hinni a romániai magyarról, hogy eszébe nem jut megtanulni románul, s ezáltal kizárja magát a társadalmi versenyből? A demokrácia ott kezdődik, ahol az ilyen – saját sorsot érintő – kérdés eldöntését az érdekeltekre bízzák.

Dilemmatikus az érdekképviseleti fogalomhasználat. A potenciális választó felé ígéretet szokás megfogalmazni. Megvalósításokra tesz *ígéretet* a politikus. A kisebbségi politikus viszont azt jelent(het)i be, mit fog *követelni* a többségtől, milyen jogokért fog harcolni. A társadalomban általánosan tapasztalható, az atomizált érdekérvényesítésre jellemző *gyakorlatiassággal* szemben a kisebbségi számára poliükusa elvek, jogi keret esetleges *megvalósítását követelő képviseletet* ígérhet. Ilyen körülmények között építi egyik-másik kisebbségi politikus választói kampányát olyan céltételezésekre – vámszabad terület, folyó hajózhatósága – amelyeknek etnikai vonzata nincs. A kisebbségi közös érdek és értékek – bár feladásukról nincs szó – nem jelenítődnek meg, a kisebbségi másság rejtőzködik. Kisebbségi nem vitathatja Gellner megállapításának – „a modern ember nem egy uralkodó, egy ország vagy egy hit iránt lojális, hanem egy kultúra iránt” (Gellner 1983) – az igazát, olykor azonban felmerül a kérdés: mely kultúra iránti az a hűség?!

Végül pár szót a helyi elitéről. Vidéken, szórványban az elit ha akar sem igazán tud szakosodni. A kisvárosi zenekar nem játszhat csak Bach-fűgákat, de az sem valószínű, hogy életre szólóan kiválaszthatja magának – mondjuk – a romantika jeleseit. Madrigál-kórus első sorban strukturális okok miatt nem jöhet létre vidéken. Mindent el kell tudni játszania-énekelnie a helyi csapatnak, ha saját piacán meg akar maradni. Az élre kerülőt a kisközösség szerepek sorozatával kínálja meg, ha egy bizonyos téren már bizonyított. Akinek, mint bárkinek, természetes igénye a szakosodás – de nem teheti. A helyi – szórvány – elit szerephalmozó. Egy személyként több „ügy” vivője, s minél többet vállal, annál bizonyosabb, hogy bármily sokat vállaljon, mind több helyen hiányzik. Mert egyszerre egy helyen lehet jelen. Minél kisebb a közösség, a helyi elöljárót annál inkább leterheli gyakorlati és azonnali feladatokkal. A helyi elit válasza erre vagy a totális közösségszolgálat, vagy a felelősségát-helyezés felfelé. Az RMDSZ-úpusú struktúrák kiválóan alkalmasak erre, hiszen a hívó szó éppen az egység.

(az a bizonyos helyi elit)

Temesvár nem csupán Temes megye, de bizonyos szempontból több megyére kiterjedő térség magyar központja az ide telepített művelődési intézmények okán. Színháza, körzeti rádió- és tévéadása fontos szerepet kell, hogy játsszon a megkülönböztető identitás termelésében.

A temesi magyarság a megyei átlagot meghaladó mértékben város-lakó (Bodó B. 1997). Több település adatának az összesítése nem adja ki az általános képet, de feljogosít annak a feltételezésére, hogy a vidék szempontjából meghatározó elit – a magyar pedagógusok és lelkészek – koncentrációja Temesvárott meghaladja a románokét. Kérdés, hogy a mai mobilitási körülmények közötti általános tendencia, az elit (nagy)városi koncentrációja miért hangsúlyosabb egy kisebbség esetében. Az egyház krónikus paphiánya lehet egyfelől a magyarázat, másfelől pedig a tanári társadalom jogos biztonság-igénye. A falusi tanárt a totalitarizmus olykor a városinál is jobban kihasználta, közösségileg ellehetetlenítette a politikai-ideológiai szerepkényszerekkel, de azt a kevés szociális támogatást sem biztosította számára, amit a városi panelházas lakásépítési hitelek jelentettek. A magyar pedagógus ugyanakkor naponta tapasztalja, hogy a kisebbségi oktatást a hatalom nem támogatja, szórványban a legtöbb, amire számíthat, a semlegesség, a létező tudomásul vétele. Aki (nagy)városi román iskolába került magyarként, aligha hagyja ott, hogy a falusi magyar szaktanár-hiányt segítsen orvosolni. Meggondolkoztató, hogy 1989 után, a korábbi kötelező kihelyezései rendszer megszűntével nem javult a helyzet, bizonyos szempontból romlott. Hiába hirdetnek meg évről-évre állásokat, csak (szakképzetlen) helyettes kerül falusi iskolákba, olykor még kisvárosiakba is. A helyi közigazgatás részéről sem történik indítvány a tanárok falusi letelepedésének az ösztönzésére. Értékválságos időkben a pedagógusok megbecsültsége nem javult, sőt... A magyar nyelvű oktatás területén, néhány helyi pozitív kezdeményezést leszámítva, szinte általánosnak mondható a folyamatos leépülés.

A képzettség és műveltség alapján kialakuló kulturális elit orvosokat és mezőgazdasági szakembereket ölel még fel falun, bár az utóbbiak akár a gazdasági elit körébe is sorolhatóak, amennyiben vállalkoznak. Az anyagi háttér, a vagyon is elitet konstituál, miként státuszjelként kezelendők azok, akik a közigazgatás struktúráiban jutnak szerephez. A

helyi általános és magyar elit között létezik érdekazonosság, mindennek előtt a kialakítandó jogi környezet tekintetében. A demokratizáció általános toposzai közösek, bár gyakori a téves vélekedés, hogy a működő demokrácia a kisebbség sajátos gondjait is megoldja. Ez a kettősség olykor döntési helyzetként jelenik meg a státuszelit számára: elegendő demokráciának lennie vagy emellett legyen „magyar” is. Kormányrendelet alapján lehetőség nyílt kétnyelvű helységnevtáblák kihelyezésére Temes megye 27 településében. Fél év alatt sehol nem került ki kétnyelvű tábla. Volt huzavona, felelősség-elhárítás és helyi ügyetlenkedés is, szomorú bizonyítékot szolgáltatva arra, hogy a jellemző szerepviselkedés a „jelés felfelé”. Ügyintézészt szinte egyáltalán nem vállalnak helyi tanácsi képviselők. Közösségi megmérettetés esetén ez visszahatna a szelekcióra, csak hát a helyi képviselők legitimitációja Szalai Erzsébet kifejezésével élve „folyosói”. Szórványban a közösségi szerepvállalásnak nincs előzménye, a falusi státuszelit többnyire nem szelekció hanem felkérés útján kerül kijelölésre. S mivel a legfontosabb, személyes – nem csupán testületi – döntési jogosítványokkal járó tisztségekbe magyar nem került 1990 óta sem Temes megyében, nem volt ami elindítsa a különböző magyar elitek mozgását egymás felé. Hiányzik az egységesítő érdekter.

Iz egy válasz arra a kérdésre, hogy kialakulhat-e valamilyen szövetség, szerves együvé tartozás helyi szinten a magyar szegmentumok között? A társadalom oszloposodása szórványban – jeleztük – elképzelhetetlen, de a helyi „ügyszolgálat” kialakíthat szimbolikus közösséget, amelynek jegyében és érdekében mégis megmutatkozik az egység. Az idevágóan idézhető példa üzenete negatív. Amikor a Temes megyei helyettes főtanfelügyelői tisztségre magyar iskolákból nem volt jelentkező, egy román tagozaton tanító magyar tanárt jelölt az RMDSZ. Az illető rövid idő múltán visszalépett, mert a magyar iskolák pedagógusai a nem közülük való vezető kezdeti érthető, főleg önmagának ártó ügyetlenségeit keményen „ráolvasták”.

A kisebbségi kapcsolatháló léte és mibenléte lehetne a helyi magyar elit egyik fontos jellemzője (Utasi – A. Gergely – Becskeházi 1996). A döntéshozó testületekben való magyar jelenlét olyan helyzetbe hozza a státuszelit megyei képviselőit, hogy valóban segíthetnek egyik-másik magyar művelődési intézmény helyzetén. Mégis, mivel kulcsszerepben nincs magyar, az intézmények vezetőinek a testületek vezetőit is meg kell keresniük. Egyéni stratégia függvénye, ebbe a mozzanatba az intéz-

ményvezető bevonja a megyei képviselőt, vagy nem. Ha nem, a magyar képviselet relativizálódik, a kapcsolati hálóból kirekesztődhet.

A szórvány státuszjelítje szerepvállalásakor nem a helyi hatalom kulcspozícióit célozza meg, hanem az információs csatornát, amely révén ügyeket megjeleníthet ott, ahol azokról döntés születik. Nem mellékes az a kapcsolati tőke sem, amely ilyen testületi tagság révén kialakul, de ezt nem szabad túlértékelni. Megannyi példa idézhető arról, hogy a helyi gazdasági magyar elit nem „saját” képviselője révén, hanem közvetlenül keresi a kapcsolatot pénzforrásokhoz. Ha igénybe is veszi a magyar képviselőt, addig teszi, amíg a saját kapcsolatait kialakítja, utána – érthetően – közvetlenül jár el. A kisebbségi érdekképviselet tehát ritkán és kontextuálisan látja el a közvetítés fontos és legitímáló szerepét, nincs akkora befolyása, hogy csupán ez alapon kialakulhatna a státusz- és gazdasági elit közötti érdekszövetség.

Elitcsere a művelődés magyar intézményeinek az élén bekövetkezett, ami nem tükrözhet semmilyen közösségi szempontot, mivel az eljárás szakmai-felügyeleti keretben zajlott le. A temesvári magyar napilap 1989 végi vezetőségváltásánál színre lépett a frissen megalakult Bánsági Magyar Demokrata Szövetség, de nem javaslattal állt elő, hanem követeléssel, kettős hibát követvén el ezáltal. Létrejöttének ténye semmilyen legitimitást nem nyújtott számára ahhoz, hogy a közösség nevében léphessen fel. Ugyanakkor a megcélzott demokrácia nevében antidemokratikus volt, beleszólt a szabad sajtó belső ügyeibe. Ez a mozzanat, szerencsére, nem hatott ki a helyi magyar sajtó és az érdekképviselet további kapcsolatára.

Az érdekképviselet és -érvényesítés elittel kapcsolatos kérdései még folytathatóak, befejezésül álljon itt egy apró történet: a postán magyar nyelvű táviratot feladó tanár kinézésű férfit megkérdi a tisztviselő: miért táviratozik Bukarestbe magyarul, hiszen jól beszél románul, amit a címzettől is feltételez. A válasz – élni akar a jogával – az ifjú hölgyet láthatóan zavarba hozta... Meddig és hogyan akarunk élni a jogainkkal? – elsősorban az elitnek felteendő kérdés.

Hivatkozott és felhasznált irodalom:

- A. Gergely András** 1993: *Urbanizált méhkas, avagy a helyi társadalom.* Budapest
- A. Gergely András** 1997: *Kisebbség, etnikum, regionalizmus.* Budapest
- Ágh Attila** 1997: *A globalizáció politikai aspektusai.* Budapest
- Albert Ferenc – Bodó Barna – Papp Z. Attila** 1997: *Peremlét és megmaradás.* Temesvár
- Balogh István** (szerk.) 1994: *Törésvonalak és értékválasztások, Politikatudományi vizsgálatok, MTA PTI.* Budapest
- Bayer József** 1997: *A politikai legitimitás.* Budapest
- Bibó István** 1942: *Elit és szociális érzék,* In: *Összegyűjtött munkái,* EPMSZ 1981. Basel
- Bibó István** 1946: *A kelet-európai államok nyomorúsága,* *Kriterion* 1997. Bukarest-Kolozsvár
- Bíró A. Zoltán** 1993: *Valami történet,* In: *Valami történet.* Csíkszereda
- Bodó Barna** 1997: *Azonosulás, elitek, peremlét,* In: *Kisebbségkutatás* 1997/4.
- Bodó Barna** 1998: *Belépés és szocializáció a bánsági székelyeknél,* In: *A Hét* 1998/11.
- Bodó Julianna** 1993: *Elit és nyilvánosság,* In: *Valami történet.* Csíkszereda
- Dresch, Stephen P.** 1984: *Intellectual Competence and the Circulation of Elites: The Crisis of the Late Twentieth Century.* Laxenburg
- Easterlin, R.A.** 1980: *Birth and Fortune.* Illinois
- Gellner, Ernest** 1997: *Națiuni și naționalism,* București
- Gombár Csaba** 1994: *Társadalomszemléletünk etnicizálódása,* In: *Politikatudományi Szemle,* 1994/4.
- Gyönyör József** 1989: *Államalkotó nemzetiségek.* Pozsony
- Habermas, Jürgen** 1971: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltása.* Budapest
- Halmi Gábor** 1994: *A vélemény szabadság határai.* Budapest
- Héraud, Guy** 1972: *Le Slesvig, region frontalière modéle*
- Illés Iván** 1991: *Nemzedékek, elitek, ciklusok.* Budapest
- Jakabffy Elemér** 1940: *A Bánság magyar társadalmának kialakulása a XIX. század folyamán.* Lugos

- Joó Rudolf 1984: Nemzeti és nemzetiségi önrendelkezés, önkormányzat, egyenjogúság. Budapest
- Kende Péter 1994: Miért nincs rend Kelet-Közép-Európában? Budapest
- Kohli, Martin 1986: Társadalmi idő és egyéni idő. Az életút a modern társadalom szerkezetváltásában, In: Időben élni. Budapest
- Konrád György – Szelényi Iván 1989: Az értelmiség útja az osztály-társadalomhoz. Budapest
- Lipset S.M. – Rokkan S. 1967: Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments. New York
- Lőrincz József 1993: Mi minek az elitje? In: Valami történet. Csíkszereda
- Lüthje, J. 1995: Elite statt Bildung? In: *Der Spiegel* 27/1995.
- xxx Önkormányzás vagy az elitek uralma 1995. Budapest
- Pareto, Vilfredo 1917: *Traité de Sociologie Générale*. Lausanne-Paris
- Pierré-Caps, Stéphane 1994: Soknemzetiségű világunk, Budapest
- Putnam, R.D. 1976: *The comparative study of political elites*. New Jersey
- Rehák László 1988: Nemzet, nemzetiség, kisebbség Jugoszláviában. Budapest
- Róbert Péter – Sági Matild – Utasi Ágnes – Kovách Imre 1995: A középosztályok nyomában. Budapest
- Rokkan, S. 1980: Eine Familie von Modellen für vergleichene Geschichte Europas, *Zeitschrift für Soziologie* (9) 2. 118-128.
- Rostás Zoltán (szerk.) 1993: Valami történet: Szempontok az elit tagolódásának értelmezéséhez. Csíkszereda
- Seligman A.B. 1997: A civil társadalom eszméje. Budapest
- Szalai Erzsébet 1996: Az elitek átváltozása. Budapest
- Szelényi Iván 1992: Harmadik út? Budapest
- Táll Éva (szerk.) 1993: Változások és átváltozások a helyi hatalom csúcsán. Budapest
- Tülélők 1993: Elitek és társadalmi változás az újkori Európában. Budapest
- Túrós Endre (szerk.) 1995: Változásban? Elemzések a romániai magyar társadalomról, KAM. Csíkszereda
- Utasi Ágnes – A. Gergely András – Becskeházi Attila 1996: Kisvárosi elit. Budapest

Bakk Miklós - Bodó Barna

Elitek, modellek, szerepek

*Európa nagy erőforrása az itt élő
népek öntudatos, egymás ellen és
egymás mellett folytatott versenye.*

Márai Sándor

Argumentum

A piacgazdaságra való át(vissza)térés komplex folyamataiban alapvető a társadalom szerkezetének átalakulása, okként és okozatként egyaránt, egyrészt mint e folyamatok eredménye, másrészt mint gerjesztő, fenntartó tényezője. Makroszinten ez a (re)privatizációval függ szorosan össze, főleg a gazdasági szektorok közötti arányok gyors és jelentős eltolódásával. Ez utóbbi lényegében az egész gazdaságot és ezáltal az egész társadalmat érintő korrekció: a hipercentralizált gazdasági szerkezet súlyos aránytalanságainak a felszámolása, egy új, funkcionális egyensúlyi helyzet kialakítása.

A mai Románia több gazdaságszerkezeti aránytalanságot is örökölt: a második szektor – az ipar – túlméretezettsége nagy teherterele a gazdasági rendszerváltásnak; az első szektor, a mezőgazdaság társadalmi súlya – az ipari túlméretezettség ellenére – még mindig anakronisztikusan nagy (1989-ben a lakosságnak kb. 27 százalékát foglalkoztatta a mezőgazdaság); a harmadik szektor – a kereskedelem és a szolgáltatások – fejletlensége pedig nyomasztó, alig 20 százalék 1989-ben. A decemberi fordulatot követően ez a szerkezet néhány évig még tovább is romlott. A munka-erőfölösleggel terhelt, korszerűtlen és versenyképtelen ipar nagy része összeomlott, s az addig álcázott létszámfölöslegből több százezen – elsősorban az ingázók – kiszorultak az iparból. A második szektor részaránya az 1989-es 55 százalékról 40 százalék alá esett, miközben az ipari létszámfölösleg továbbra is számottevő maradt.

Az iparból kiáramló tömegek – főleg az alacsony képzettségűek – falura kerültek vissza; ez a mezőgazdasági munkaerő látványos növekedésé-

ben tükröződött. 1996-ban a foglalkoztatott lakosság 35-37 százaléka tartozik ide, ami Európában messze a legmagasabb. Ez persze csak „statisztikai” tény, hiszen több mint 3,5 millió ember aligha talál valóságos foglalkoztatást 9-9,5 millió hektár szántóföldön, különösen pedig egy túlnyomórészt szemes gabona termesztésére szorítkozó, extenzív mezőgazdaságban. A helyzetet tovább súlyosbítja néhány körülmény, mindenek előtt a 18/1991-es földtörvény alkalmazása, melynek következtében mintegy 7 millió hektárnyi szántó jutott 6 millió tulajdonosnak, miáltal a szántóföld rendkívüli módon szétaprózódott. Városon sem sokkal jobb a helyzet, a munkaerőigény minimális, illetve számos területen jelentős leépítésekre van és lesz szükség – bányászat, kohászat, stb. –, a kisipar súlya elhanyagolható, változás csak a szolgáltatások és kereskedelem terén észlelhető.

Ilyen körülmények között a túléléshez szükséges erőforrások biztosítása rendkívül nehézé válik, s a társadalom „kettészakadásának” a veszélyét, pontosabban az arra utaló jeleket és történéseket mind többen és többen kezdik érzékelni. A középrétegek kialakulása, a várt polgárosodás jobbra csak politikai imperatívusként van jelen; kevés, szociológiailag is értékelhető tény utal a középosztályosodásra (F.Heidness-P.I.Otman 1998). Elsőrendűen fontos ilyen körülmények között, hogy az elhúzódó tranzíciós folyamatban milyen elitrekutációs mechanizmusok alakulnak ki. Meghatározó – a későbbiekre nézve –, hogy a gazdasági, a kulturális és a státuszjeltek milyen közösségi szerepeket választanak, milyen értékeket képviselnek. A központi hatalom a helyi gazdasági elit kialakulásának folyamatát a legutóbbi időkig inkább fékezte, semmint segítette.

A hatalom újraelosztása lényegében nem más, mint az élet- és karrieresélyek újraelosztása. A társadalom rétegződése a tulajdonbirtoklás, a jövedelemszerzés módja, a mentális struktúrák s kapcsolatrendszerek hol egybeeső, hol szétváló határvonalai mentén indul meg. Azoknak van nagyobb esélyük a megkapaszkodásra, akiknek a társadalomba-szövöttsége stabilabb, s akik szellemi és erkölcsi tartalékaik mellett rendelkeznek olyan kapcsolati tőkével is, melynek révén képesek az új helyzethez alkalmazkodni.

A térségben az egymás melletti kultúrák békés vetélkedését – az európai egység célját és tétjét – elsődlegesen az a múlt határozza meg, amely a ma kereteként nem lehet mögöttünk. 1989-ig Románia kisebbségi közösségeinek már csak azért sem lehetett igazi jelene, mert a többségi nemzeti kommunizmus a kisebbségek múltját tagadta, annak tényeit a napi po-

litikai érdekekhez igazítva átírta. A nemzeti többségnek 1989 után nem kellett „feltárnia” létező múltját. Nem azzal kellett kezdenie az „önépítkezést”, hogy sokáig tagadott és tiltott történelmi igazságokat tárjon fel és fogadtasson el. Viszont mindenképpen visszaigazolódott a tétel, hogy bizonyos nemzeti érzés nélkül a modern demokrácia nem működhet. Szellemi magatartásként polgárjogot nyert a „különbég természetessé tétele” (Joseph Marko 1996), s ez adott esetben rávetült a polgári társadalom korai időszakára jellemző, *etnikai törésvonalakat* fenntartó politikai életre (Rokkan, S. – Lipset S.M. 1967).

Ugyanakkor az etnicitás politikát tematizáló ereje a „*politikai vállalkozásoknak*” (Barth, F. 1969, 1996) is teret nyit, amely külön szerepkör az „etnikai politikán” belül. Barth szerint ezekkel a diskurzusokkal az etnikai csoportokat vezetőik közös cselekvésre mobilizálják, azonban „e mobilizáció ... nem a csoport kulturális ideológiájának vagy a népakaratnak közvetlen kifejeződése”. Bár az „etnikai törésvonal” és a „politikai vállalkozás” koncepciói egymással ellentétesek, valójában a „kisebbségproblémának” épp azt az ellentmondásosságát jelenítik meg, amely a modernizációs kihívások elé került peremhelyzeteket jellemzi. Jelen vizsgálatunk a „szórványlét” köznapi fogalmának újrakategorizációjához is támpontokat nyújt. Hipotézis és adalék annak az értelmezési keretnek a kialakításához, amelyben az etnicitás mind szerepvállalásként, mind kulturális determinációként felfogható a polgárosodás folyamatában.

Meghatározó, melyek az etnicitás megélésének helyi formái és szintjei, „a kultúrák sajátosságai talán éppen a találkozási-ütközési pontokon, és az átlépések folyamataiban a legszembeűnőbbek” (Kapitány Á. – Kapitány G. 1996). A térség kisebbségeinek közös kérdése: az etnicitás helyi újratermelődését illetően létezik-e intézményi „küszöb”? (Albert – Bodó – Papp 1997). További kutatási feladat: az etnikai többséggel és a többi kisebbséggel kialakított kapcsolatok jellege miként változik a helyi társadalomban birtokolt státuszok és szerepek viszonylatában?

A bánsági (nagy)városokban és falvakban lefolytatott vizsgálatunk – az előbbiekkal összefüggésben – azt is kutatta, hogy az 1989 utáni új politikai diskurzusokra mely társadalmi csoportok nyitottabbak, milyen tényezők befolyásolják a társadalmi erőforrásokhoz való hozzájutást, illetve hogy a helyi elit kialakulására milyen generációs, etnikai és szociális tényezők vannak elsődleges hatással.

I. Módszertani megjegyzések

1. A vizsgálat alapjául szolgáló kérdőív kidolgozásában dr. Albert Ferenc, Bakk Miklós és Bodó Barna vett részt.

2. A kutatás elsődleges célja a *helyzetfelmérés*: szociológiailag hogyan jellemezhető az új helyi elit, milyen személyes pályáin vezetett mai szerepvállalásához, hogyan vélekedik a társadalmi változásokról, az európai integrációról valamint a helyi közállapotokról. További cél a szerepvállalást befolyásoló *tényezők*, valamint a közöttük megfigyelhető *összefüggések* kimutatása.

3. Konkrét hipotézisként annyit fogalmaztunk meg, hogy létezik egy – rejtett vagy rejtegetett – *dilemma* a helyi magyar (kisebbségi) elit vonatkozásában: közösségi megnyilvánulásaiban magyar elitként avagy általános elitként kíván-e megmutatkozni? Ezt a kérdőív kérdéseire kapott válaszok alapján áttételesen lehet csak megválaszolni. De sokatmondó azok döntése, akik a kutatásban való részvételt, a kérdőív kitöltését megtagadták. Ők szinte kizárólagosan a gazdasági elit tagjai; egy sajtótröszt vezetője-tulajdonosa például e vonatkozásban a gazdasági élthez tartozik.

4. A kérdőív a személyt célozta meg, de figyelembe véve az elitrekrutáció körülményeit, kérdéseket tartalmazott a szűkebb családi illetve baráti-munkatársi közösségre is. A személyes adatok tömbjei a család, a végzettség, munkahely, tisztségvállalások, kapcsolatok, anyagi helyzet. A társadalmi változásokkal kapcsolatos kérdések a közérzetre, jövőképre, európai integrációs folyamatra, a régió és az ország helyzetére vonatkoztak. A *személyes pályáin* kiemelt szakaszainak értelmezési csomópontjai: az 1989 előtti közéleti szereplések, együttműködések a közszférában, szakmai és interetnikus kapcsolatok, az elit támogatottsága, anyanyelv és közélet, anyagi helyzet, szabadidő, kultúra.

5. A *helyi közállapotokra* vonatkozó kérdések a közbiztonság, az infrastruktúra, a közigazgatás helyzetét illetve a helyi feszültségek esetleges létét kívánták feltárni. Tartalmazott a kérdőív egy időmérleget is, amelynek segítségével hasznos adatok birtokába juthattunk volna az elit időgazdálkodásával kapcsolatosan, de ennek a kitöltését igen kevesen vállalták.

6. A kérdés névtelenséget ígért, de ez egyeseket nem nyugtatott meg az 1989 előtti politikai szerepvállalásokra utaló kérdések vonatkozásában. Mivel ma a totalitarizmus alatt vállalt pártbeli tisztségek erkölcsi megítélés alá esnek, az egykori politikai elkötelezettség mai morális súlyát nagyobbban vélik a valamikorinál, és többen nehezteltek a kérdések kérdőívre való felvétele miatt. A névtelenség valódiságát sem hitték el, ami a politikai kultúra jellegére és szintjére utaló információ. A kisebbségi elit – talán a kulturális kivételével – nincs hozzászokva az etnikai hovatartozás nyilvános vállalásához; ennek (vélik valószínűleg) lehetnek – miként voltak is – nem kívánatos következményei, illetve ellenkezőleg, korábbi az a tapasztalata, ha célt kíván érni, ezt rejtjenie kell. Emiatt is nehéz a 3. pontban jelzett dilemmára a kérdőív alapján választ kapni.

7. A felmérés nem reprezentatív mintán készült. Falun – Varjas, Szapárfalva, Újszentes – a teljes helyi magyar elitre kiterjedt a felmérés, ami a helyi értelmiséget, vállalkozókat és tanácsosokat (önkormányzati képviselőket) jelenti. Zombolyán és Lugoson, a kis- és közepes méretű városokban is – hasonló körre vonatkoztatva – nagyobb mintát jelöltünk meg annál, mint ahány személyt végül sikerült lekérdezni. Temesvár vonatkozásában döntéskényszer állt elő. Az itteni magyar elit számbelileg két-háromszorososa a megyében máshol élő elitnek. Ugyanakkor a kulturális illetve gazdasági elit „magyarságával” kapcsolatosan kérdések fogalmazhatók meg: mennyire és milyen magyar elitnek tekintendő az a műegyetemi tanár, aki bár magyar anyanyelvű, semmilyen közösségi szerepvállalása nincs? Az a döntés született, hogy a temesvári lekérdezendők száma ne legyen sokkal nagyobb az összes többinél, ugyanis a megye magyarságának a fele él a megyeközpontban.

8. Jelen vizsgálat egy nagyobb kutatás része, melynek keretében külön vizsgáltuk három kisebb település teljes vállalkozói körét, életútinterjúk segítségével tártuk fel a temesvári elitrekrutációs folyamat jellegzetességeit, esettanulmány készült a Bánságba került székelyek szocializációjáról.

II. A minta bemutatása

A mintát rétegeztük települések és tevékenységi területek szerint. A települések szerinti bontás két csoportot különböztet meg: temesváriakat

és másokat. Bár a minta felölel falut, kisvárost és közepes nagyságú várost is, ezeket egy csoportba vonjuk, két okból. Egyrészt azért, mert különben olyan kis számokkal kellene dolgoznunk, amelyeknek statisztikai relevanciájuk nincs, másrészt viszont a falvak és a kisebb városok között – az ott található „magyar vonatkozású” intézmények tekintetében kisebb a különbség, mint az egyes városok és Temesvár között. Utóbbi minden kisebbségi intézmény központja, magyar tannyelvű líceum is csak itt van a megyében.

A *temesvári* megkérdezettek száma 58, az *összes többieké* 59 (Lugos 17, Zombolya 20, Újszentes 10, Varjas 7, Szapáryfalva 5). Temesváron a kulturális és gazdasági elithez sorolható és sorolandó személyek száma a fenti szám többszöröse, a státuszelit – választott tisztségviselők, közintézmények vezetői – ennél sokkal szűkebb. Lugoson sem volt teljes körű a helyi kulturális és gazdasági magyar elit lekérdezése, a többi településen viszont egy-két vállalkozót leszámítva igen.

Az alapszaknák szerint a *kulturális elit*hez 39 megkérdezett tartozik, a *nem kulturális elit* 77 személyből áll, 1 fő nem adta meg alapszakmáját. A gazdasági és státuszelitet együtt tárgyaljuk, mert mindkettő új, és nincs olyan jellemző lokális szerepviseledés, amihez viszonyulniuk kellene, illetve amihez szerepvállalásaik viszonyíthatóak lennének.

A kettős tagolás korrelációjából kiderül, hogy a nagyvárosi kulturális elit szignifikánsan jelentősebb, mint a vidéki, miközben vidéken a nem kulturális elit van túlsúlyban.

Város/ vidék	N	%	Kult. elit	%	Nem kult. elit	%	n.v	%
Nagyváros	58	100	24	41,4	34	58,6	0	0
Vidék	59	100	15	25,4	43	72,9	1	1,7
Összesen:	117	100	39	33,3	77	65,8	1	0,9

II.1. Életkor

Kor- osztály	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79	80-	Össz.
N	6	21	47	28	10	4	1	117
%	5,1	17,9	40,2	23,9	8,6	3,4	0,9	100

A kulturális elithez tartozók mind aktívak, de megjegyzendő, hogy egyetemi professzorok esetében a nyugdíjkorhatár 65 év. Az ennél idősebbek a helyi politika választottjai.

Az *átlagéletkor* 47,21 év, a kulturális elité – 48,46 év – kevéssel magasabb, mint a nem kulturális elit 46,55-os átlaga.

II.2. Nemek aránya

Neme	N	%	Átlagéletkor
Férfi	86	73,5	48,33
Nő	31	26,5	44,13
Összesen	117	100,0	47,21

A férfiak és nők átlagéletkora közötti különbség a viszonylag magas átlagéletkor esetében természetes. Mivel a politikában szinte egyáltalán nincsenek nők, és a gazdasági szféra hagyományosan a férfiak világa, meglepő az alábbi adat, miszerint a kulturális elithez tartozó nő kevesebb van, mint a nem kulturálishoz tartozó. A vidéki pedagógusnő néhány éve még jellemző szereplője volt a falu életének, a mintában nincs ilyen.

Nem	N	%	Kult. elit	%	Nem kult. elit	%	N.v.	%
Férfi	86	100	26	30,2	60	69,8	0	0
Nő	31	100	13	41,9	17	54,9	1	3,2
Összesen	117	100	39	33,3	77	65,8	1	0,9

II.3. Családi állapot

A családi állapot tekintetében nincs szignifikáns különbség nagyváros és vidék között, miként a kulturális és nem kulturális elit között sem találtunk érdemleges különbséget. A helyzet:

Családi állapot	Nőtlen, hajadon	Házias	Elvált	Özvegy	Összesen
N	9	97	5	6	117
%	7,7	82,9	4,3	5,1	100

II.4. Gyermekek száma

Gyermek-szám	Nincs	Egy	Kettő	Három	Összesen	Átlag
N	42	34	39	2	117	1,0085
%	35,9	29,1	33,3	1,7	100	

A kérdés az eltartásban lévő gyermekek számára vonatkozott, és nem a családok összes gyermekeire. Az ötven év felettiéknél normális esetben már nincs eltartott gyermek a családban.

II.5. Iskolai végzettség

A kulturális elit esetében magasabb az iskolázottság foka, néhány érettségivel tanító helyettes tanár kivételével mindenki főiskolát vagy egyetemre végzett. A legalacsonyabb az iskolázottság politikai elit esetében, falun az önkormányzati képviselők kiválasztásánál ez nem játszott szerepet.

Iskolai végzettség	Általános iskola	Szakiskola	Líceum	Egyetem, főiskola	Nincs válasz	Összes
N	2	7	15	90	3	117
%	1,7	6,0	12,8	77,0	2,5	100

II.6. Tanulmányok nyelve

Tan-nyelv	Magy	Magy +Rom	Rom	Magy +Világ	Magy +Más	Nincs válasz	Összes
Ált. isk.	98	1	15	1	1*	1	117
Líceum	79	2	31	2	0	3	117
Egyetem	34	4	49	2**	1***	27	117
Tud.cím	4	0	10	1	0	102	117

* Bolgár nyelven; **Magyarul és latinul; ***Románul és oroszul

A „nincs válasz” az egyetem és a tudományos cím vonatkozásában ezek hiányát jelzi. Megfigyelhető, hogy kevesen jártak német (világnyelven oktató) iskolába, illetve akik németül tanultak, utóbb ritkán sorolnak be a

magyar elitbe. Az idősebb korosztály tagjai jórészt magyarul végezték az egyetemet, innen az idevágó viszonylag magas érték.

Nézzük meg, milyen nyelven végezte a líceumot a kulturális illetve a nem kulturális elit.

Elit	N	Ma	%	Ro	%	Más	%	N.v	%
Kulturális	39	35*	89,7	5*	12,8	0	0	0	0
Nem kult.	77	45*	58,4	28*	36,4	2	2,6	3	3,9
N.v.	1	1	100	0	0	0	0	0	0
Összesen	117	81*	69,2	33*	28,2	2	1,7	3	2,6

* A magyarul és a románul tanulók közé is besoroltuk azt a 2 személyt is, aki magyarul és románul is tanult a líceumban.

A kulturális elit esetében szignifikánsan magasabb a magyarul érettségizettek aránya, ezt nem magyarázza a minimális átlagéletkor-különbség, vagyis az, hogy az egymást követő generációk közül – a magyar nyelvű oktatás leépülésének következményeképpen – mind többen tanulnak románul. A kulturális elit közvetlenül kötődik az anyanyelvhez, ezért rekrutációs bázisát elsősorban az anyanyelvű iskolát végzettek jelentik.

II.7. Családban beszélt nyelv

Mind a 117 megkérdezett anyanyelve magyar. A családban leginkább beszélt nyelv 107 esetben a magyar, 6 esetben párhuzamosan használatos a magyar és a román, 4 esetben a család nyelve a román. Nem kérdeztük meg, ki él vegyes házasságban, de valószínűsíthető, hogy ahol a családban a román nyelv használata eléri vagy meghaladja a magyar használatának a mértékét, az a család vegyes; mintánkban vélhetően 10 ilyen család van. Ebben az esetben a 6 magyarul is beszélő román házastárs a 10-ből figyelemre méltó arányt jelent.

A családi nyelvhasználatra pozitívan hat ki, ha a kisebbségi nyelv a család-egyház-baráti társaság szűk körein túl is kommunikációs eszköz. Ugyanakkor bizonyos jogok gyakorlása a családon túl – például postai szolgáltatások esetében – szemléleti kérdéssé válik. Minek magyarul távira-tozni, ha a címzett is tud románul? – kérdezhetik egyesek. Ezért fontos a válasz arra a kérdésre, hogy a többségitől eltérő anyanyelv ismerete a köz-életben előny-e vagy hátrány. Döntő többség (76-an, 65 %) szerint min-

denképpen előnyös, további 36 személy (30,7 %) szerint tökéletes román tudás mellett az, négyen pedig jelentőség nélkülülnek vélik a kérdést. Ez a véleménynyilvánítás nehezen értelmezhető, ha tudjuk, Bánságban a magyar gyermekek kétharmada nem magyar iskolába jár, és az elit körében is gyakori a román iskola választása.¹

II.8. Nyelvismeret

Nyelv	Ma	Ro	Ném	Szer	Ang	Oro	Fra	Más	Össz
Jól	92	103	14	0	7	3	9	2*	117
Közepes	1	12	20	6	17	7	18	8**	117
Gyengén	0	1	33	6	24	13	21	5***	117
N.v.	24	1	50	105	69	94	69	107	117

* bolgár és olasz; ** jiddis, olasz, latin, spanyol; *** portugál, dán, holland, lengyel, horvát

Nehezen értelmezhető, hogy 24-en miért nem válaszoltak arra, hogy mennyire ismerik a magyar nyelvet. Bánságban vannak, akik magyarnak érzik magukat, és a nyelvet – vegyes házasság, román iskola – már nem beszélik rendesen, de számuk az elit vonatkozásában nem érheti el a minta egynegyedét. Várható volt a német elsőse a világnyelvek között, és sokatmondó, hogy szerbül – saját bevallása szerint – senki nem beszél jól.

II.9. Születési hely

Szület. hely	Helyben	A megyében	Ezen a vidéken	Más vidéken	Más válasz	Összes
N	27	28	10	50	2	117
%	23,1	23,9	8,6	42,7	1,7	100

A helyben és a megyében születettek együtt kevesebben vannak, mint az ország más tájairól ide költözöttek. Ez alighanem magyar sajátosság és

¹ A helyzet mind tudományos, mind oktatáspolitikai szempontból figyelemre érdemesült az utóbbi időben: 1992-ben a Kisebbségi Szórványkutató Csoport készített egy tanulmányt az iskolaválasztás gyakorlatáról, 1997-ben a Bartók Béla Líceum tanerői mérték fel teljes körűen a magyar 3-6 évesek generációit, és keresték fel a szülők jelentős részét.

összefügg Temesvár egyetemi központ mivoltával, illetve a nagyváros és Bánság vonzereje mutatkozik meg általa. A népszámlálás adatai szerint 1992-ben a megyében a 703 ezer főt kitevő összlakosságból 276 ezer fő született a megyén kívül, míg az innen más megyékbe távozottak száma 55 ezer. Kisebbségekre lebontva nincsenek meg az adatok, de nagyon valószínű, hogy a magyar népelemre is érvényesek ezek az arányok.

Születési hely	N	Kult. elit	%	Nem kult. elit	%	N.v.	%
Helyben	27	5	18,5	22	81,5	0	0
Megye	28	10	35,7	18	64,3	0	0
Régió	10	6	60	4	40	0	0
Más régió	50	18	36	31	62	1	2
Egyéb	2	0	0	2	100	0	0
Összesen	117	39	33,3	77	65,8	1	0,9

A helyi magyar elit – vélhetően – nagyobb mértékben „bevándorló”, mint az itt élő magyarság. Származása szerint a nem kulturális elit nagyobb részt helybéli, míg a kulturális elitben enyhe túlsúlyban a máshonnan érkezettek vannak. Illetve: a helyben/megyében születettek közül sokkal nagyobb arányban válik ki a nem kulturális, mint a kulturális elit.

II.10. Anyagi-vagyoni helyzet

Vagyontárgy	Van	%	Nincs	%	N.v.	%	Össz
Nyeraló	8	6,8	109	93,2	0	0	117
Másik ház	30	25,6	87	74,4	0	0	117
Föld	45	38,5	72	61,5	0	0	117
Üres telke	17	14,5	100	85,5	0	0	117
Személygépkocsi	81	69,2	36	30,8	0	0	117
Teherautó, traktor	12	10,2	93	79,6	12	10,2	117

A föld a városiak számára nem jelent anyagi háttérrel, eladni nem érdemes, mert nincs piaca, ha kiadják bérbe, olyan keveset kapnak érte, hogy az szinte semmi. A földdel rendelkező családok száma vélhetően nagyobb az itt találhatóénál, de a kérdés a személyes tulajdonban lévő földre vonatkozott. A második házzal és nyeralóval rendelkezők minden bizonnyal a vagyonosabbak. A falusi elit a városinál jóval kisebb mértékben rendelke-

zik személygépkocsival. A lakókörülményekre vonatkozó kérdés célja a vagyoni helyzettel kapcsolatos kép árnyalása volt, de a nagyvárosi – 36,2 % –, illetve a kulturális elit – 33,3 % – nagyarányú nem-válaszai miatt erről itt le kell mondani. A megkérdezettek anyagi helyzetüket szubjektíven egy folyamatosan romló tendenciaként élik meg, az elkövetkező két évben a romlás mértéke várákozásaik szerint jelentősen meghaladja az 1989 utáni teljes időszakét. A nők az 1989 előtti helyzetet a férfiaknál pozitívabban ítélik meg, 2000 esélyeit illetően a helyzet fordított, a férfiaké a – sokkal – pozitívabb jövőkép.

Korosztály	N	1989 előtt	1996-ban	Jelenleg	2000-ben
Átlag	117	5,611	5,368	5,36	4,692
Férfi	86	5,529	5,442	5,47	4,860
Nő	31	5,839	5,161	5,06	4,226

II.11. Mellékállás

Mellékállás	Nincs	Van egy	Van több	Nincs válasz	Összes
N	90	16	10	1	117
%	76,9	13,7	8,5	0,9	100

A politikai vagy státuszelit vállalt tisztsege az önkormányzatban mellékállásnak is tekinthető, hiszen illetmény jár érte. De általában nem az ilyen esetekre vonatkozik a kérdés, hanem a nem politikai jellegű másod- vagy harmadállásokra.

II.12. Szabadidő, kultúra

Közvélekedés szerint a tranzíciós elit jellemzője az időkrízis. A megkérdezettek 30,7 százaléka vallotta azt, hogy *elegendő ideje* jut a családra, ezeknek a fele érzi azt, hogy a barátokra, rokonokra is jut elég ideje. A szórakozás kerül az utolsó helyre a sorban 10,3 százalékkal. Akiknek *nincs elég idejük*, azok első sorban a rokonokat említik (32,5 %), majd a szórakozást (26,5 %). A helyi elit 63,0 százaléka ítéli úgy, hogy *általános időszűkében* él. A *kultúrára* vonatkozó kérdés mintha zavarta volna az elit képviselőit, a művelődési intézmények és rendezvények látogatását vizsgáló kérdésekre 59,6 százalék *nem válaszolt*. A másik végletet azok képezik, akik évente 30-50-

szer mennek sportrendezvényre (1-1 személy), 12-20-szor komolyzenei koncertre (2-1 személy), 15-25-ször operába (1-1 személy), 15-20-szor színházba (3-1 személy), 25-30-szor tárlatot nézni (1-1 személy). Ezen adatok korrelációja a heti időmérleg adataival sokkal megbízhatóbb képet nyújthatott volna.

II.13. Etnikumközi kapcsolatok

Ötfokozatú skálán volt megjelölhető a más etnikumú rokonnal, barátal, szomszéddal, ismerőssel és munkatárssal kialakított kapcsolat jellege. A *kölcsönös segítségnyújtásban* a munkatárs és a barát vezet, a rokon csak a szomszéd után, a negyedik helyen szerepel. Még a kölcsönös látogatások terén is a barát vezet és második a rokon, jeleként annak, hogy a kapcsolatok milyen erősen tér (helyzet) által meghatározottak. A legtöbb *semleges* – köszönőviszony – vagy *elutasító* – nincs kapcsolat – válasz a szomszéddal illetve a munkatárssal kapcsolatos, amikor is egy adott helyzetben nincs mit tenni, mert a nem kívánt szomszéd illetve munkatárs az egyén akaratától függetlenül van jelen bizonyos helyzetekben. A pozitív válaszok aránya háromszorosa a negatívaknak, utóbbiak a válasz nélkül hagyott kérdésekkel együtt alig haladják meg a pozitívak felét.

II.14. Helyi feszültségek

A helyi feszültségekre vonatkozó kérdésgyűttesben négy potenciális feszültségforrást jelöltünk meg. A legkisebb értékkel az etnikai alapú feszültség szerepel (28 említés), közeli értéket (31) kaptunk a politikai feszültség vonatkozásában. Kétszer nagyobb az előfordulása a gazdasági és szociális (67-67) típusú feszültségeknek.

III. Helyzetmegítélés

A helyzetmegítélésben 1996, mint az Iliescu nevével jelzett politika vége szerepel, 1997 felvételét az indokolja, hogy az új hatalom gyökeresen más politikát hirdetett meg. 2000 szerepeltetése nem csupán lélektanilag indokolt.

- Az elit körében 1989 előtthöz képest *nőtt az elégedettség*: 68,37 % ma elégedettebb, miközben 9,4 % elégedetlenebb.

- *Az elégedettség oka* nem az anyagi-vagyoni helyzet alakulása, ugyanis a megkérdezettek a tízfokozatú skálán 1990 óta önnön helyzetük 0,25 pontos romlását jelölték meg, és 2000-ig további 0,67 pontos romlásra számítanak.
- Érdekes korrelációt mutat a *vagyon*i helyzet megítélése az *életkor*ral. Az általános negatív tendencia (lásd az alábbi táblázatot) nem érvényes a fiatalokra – a 20-29 és 30-39 éves korosztályokra – és a 60-69 év közöttiek csoportjára. A *fiatalok pozitív jövőképét* életkoruk magyarázza. A 60-69 évesek helyzetértékelésére a magyarázat: értékes tudást hordozó *fiatal nyugdíjasokat* adózási szempontból „előnyös” foglalkoztatni. A nyugdíj és a fizetés kettős jövedelme anyagi biztonságuk alapja.

Korosztály	N	1989 előtt	1996-ban	Jelenleg	2000-ben
Átlag	117	5,611	5,368	5,36	4,692
20-29	6	5,167	5,5	5,83	7,167
30-39	21	5,643	5,833	6,07	6,095
40-49	47	5,617	5,234	5,2	4,362
50-59	28	5,589	5,304	5,13	3,714
60-69	10	5,05	5,2	5,3	5,3
70-79	4	7,75	5,25	4,75	4
80-	1	5	5	5	0

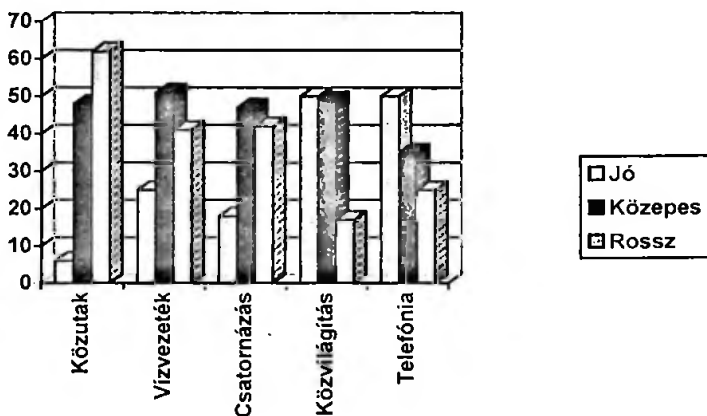
- A *közérzet* és az *eltartott gyermekek száma* között nincs erős korreláció, gyermekkel és gyermek nélkül is a nagy többség ma elégedettebb. Az eltartott gyermek nélküliek némileg elégedettebbek, és a ma gyengébben élőknek több mint a fele két gyermeket tart el.

Gyer- mek	'89- ig	%	Egy- forma	%	Ma	%	Nem tudja	%	Össz
nincs	2	4,8	6	14,3	30	71,4	4	9,5	42
egy	3	8,8	4	11,8	23	67,6	4	11,8	34
kettő	6	15,4	7	17,9	25	64,1	1	2,6	39
három	0	0	0	0	2	100	0	0	2
Össz.:	11	9,4	17	14,5	80	68,4	9	7,7	117

- A nők körzete szignifikánsan rosszabb, mint a férfiaké. Ennek egyik oka minden bizonnyal a napjainkra – és az átmenetre – jellemző, és a nők által fokozottan igényelt biztonság hiánya. Ezen nem annyira a közbiztonságot, mint az anyagi nyugalmat kell érteni.

Nem	'89-ig	%	Egy-forma	%	Ma	%	Nem tudja	%	Össz
férfi	7	8,1	10	11,6	64	74,5	5	5,8	86
nő	4	12,9	7	22,6	16	51,6	4	12,9	31
Össz	11	9,4	17	14,5	80	68,4	9	7,7	117

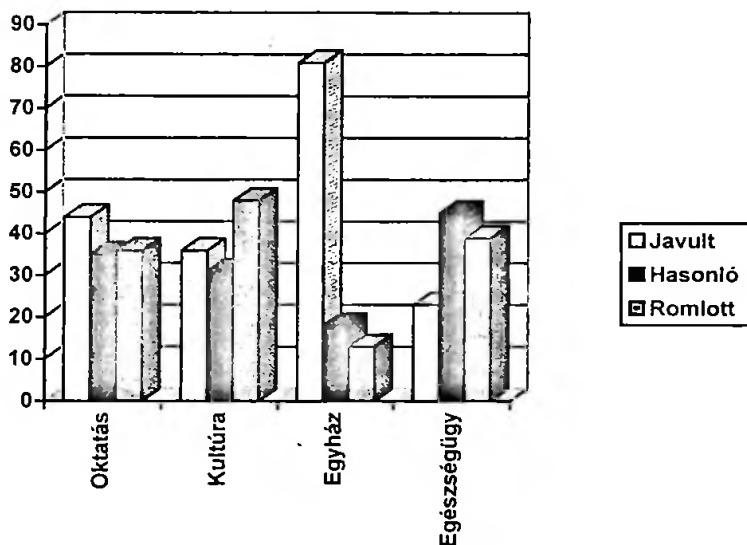
- A körzete adatait és a régió gazdasági helyzetének a megítélését összevetve a várt választ kapjuk: a jelenleg elégedettebbek érzik főleg azt, hogy javult a helyzet (46,3%), miközben az 1989 előtt elégedettebbek többsége (54,5 %) szerint romlott a helyzet. Minden csoportban a legkevesebben azok vannak, akik szerint a helyzet nem változott.

- A helyi infrastruktúra a státuszelit számára nem kizárólag társadalmi kérdés, politikai is. A szerepvállalás egyik célja és mércéje helyben az infrastruktúra. A közutak vonatkozásában általános az elégedetlenség, a telefónia jelenti a másik pólust – lásd a fenti ábrát. Érdekes párhuzam

mot vonni, ugyanis mindkét kérdéskör jórészt kívül esik a helyi érdekérvényesítés lehetőségein, lévén központi pénzek központi elosztása a legfőbb jellemzőjük. Azon területek kapták a legtöbb közepes minősítést, ahol lakossági köztehervállalásra is szükség van.

- A helyi intézmények 1989-hez viszonyított helyzete elsősorban nem a helyi társadalom alakulásáról hoz jelzést, bár az egyház és a kultúra ügye jórészt a helyi képviselő(k) szerepvállalásán áll vagy bukik. Az oktatás kérdése nehezebb, mert a jó kisebbségi oktatáshoz nem csupán jó tanárookra van szükség, hanem szülői meggyőződésre is az anyanyelv „felette szükséges voltáról”. Az egészségügy helyzete országosan a legrosszabb, ezt igazolják vissza helyi szinten az itt látható adatok.

- A közérzet és a kultúra helyzetének a korrelációja azt mutatja, hogy azok szerint romlott leginkább a művelődés állapota, akik 1989 előtt elége-

dettebbek voltak (63,6 % vélekedett így), a jelenleg elégedettebbek többsége (52,5 %) szerint javult a kultúra általános helyzete.

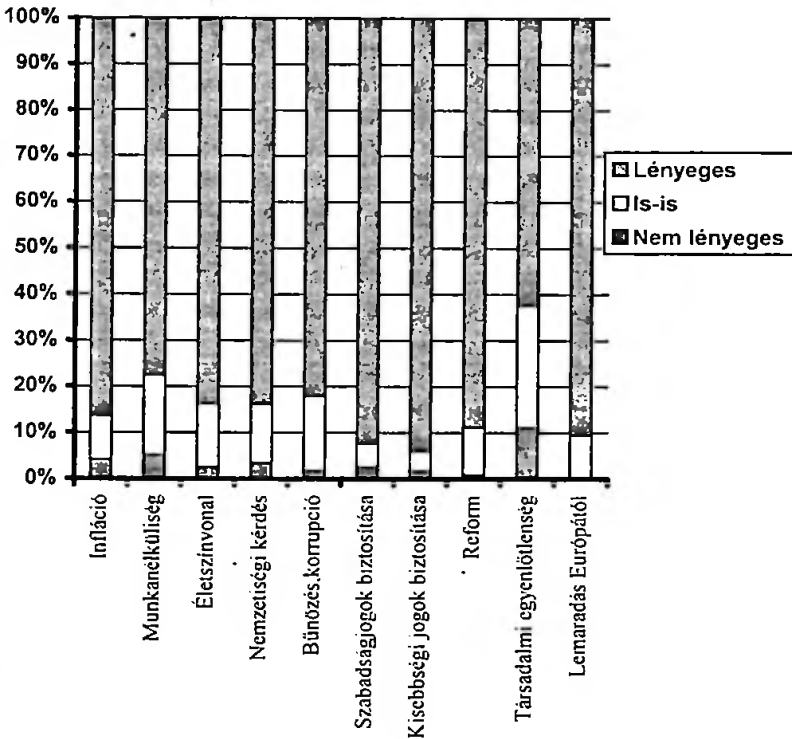
- *Közérzet és a régió nemzetiségi viszonyainak megítélése* nem mutatja a fenti két esetben tapasztalható korrelációt, sőt: azok érzik a leginkább javulónak a helyzetet, akik közérzete 1989 előtt volt jobb: 72,7 százalék a ma elégedettebbek 60 százalékához viszonyítva. Akik korábban elégedettebbek voltak, a kisebbségi helyzet miatt nem sokat gyötörődhetnek, ezért érezhetik a jelenlegi, inkább szavakban mint tettekben jelentkező változást ígéretesnek. A megkérdezettek több mint a fele javulást észlel a nemzetiségi viszonyok terén, amit minden bizonnyal az RMDSZ kormányzati szerepvállalása motívál elsősorban, s nem a kisebbségi jogok fokozott biztosítása. Fontos szempont, hogy az RMDSZ kormánykoalíciós jelenléte jelentősen megváltoztatta szórványban a kisebbségiek önbecsülését. Egy kormányzó erő támogatójának lenni buszkeség forrása, nem kell rejtőzködni, mint a kisebbségi periférián oly sokszor, ami önmagában, a jogi keretek változása nélkül is a helyzet javulásának az érzetét kelti.

Közérzet	N	N. v.	%	Rom -lott	%	Azo-nos	%	Ja-vult	%
'89-ig jobb	11	0	0	0	0	3	27,3	8	72,7
Egyforma	17	1	5,9	2	11,8	8	47	6	35,3
Ma jobb	80	0	0	10	12,5	22	27,5	48	60
Nem tudja	9	0	0	1	11,1	2	22,2	6	66,7
Összesen	117	1	0,9	13	11,1	35	29,9	68	58,1

- Az elit helyzetmegítélésében fontos, hogy a *közéletben tematizálódó problémák* közül mit és mennyire tart lényeges kérdésnek. Kisebbségi elit képviselőiről lévén szó, várható a kisebbségi léttel kapcsolatos témák felértékelődése. A kérdésekre adott válaszok három fontossági csoport elkülönítését teszik lehetővé: legkevésbé fontos a *társadalmi egyenlőtlenség* (73 igen válasz), a következő csoportba sorolják a válaszok a munkanélküliséget (90), a bűnözés-korrupció együttesét (96), az életszínvonal csökkenését és a nemzetiségi kérdést (98-98), míg a legfontosabbnak ítélt kérdések csoportjába tartoznak a reform ügye (104), lemaradás Európától (105), szabadságjogok illetve kisebbségi jogok

biztosítása (109-110). Jelentős szemléletváltás érzékelhető a válaszok alapján, a kommunizmus által hirdetett egalitarizmus ellenpólusként szerepel az emberi jogok biztosítása, vagyis a *szabadság kérdése*.

- A *nemzetiségi kérdés* külön szerepeltetése a kisebbségek jogaira vonatkozó kérdés mellett azt hivatott jelezni, hogy vannak az etnikumközi kapcsolatoknak általános, a jogiakon túli vonatkozásai, illetve a kisebbségek érdekérvényesítését egész sor, a kisebbségekkel kapcsolatos általános (elő)ítélet határozza meg.

A fentiekkel kapcsolatosan következzen néhány észrevétel. Az elit alapvetően nem „rejtőzködik”, ez közösségi szerepvállalásának mondana

ellent. Kisebbségi periférián viszont gyakori az etnikai mimikri, az egyén egyszerűen nem kíván etnikailag megnyilvánulni. A megkérdezett alanyok viszont tudatosan vállalják etnikai-nyelvi hovatartozásukat, még akkor is, ha életük alakulása úgy hozta, hogy a családi nyelv immár nem az ősi.

Egységes helyi elitről miként általánosságban (Utasi-Gergely-Becskeházi, 1996), esetünkben sem beszélhetünk, igen nagy a különbség a nagyvárosi környezet és a falusi kisközösségek között, eltérően nyilvánulnak meg a táj és műveltség, a lokális civilizáció és jellemző szerepviselkedések tekintetében. Eltérő módon nyilvánul meg a társadalmi szolidaritás, és ennek egyedi képletei jelennek meg az identitás vállalásában illetve az interetnikus kapcsolatok terén. A különbözőségeket a vizsgálat során lehetetlen volt figyelembe venni, ezek többnyire beszélgetések során – lásd: életútinterjúk – mutatkoznak meg és értékelhetők.

Mind a kultúra, mind pedig általában a nemzetiségi kérdés vonatkozásában pozitív a válaszok alapján kialakuló összkép. Ezenközben a megye magyar iskoláinak tanulólétszáma folyamatosan csökken, 1990 óta is, az általános tanulólétszám csökkenésénél nagyobb mértékben. A pozitív helyzetmegítélés mintha ezt nem venné figyelembe, mintha ez nem volna fontos. Fontos, de ez esetben igenis „rejtőzködik” a kisebbségi elit, mert személyes felelőssége kerül előtérbe. Gyakori, hogy olyan településeken, ahol a kisebbség iskolájába egyre kevesebb gyermek jár, maguk a tanerők erősítik fel – olykor veszélyesen – az elpártolási folyamatot. Lugoson már alig van magyar értelmiségi házaspár, aki magyar iskolába járattja gyermekét. Zombolyán magyar tanárok az elsők között írták át a román tagozatra gyermeküket. Tették ezt akkor, amikor volt helyben magyar liceumi osztály is. A kisebbségi pedagógus, mint helyi szerepközvetítő ilyenkor válságba kerül, s ő, aki abból él, hogy vannak magyar iskolák, ezek jövője ellenében cselekszik.

Településenként különböznek a helyi státuszok és ranghelyzetek. A totalitarizmus előtt mind a kulturális, mind a gazdasági elit komoly megbecsülésnek örvendett, ami a falu tanítója vagy molnára számára biztosította, hogy figyelnek a szavára. Mára a vidéki kulturális elit – a meghurcoltatások, politikai megszegényítések elől – behúzódott városra, esetünkben nagyvárosra. Gazdasági elitünk csak most alakulhat ki, s bár helyi választások esetén az etnikai identitás jegyében történő szavazás szórványban is elég jól működik, magyar politikai elit vidéken szinte nincs. A helyi elit elfogadja – válasza alapján –, hogy az új gazdasági elit a korábbi kapcsolati

tőke és a jelenlegi politikai befolyás sajátos keverékéből építkezik, és nem jelzi – bár minden bizonnyal látja –, hogy szórványban strukturális hátrányban van a többség képviselőivel szemben.

A helyzetmegítélés szempontjából külön figyelmet érdemel a helyi közösség demográfiai összetétele, hogy mennyire „kicsi” helyben a kisebbség. Az etnikailag „tisztá” településeken sokkal egyértelműbb a helyi elit szerepvállalása, mint ott, ahol a helyi lakosság 5-10-20 százalékát érik el a kisebbségek. Etnikailag egynemű településen 800 fős közösség – úgyahogy, de – megéltet egy általános iskolát, ahol pedig 6 ezer lakosból 900 magyar, az összevont elemi osztályba is alig kerül gyermek. A helyzet a helyi magyar elit szerepvállalásai alapján is alakult ide.

A kapott válaszok keveset láttatnak a kapcsolati hálókból, Temesvár mint centrum és a vidék formalizált illetve informális kapcsolataiból. Bizonyos, hogy a kisebbségi elit számára létfontosságú, ne érezze magát ott, ahol él, egyedül, elszigetelten. A vonatkozó kérdésre kapott válaszok nem megnyugtatóak, ugyanis a legjelentősebb támogatás a család részéről érkezik, a barátok következnek a sorban, pedig a közéleti szerepvállalásban a munkatársaktól és a mozgalom többi tagjától volna első sorban elvárható a támogatás. Helyi elitünk meglehetősen „egyedül áll”, és – Sütő Andrást parafrazálva – mi mást tehetne?

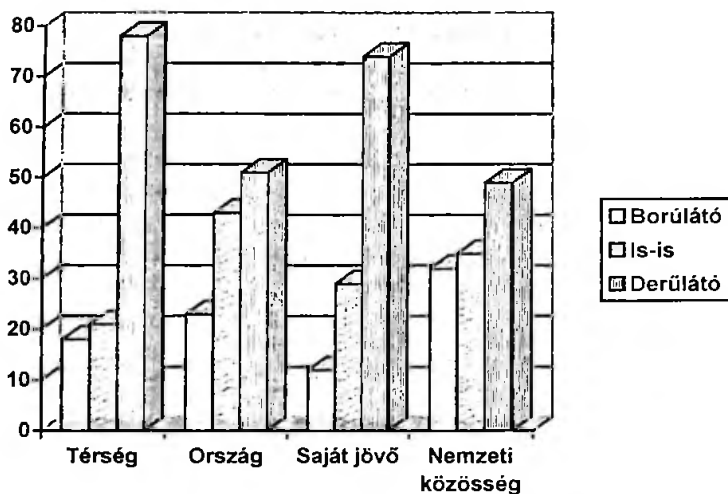
Bár a megjegyzések arra utalnak, hogy nehéz egységesen elbírálni a helyzetmegítéléssel kapcsolatos válaszokat, annyi nyilvánvaló, a helyi kisebbségi elit helyzetértékelése pozitív, ezt építi be életstratégiájába. Értékválasztásaiban nem a politikai közelmúlt hatása dominálnak, hanem a jelen imperatívuszai. Általánosságban – állásfoglalásaiban – egyszerre, párhuzamosan vállalja saját tradícióit és a modernizációs kihívásokat.

11. Jövőkép

- *A régió helyzetéről* külön kérdés segítségével kértünk véleményt, s a három – szociális, kulturális, gazdasági – alkérdésre kapott válaszok összesítése alapján kialakuló kép alig pozitív – a 142, 1989-hez viszonyítva romlást jelző, válasz ellenében 145 javulásról szóló áll.
- A megkérdezettek *vagyoni helyzetének* alakulását 1989-től számítva négy időpontra vonatkoztatva kértük értékelni. 2000-re a megkérdezettek saját anyagi helyzetük jelentős, az eddig jóval meghaladó romlására

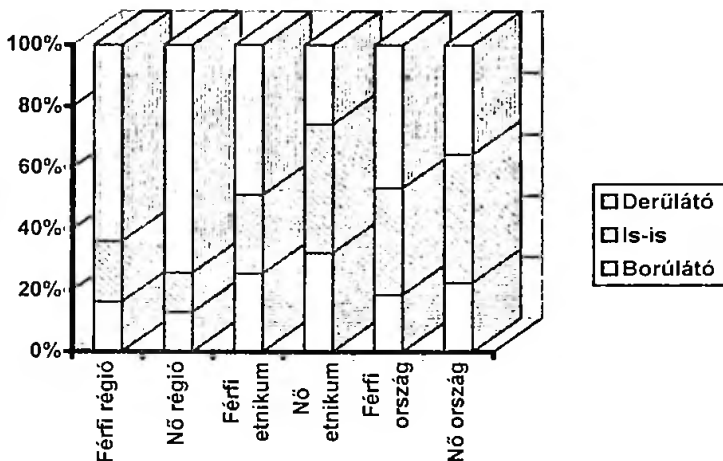
számítanak. A tétel, miszerint a reformnak ára van, ennél többre csak elmaradása kerül, nem csupán ismert, de elfogadott is az elit körében.

- *A jövőbeni kilátásokkal* kapcsolatos kérdések kettős tagolásúak voltak: egyrészt a régió és az ország holnapjára, másrészt az egyén és a nemzeti közösség jövőjére vonatkoztak. E kérdés esetében nem utaltunk időintervallumra, de a vagyoni helyzet esetében 2000 volt a jövőbeni viszonyítási esztendő.

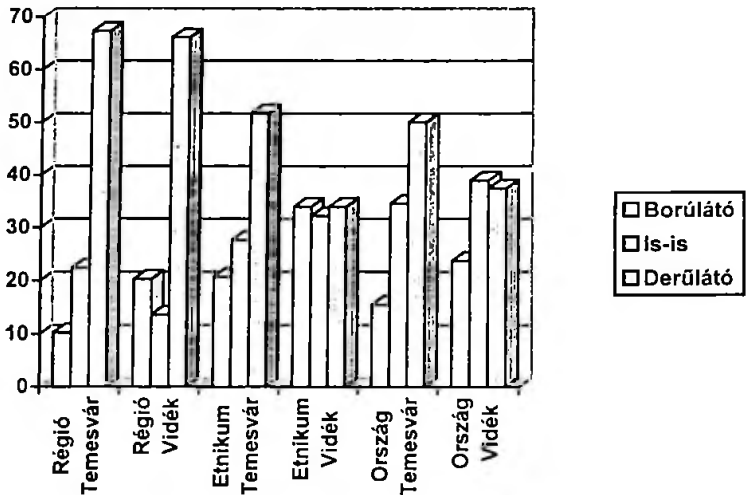
Az ábra adatai a válaszok számát jelentik, így például a térség jövőjével kapcsolatos 78 pozitív válasz 66,6 %-ot jelent.

- A jövőre vonatkozó prognózisok tekintetében a *férfiak és nők* közötti eltérések szignifikánsak, a nők erőteljesebben bizakodnak a régió jövőjét illetően, és sokkal kevésbé az ország illetve a nemzeti közösség vonatkozásában.

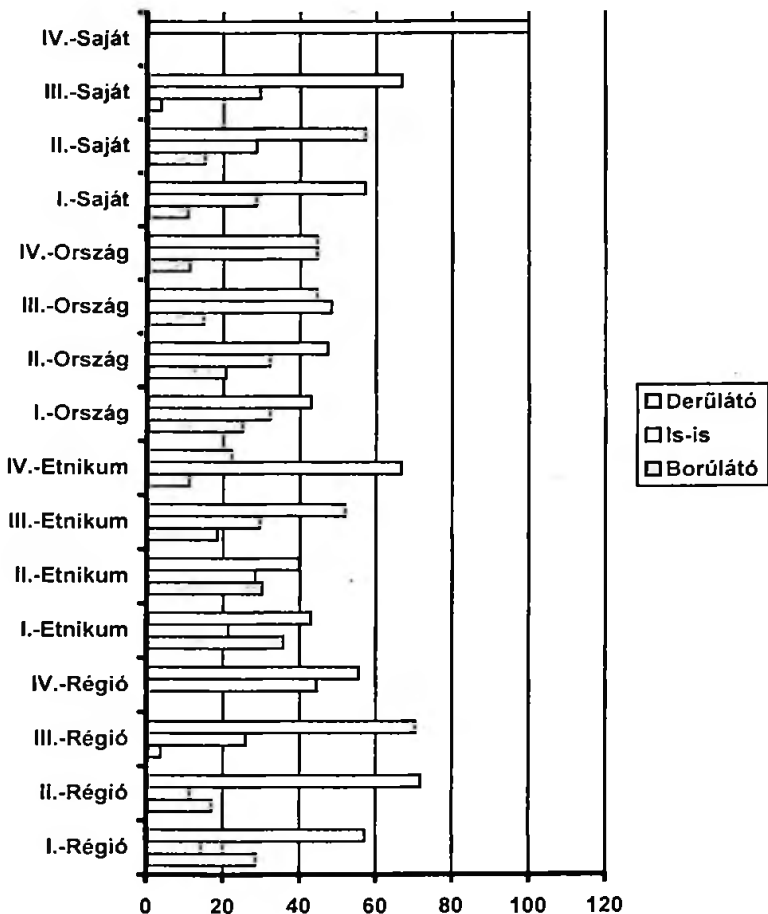

- Az *életkor és a jövő* megítélése közötti korreláció azt mutatja, hogy jelentős eltérések vannak mind a három kérdés vonatkozásában. A huszonévesek bizakodása a térséget illetően a legnagyobb (83,3 %), viszont szinte a legalacsonyabb a nemzeti közösség (33,3 %) és mérsékelt az ország (50 %) vonatkozásában. A középkorúnak mondható korosztályok - 30-39, 40-49, 50-59 - szinte egyformán (42,9-44,7-46,4 %-os értékek) vélekednek a nemzeti közösség jövőjéről, de az ország jövőjét illetően a harmincasok és ötvenesek szignifikánsan - 10-18 pontos különbség - eltérnek a negyvenesek csúcserőjét jelentő 53,2 százaléktól. A térség jövőjének a huszonévesekéhez mérhető bizakodással néznek elébe a harmincasok (81 %), és valamivel kevésbé derülátóan (74,5 %) a negyvenesek.
- Amennyiben a *kábel-tévé* illetve a *parabolaantenna* léte a nyitottság, a széleskörű tájékozottság iránti igény és lehetőség kifejeződésének tekinthető, érdemes megvizsgálni a *jövőkép* és ezen eszközök birtoklása közötti korrelációt. Mindhárom vonatkozásban bizakodóbbak azok, akik rendelkeznek (a minta 77,7 %-a) ezen információszerzési lehetőségekkel, a legnagyobb eltérés (7 pontos) az ország jövőjével kapcsolatosan mutatkozik.

- A *jövőkép* az eliten belüli *strukturális tagoltság* mentén is különbözik – lásd az alábbi ábrát. A *nagyvárosi elit* általában optimistább a vidékinél, az ország és a nemzeti közösség jövőjét illetően szignifikánsan derülátóbb a *vidékinél*. A régió jövőjét Temesváron és vidéken egyformán optimistán látják, de e kérdésben mintegy kétszer akkora a borúlátóak száma vidéken, mint a térség központjában. Vidéken igen nagy a bizonytalanok aránya, és ez – bár a régió jövőjében bíznak – azt jelzi, hogy a demokrácia egyik alapvető elve, a szubszidiaritás hatása még várat magára.

- A *vagyon helyzet* és a *jövőkép* korrelációját úgy végeztük el, hogy négy vagyon kategóriát különítettünk el. Ezek: I. saját lakás; II. lakás és autó vagy más ingatlan; III. lakás, autó és egy másik ingatlan; IV. lakás, autó és több ingatlan. A legvagyonosabbak (IV. saját jövőjük tekintetében abszolút biztosak, miközben kisebbségi nemzeti közösségük jövőjét ők látják a legborúsabban. Megfigyelhető, hogy nem a IV. kategória tagjai a legoptimistábbak, vagyis a konszolidált vagyon helyzet megnyugtatóbb lehet, mint a kiugróan jó.

- Az európai integráció iránti érdeklődés igen élénk, a 71 pozitív válasz (60,7 %) ellenében csak 9 nemleges (7,7 %) található, miközben 37 személyt csak többé-kevésbé foglalkoztat ez a kérdéskör. *Életkor* szerinti bontásban vizsgálva az integrációs érdeklődést, átlagnál nagyobb

a huszonévesek és a hatvanasok érdeklődése, átlagos az ötveneseké. A *férfiak* jelentősen élénkebben – 21 pontos különbség – érdeklődnek az integráció ügye iránt, mint a nők.

Temesvár és a Bánság általában jogos elvárásokkal tekintett az 1989 utáni idők elébe, hiszen itt öltött konkrét, politikai következményekkel járó formát a totalitarizmus tagadása. A múlt és jövő diktatúrából kibontakozóban nehezen szervezhető folyamatot képez, a jelenről ilyen társadalmi robbanás után annyi állítható bizonyosan, hogy a múlttal teljes szakítást kell jelentenie. Elméleti és gyakorlati szempontból is kérdés – e keretben csak jelezzük létét –, hogy honnan és milyen mechanizmusok révén léphet színre azon új elit, amely a(z) immár folyamatosan) változó helyzetben az élre áll és folyamatokat irányít. Kérdések, amelyek az egész társadalom vonatkozásában, tehát általánosan jogosan és világosan megfogalmazódnak, a kisebbségek esetében szinte fel sem merülnek, képviselőik oly távol álltak a hatalmi struktúráktól és mechanizmusoktól.

Miközben 1990 zavaros első hónapjaiban országosan pozícióharcok folytak, és kialakultak azok az érdekszövetségek, amelyek mindmáig meghatározóak az elitrekrutációs folyamatokban, a magyar kisebbség potenciális elitje „önmagára figyelt”, önmagát szervezte. A kisebbségi politikatörténet e kikerülhetetlen mozzanatának két velejárájára érdemes felfigyelni: ameddig a magyar-német-szerb-stb. kisebbség képviselői egymás kezét keresték, mások kisajátították az elosztó, érdekérvényesítő mechanizmusokat, úgy ültek be a hatalmi struktúrákba, hogy a kisebbségek képviselői továbbra is kimaradtak. És miért? Azért, mert – s ez a második lényegi mozzanata a váltásnak – a „szervezkedő” kisebbségek már külön közösségi csoportosulásként álltak ott, ki tudja „kik által támogatottan”, önmaguknak valami rendkívülit követelve, ellenségesen, ha nem is ellenségként. S ez a politikai értelmezés immár ideológiai alapot kölcsönzött annak, ami korábban közönséges diszkrimináció volt.

Mire a kisebbségi szervezetek létrejöttek s megszerezték legitimitásukat, a kisebbségi elit kizáratott az új hatalmi struktúrákból. Erre a korábbról származó kapcsolati tőke jelenthetett volna némi ellenszert, amivel a kisebbség – a diktatúra alatti tudatos kirekesztő gyakorlat miatt – szintén nem rendelkezett.

Emellett nagy s egyre nő a nagyváros és az elsorvasztásra ítélt falu (pl. Szapáryfalva) közötti különbség, s ez meghatározó a helyi elit mozgásteré-

re és szerepkészletére nézve. A vidék számára 1989 előtt Temesvár a félelmetes központ képében jelent meg, ahol döntöttek a falu sorsa felett. Mára – legalábbis kisebbségi vonatkozásban – Temesvár a segítő partner, az a központ, ahonnan segítséget várnak. A temesvári magyar elit a város térségi helyzetéből fakadóan derülátóbb. A kis vidéki centrumok, a mobilitás mai fokán – és részben következtében – felszámolódnak. Az etnicitást újratermelő és szétszűrő intézmények ma Temesvárt vannak, két megye számára is. Innen származik a jövőképet illetően a lokalitás dominanciája.

Az európai integráció igenléséhez nem csupán a történelmi háttér adott – mindaz, amit Temesvár klein Wien-ként² való emlegetése jelent –, hanem a személyes kapcsolatok hordozta nyitottság illetve érdek. Ami meglepő, hogy a hatvanévesek után a huszonévesek igenlik leginkább az integrációt, jobban, mint ötvenes szüleik, akiknek inkább lehet személyes tapasztalatuk arról, mit képvisel a sokat emlegetett „Európa”. Erre magyarázat lehet, hogy Nyugat-orientációja miatt e korosztály megszenvedett a diktatúra idején, ami ösztönösen ma is hat. Az integrációval kapcsolatos véleménynyilvánítás szemléletet is megjelenít: utal arra is, hogy mennyire hatott az egyes személyre a diktatúra propagandagépezete által forgalmazott tétel, hogy a román nemzetnek senkire sincs szüksége, minden gondját-baját képes világszinten megoldani, ha hagyják.

A nők pragmatizmusa nyilvánul meg abban, hogy jobban bíznak a régió jövőjében, mint az országában: ezt ismerik jobban, erről van személyes véleményük. Amít kevésbé ismernek, arról milyen alapon nyilatkozhatnának pozitívan? A nemzeti közösség jövőjével kapcsolatos női borúlátás viszont figyelmeztető. A közösség nyelve az anyák nyelve, amit ők adnak tovább az új generációknak. Mit és miként adnak tovább, ha a közösség jövőjében megfakul a bizalmuk? A szórványlét tapasztalatát, az anyanyelv beszorítottságát fejezi ki a közössége sorsával kapcsolatosan kétkezdést megfogalmazó nő. A férfi szignifikánsan – 22 pontnyival – erősebb optimizmusa jelentheti azt is, hogy kevesebbet foglalkozik a gyerme(kek)kel, más, „komolyabb” feladatai miatt. Nem éli meg például azt az érzést, amit az anya, akinek gyermeke, korosztályi kapcsolatai okán bekö-

---

² A közszolgálati tévé helyi stúdiója 1997-ben riport- és vítafilmet készített Temesvárról *Kicsiny Bécs* címmel. A film által-kváltott vita során az örökség és a mai valóság egymásra vetítéséből kiindulva a városvezetést történelmi adósságokra figyelmeztették.

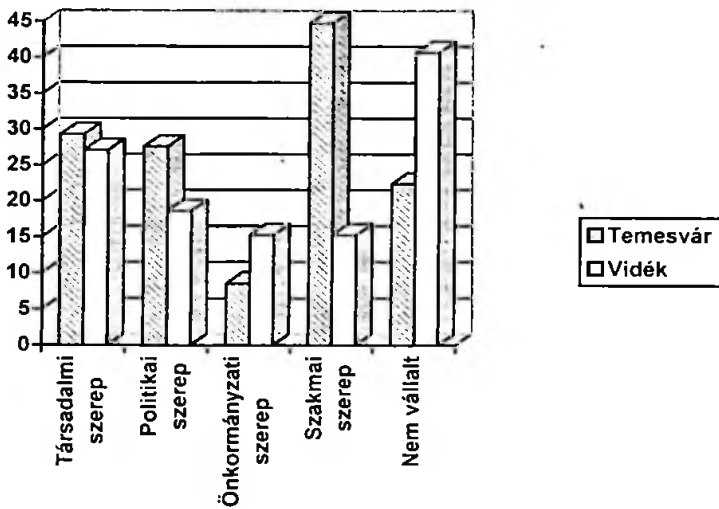
vetkező nyelvváltása megannyi, az anya-gyermek kapcsolatra inkább kiható epizódok sorozata.

V. Szerepvállalás

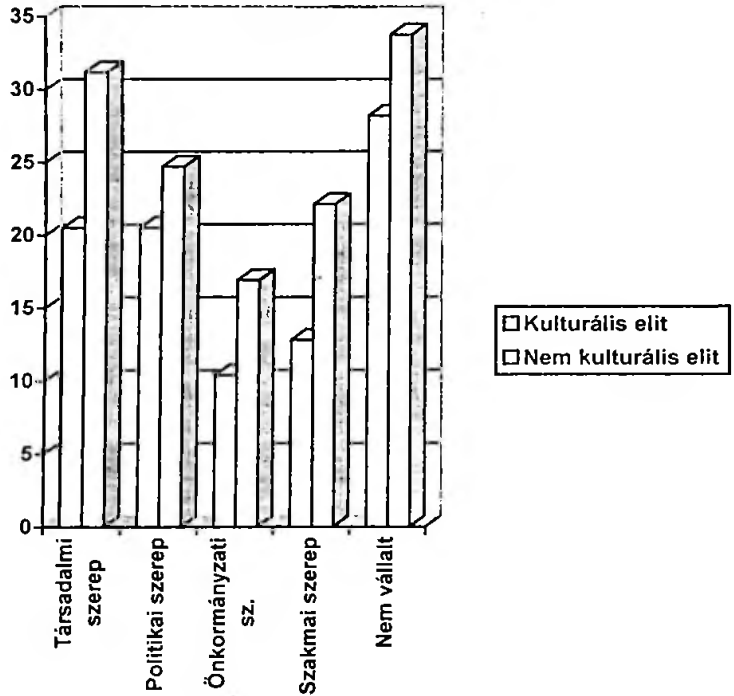
- A *szakmai kapcsolatok* közéleti szerepvállalást jelenthetnek, például azon tanárok esetében, akik a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége keretében fejtenek ki tevékenységet. Gazdálkodók gazdaköri munkája is értelmezhető, a körülményeknek megfelelően, közéleti szerepvállalásként. Indokoltnak tartottuk megkérdezni, milyen szakmai kapcsolati formák léteznek. A megkérdezettek közül 49-en (41,9 %) tevékenykednek szakmai szövetség keretében, ami magas értéket jelent. További 35 (29,9 %) személy említette a továbbképzéseket és 63-an (53,8 %) vettek részt szakmai tanácskozásokon. Ezek a kapcsolatok elsődlegesen a (nagy)városiakat érintik.
- A *tiszttség*- illetve *szerepvállalás* a közéletben a *státuszelit* számára evidencia kérdése, ugyanis azáltal vált elitté, hogy vállalta a feladatot. A mintában a választott önkormányzati képviselők státuszelitként jelennek meg – lásd az alábbi ábrát –, ezért ebben a kategóriában a vidék öt települése magasabb értéket képvisel, mint Temesvár.
- *Többszörös tisztésvállalás* nagyvárosban a jellemzőbb, ahol a társadalmi kihívásokra adható válaszok szélesebb skálán mozognak. A temesvári 29.3 %-os érték jelzi, hogy az elit gyakran, főleg szórványban, szerepek halmozására kényszerül. A vidéki 13,6 % kicsi, kisebb annál, amit az önkormányzati képviselők képviselnek, vagyis van olyan vidéki választott vezető, aki helyben nem vállal RMDSZ-tiszttséget sem.
- A *többszörös tisztésvállalás* tekintetében nincs szignifikáns különbség a *kulturális* és a *nem kulturális elit* között.
- A *tisztésvállalás* korrelációja a *vagyoni helyzettel* azt mutatja, hogy társadalmi és politikai szerepet a vagyoni helyzet javulásával szinte arányosan növekvő mértékben vállalnak. A legvagyonosabbak nem vállalnak

önkormányzati tisztséget, illetve a szakmai szerepvállalásban a vagyoni helyzet alapján nincs differenciálódás.

- A *szerepvállalás* nem jelent minden esetben *kezdeményezést* is. Kérdésünk öt válaszfokozata közül a „nem volt” és „megmaradt próbálkozás szinten” együvé sorolható, ugyanis alig volt „próbálkozás”. A kettő együttes értéke 56, vagyis a megkérdezett elit fele egyéni kezdeményezések hiányában passzív szereplője az eseményeknek, nem igazán tud mit kezdeni „elit-mivoltával”. Helyi szinten 43, megyei szinten 10 és országosan 17 kezdeményezést említene a megkérdezettek. Egy indítvány eljutott nemzetközi szintre.
- A *tisztségvállalási hajlandóság* mértéke a *kulturális* és *nem kulturális elit* szerinti bontásban azt jelzi, hogy a nem kulturális elit aktívabb, bár közülük kerülnek ki nagyobb mértékben azok is, akik semmilyen szerepet nem vállalnak. (Lásd az alábbi ábrát, a számok %-értékek.)

- A közsférában kialakuló *együttműködési kapcsolatok* tekintetében a *helyi szint* dominál, nagyságrenddel kisebb gyakoriságúak *megyei szintű* kapcsolatok, az *országos szinthez* fűződők pedig kivételeknek számítanak a minta vonatkozásában. A helyi szintű kapcsolatok a 27-es érték (a minta 23-24 %-a) körüliek az egyházakhoz fűződők kivételével, itt 10 pontos többletet mutat a kapcsolatok gyakorisága.
- A megkérdezettek döntő többsége szerint az *elit feladata*: érdekképviselés (102 említés), közösségszervezés (98), a közvélemény alakítása (81). A másik póluson olyan válaszokat találunk, mint: törölje el a sovinizmust, teremtsen konstruktív légkört, „állítsa meg” a korrupciót...

- Az *átalakulás feltételei* kérdésnél a válaszlehetőségek négy csoportot alkottak: személyes feltételek, gazdasági feltételek, belpolitikai feltételek és a nemzetközi környezet mint peremfeltétel. A legtöbben a személyes feltételeket jelölték meg (felkészültség – 93 említés, mentalitás – 98), ezt követi a jogi keret (mint politikai feltétel – 94), majd a gazdasági (86) és végül a nemzetközi környezet (65). Figyelemre méltó, hogy a politikai örökséget mint átalakulási peremfeltételt igen kevesen (32) jelölik meg.
- A megvizsgált elitből 44-en voltak a *kommunista párt* tagjai 1989 előtt (37,6%), párttiszséget 8-an viseltek (6,%). *Szakszervezeti* vonalon valamivel nagyobb volt a szerepvállalás mértéke (24) mint a politikain.
- A '89 előtti *párttagság* és a mai *szerepvállalás* korrelációját az alábbi táblázatban adjuk meg.

Párttag 1989-ig	N	Gaz.	%	Nem gazd.	%	Pol	%	Nem polit.	%
N.v.	1	0	0	1	100	1	100	0	0
Nem	72	13	18	55	76,4	45	62,5	27	37,5
Igen	44	6	13,6	34	77,3	33	75	11	25
Összes	117	19*	16,2	90	76,9	79	67,5	38	32,5

* A gazdasági szerepvállalásnál a 7 "nincs-válasz" beszámításával jön ki a 117, ezt a rubrikát helyszűke miatt kitöröltük a táblázatból.

A mintában kevesen vannak egykori párttiszségek viselői, ezért a párttagságot vettük alapul a korrelációs számításhoz. Látható, az egykori párttagok ma szívesen vállalnak politikai szerepet. Ennek külön jelentősége nem volna, ha gazdasági téren is ugyanez volna megfigyelhető, de a különbség szignifikáns.

A kisebbségi elitet 1989/90 forradalmas napjaiban nemzeti érzése vitte a közösségi szerepvállalások felé. Rekrutációs bázisként minden új szerep betöltéséhez elsősorban az a kulturális elit szolgált, amely korábban is jelen volt a közszférában, kapcsolati tőkéje és az akkori idők megkívánta szerepkészlete is neki volt ehhez a leginkább. Ezt sokan mindmáig úgy értelmezik, hogy a romániai magyar közszférában nem történt elitváltás. A kérdés alapos elemzést követel meg, mert más szerepkészletet jelentett a

diktatúra és másat ma a – bármennyire is deficités – demokrácia. Az biztos, a tegnapi kulturális elitből jött a mai politikai elit szinte kivétel nélkül.

Sajátos kérdés az elitrekrutáció a szórványban, ahol a tegnapi elitet nem lehet „lecserélni”, mert nincs kivel. A politikai elit jelenleg érzékelhető állandósulása, bemerevedése már más értelmezést követel meg, ugyanis a potenciális szerepvállalók másfelé fordulnak. Az egykori párttagok nem kezelhetők tegnapi politikai elitként, még az alapfokon valamilyen tisztséget vállalók sem tartoztak semmiféle kiválasztottak közé. Bár ez közismert, van ahol helyi szinten mégis zavaró, ha az a mai demokratikus vezető, aki tagnap is főnök volt. De van példa a tegnapi pártvezető visszaválasztására, a helyi közösségek is egyre inkább érvényesítik a kompetencia elvét.

A közösségi szerepvállalások tekintetében nincsenek – még? – kialakult hierarchiák, a vállalt szerepek és az általuk indukált helyzetek nem jelentenek társadalmi rangot, illetve amennyiben igen, ezek nem gerjesztik az elitrekrutációt.³

A legtöbb kisebbségi tisztségviselő és szerepvállaló közösségi ügyszolgáltatnak tekinti vállalt feladatát, ami azt is jelenti, hogy az elszámoltatást, a közösségi legitimitációt a tisztség vonatkozásában csak bizonyos keretek között és feltételek mellett fogadja el. Jó szándék és közösségi érzés motíválja a legtöbb szerepvállalót. Ezzel pedig harmonizál a vizsgálat során tapasztalt vélekedés, hogy az átalakulás időszakában a változás peremfeltételeiként fontosságban elsők a személyes vonatkozású felkészültség és mentalitás.

Szórványban szinte kötelező módon kerül előtérbe a kultúra ügye, az a kisebbségi, aki az etnicitás megélési lehetőségeinek folyamatos szűkülését tapasztalja, önkéntelenül is azt várja el saját elitjétől, hogy tegyen ez ellen valamit. Ezt az elit természetes igényként elfogadja. Józanságát mi sem bizonyítja jobban, hogy a kultúra területén nem magas – központi szintű – kezdeményezéseket vár el, hanem helyieket. Realitásérzékére utal, hogy szinte ugyanilyen mértékben igényli az etnikumok közötti kommunikációt is, kölcsönösséget a hosszú ideje létező, máig megnyilvánuló egyoldalúság helyett. Sőt, olykor túlságosan is a többségi szemlélet határozza meg sze-

---

³ Illetve érdekes kettősséget jeleznek azon magyar önkormányzati szerepvállalók, akik független illetve más pártok jelöltjeként méretetnek meg. Szinte nincs olyan bánsági település, ahol erre na találnánk példát.

repválasztásait, mint a kétnyelvű helységnevtáblák ügyében.⁴ A temesi szórványban még ott sem érzett magában elég erőt és késztetést a helyi elit – értsd: önkormányzat – arra, hogy a táblákat kihelyezze, ahol helyi többségben van, vagyis „erőből” megtehetette volna. A „mit szól a másik” lélektani gátja olyannyira beépült az elit közösségi szerepvállalásaiba, hogy ez olykor a jogérvényesítést is megakadályozza.

Ez jelzés is lehet, válasz a módszertani résznél megfogalmazott dilemmára, hogy a kisebbségi elit kisebbségiként vagy az általános elit részeként kíván-e első sorban megnyilvánulni. Jelzés értékű lehet, hogy bár a megkérdezettek leginkább a kultúra területén igényeltek közösségi kezdeményezést, amikor saját idevágó ténykedésükről kellett beszámolni, szám szerint a más területen tett indítványok voltak többségben. Ismét fel kell tenni a már jelzett kérdést: tekinthető-e ez egyfajta kisebbségi mimikrinek? Feltételezhető, hogy működik egy lelki mechanizmus: én jelzem, kimondom mi kell a kisebbségnek, de végezze el más. És a mai tumultuózus idők éppen elég mentséget kínálnak azoknak, akik lelkiismeretüket valamilyen módon megnyugtanni kívánják.

Kérdésként fogalmaztuk meg: van-e az elitnek feladata? A társadalom „működésére” összpontosító tiszta funkcionalizmus nézőpontjából kétségtelenül vannak olyan szerepfeladatok, amelyek az elit helyzetének, tevékenységének funkciószerű leírására szolgálnak. Az viszont más kérdés, hogy e szerepek mennyiben azonosak azzal, amit az elit önmaga számára megfogalmaz vagy mások az ő számára előírnak. Az értelmiségi ideológia-forgalmazó vagy politikai vállalkozásokat kezdeményező szerepét a kelet-európai történelmi tapasztalatok alapján feltáró szerzők (Konrád György, Szelényi Iván, 1989) szerint minden ilyen feladattételezés érdekmisztifikációk szennyeshalmazára vezethető vissza. Mindazonáltal: az emberek közötti cselekvések közvetítése lényegében ugyanolyan fajtájú, mint e kijelentések közötti kapcsolat, ezért a társadalmi funkcionalizmusok nem tárhatók fel anélkül, hogy ne ismernénk, miként vélekednek aktorok saját „funkcióikról”. Amikor rákérdeztünk az elit feladatára, elsősorban ezt tartottuk szem előtt. A kötött válaszok a rendszerváltás, az átmenet „levégőjében” lógó feladatokra utalnak (érdeket képviselni, munkahelyet teremte-

---

⁴ Temesvár és Lugos önkormányzati képviselői szimbolikus értékű, négy- illetve háromnyelvű táblák kitételét kezdeményezték, de egyik indítvány sem kapta meg a helyi - különben koalíciós - többségi erők támogatását.

ni, intézményt létrehozni, közösséget szervezni, közvéleményt alakítani) úgy, ahogyan azok a közvélekedésben is általában megfogalmazódnak. Az egyéb válaszok szintén a rendszerváltáshoz általában kötődő témákra való utalások, bár a konkrét feladatokat erkölcsi imperatívuszokkal vegyíti.

A kisebbségi elit szerepformálásában a belső értékrend sugallta viselkedés és a gyakorlatban vállalt feladat között nincs összhang. Ez ugyan rávetíthető a rendszerváltó menetrendnek a beláthatatlanságára, mögötte azonban sokkal inkább a korábbi görcsök vannak, valamint a szórványban megnyilvánuló „rejtőzködő etnicitás”: az a zavarodottság, amelyet a kései modernizációs kihívás az „identitással megbízottakból” kivált.

Hivatkozott irodalom:

Albert Ferenc – Bodó Barna – Papp Z. Attila 1997: Peremlét és megmaradás, Temesvár.

Barth, Fredrik 1969: *Ethnic Groups and Boundaries*, Boston; lásd még: *Régió* 1996/1

Heidness, F. - Zeddies, J. - Grosskopf, W. - Otiman, P.I. - Sâmbotin, L. - Albert F. 1998: *Cercetări de dezvoltare rurală în Banat, Timișoara*

Kapitány Ágnes-Kapitány Gábor, 1996: *Kultúrák találkozása*, Budapest

Konrád György - Szelényi Iván, 1989: *Az értelmiség útja az osztálytársadalomhoz*, Budapest

Marko, Joseph in: *Altermatt, Urs* 1996: *A politika etnizálódásáról*, In: *Valóság* 1996/12.

Rokkan, S. - Lipset, S.M., 1967: *Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments*, New York

Utasi Ágnes - A. Gergely András - Becskeházi Attila, 1996: *Kisvárosi elit*, Budapest

Falu és modernizáció

A társadalom, mint globális rendszer egészét érintő átmeneti időszak egyik különös fontosságú részfolyamata az elitekkel kapcsolatos, és pedig elitváltás, új elitek megjelenése, régiak kooptálása vagy periferizálódása, különböző elitcsoportok szembenállása vagy konvergenciája, az elitcsoportok erőviszonyainak dinamikája, átrendeződése. E folyamatban az elitek egyidejűleg a változások alanyai és „tárgyai”, az átalakulások szerzői, építései, kivitelezői és azok termékei is.

Mindenkori szerepük, fontosságuk természetesen növekszik a társadalom átalakulási szakaszaiban s ez a növekedés egyenesen arányos az átalakulások mélységével. A rendszerváltozások idején a felértékelődés a szokásost messze meghaladja, különösen amikor a tét a szovjet típusú totalitarizmusból a piacgazdaságra való át(vissza)térés.

Történelmileg egyedülálló helyzet. A „visszatérő”: egy mesterségesen és jórészt erőszakkal létrehozott, merőben rendhagyó társadalmi képződmény. A rendkívüliségnek megfelelően ismeretlen a visszatérés pályája is, amint ezt az utóbbi, közel egy évtized tranzíció elméleti és gyakorlati útkeresései, buktatói, ritkább sikerei, annál gyakoribb kudarcjai példázzák.

Kétségtelen: ez az átalakulás jellegében páratlan, közvetlen súlyát és kihatásait tekintve világjelentőségű folyamat, melynek során az egyes országok nagyon rövid időtávon belül rajtolnak. Ebből következik első sorban az érintett országokban, de szélesebb körben is az elitek kérdésének (szerepvállalás, képzés, váltás, stb.) megfelelő felértékelődése is.

A jelenséggel kapcsolatos romániai sajátosság, hogy itt a totalitarizmus különösen kemény formája az utolsó pillanatig tartott. Ez más, hasonló országok enyhülési időszakaitól eltérően szinte kizárta a változásokat elősegítő, majd a véghez vitelükben részt vevő új, alternatív elitek kialakulását. A fennmaradását mindinkább – joggal – féltő hatalom éppen utolsó éveiben tanúsított maximális éberséget hírhedt káderpolitikájában, keményen félreállítva és szemmel tartva mindazokat, akiknek

rendszerhűségében szemernyit kételkedni lehetett. Ez a figyelem széles fronton működött – rostált és emelt – a képzés valamennyi szakaszában, különösen a felsőfokú oktatásban, de lenyúlt a középiskolákba is.

A kiválogatás majd pedig az előmenetel kritériumai a pártállam iránti feltétlen lojalitást, figyelmet, parancsúszeretet – lényegében a személyiség teljes feladását – követelték meg, kiegészítésül pedig egy narcisztikus, agresszív, intoleráns hazafiságot, kommunizmus és nacionalizmus zavaros keverékét. Ez utóbbi követelménynek megfelelően évtizedeken át mind szűkebbre záruló kapuk gátolták a kisebbségek, főleg a magyarok soraiból kikerülő képzési lehetőségeit. (A felsőoktatásban részt vevő hallgatók közt a magyarok – a lakosságbeli hányadukhoz képest – fele annyian sem voltak jelen). A végtermék a hatalom képére és hasonlatosságára kialakított, végrehajtó, szolgáló, összetételében túltengően műszaki jellegű, etnikailag kellően „megszűrt” elit.

Vele szemben számottevő alternatíva lényegében nem létezett. Így a hatalomváltást követő elitváltás – legalábbis a kezdeti szakaszban – valójában tárgyaltalan volt. Ehelyett a régi elit átszíneződése következett be – szerepvállalás az új pártpalettán valahol, profilváltás (pl. az állambiztonság, az elhárítás szerveiből a kereskedelembe), átlépés más struktúrákba, illetve éppen helyben maradás, magasabb vagy alacsonyabb pozíciókban.

Az összképen belül komor tónusaival ébreszt külön figyelmet a falu, a mezőgazdaság az eliteket illetően is.

Sok évszázados fejlődése során, a változó feltételek közepette, különböző térségek és kultúrák adottságaihoz igazodóan, az elitek vonatkozásában is a falu külön világ volt és maradt, vagy igyekezett maradni.

Európa szerte – s így nálunk is – a falusi elit, számbelileg és szerkezetében a viszonylag kis közösségek, és a XX. század elejéig döntően a mezőgazdasági struktúrák terméke. Ezt tükrözte az alacsony, lassan növekedő lélekszám, szerkezetileg pedig a viszonylag szűk keresztmetszet. Kulturális téren messze kimagaslik az egyház és iskola, mint központi intézménypár, a falu életét teljességében átszövő szerepével: tudás, nevelés műhelyei, erkölcsi értékek plántálói és gondozói, a közösség hitelesen emberi arculatának kialakítói és nemesítői.

Társadalomlélektani, szociológiai, gazdasági (sőt: büntetőjogi) kutatások nehezen törleszthető adóssága bár megközelítőleg is kimutatni, a gazdasági-társadalmi felemelkedés mekkora forrása, hajtóereje volt és

lehet a legmodernebb jelenben is a tanító és a lelkész. Valójában mennyit ér a tudás magalapozása, a nevelés a föld, a természet, a munka tiszteletére, fegyelemre, takarékosagra, megbízhatóságra, pontosságra, becsületre, szolidaritásra, emberségre, családi életre, áldozatvállalásra, találfkönyöságra, a szépség érzékélésére, stb.

A hagyományos falu gazdasági elitje a közösség élenjáró földművelőiből és néhány mesteremberből állt. Ez utóbbiak jelenléte és súlya olyan mértékben növekedett, ahogyan a helységben fokozatosan kialakult és fejlődött a második és harmadik szektor (ipar, illetve kereskedelem, szolgáltatások). Ez a – növekvő mértékben nem mezőgazdasági – elit képezte a falu technikai, gazdasági élgárdáját, a falu műszaki-gazdasági korszerűsödésének kezdeményező és lendítő erejét. Az egykori falu általában mindössze néhány főt jelentő gazdasági elitje fontos szerepet töltött be a helyi közösség életének szervezésében, irányításában, a közrend fenntartásában, a helyi viszonyokhoz idomuló szabályzások, normák, stb. kikristályosodásában, érvényesítésében. Az általános törvények, előírások keretében gondoskodott a közösségi területek (legelő, erdők, stb.) okszerű felhasználásáról, karbantartásáról, a falu határának rendjéről, utak, közutak karbantartásáról, piaci-vásári rendtartásról.

A falu elitjének fontos csoportját képezték a civil szervezetek – dalárda, zenekar, olvasókör, gazdakör, nőegylet, önkéntes tűzoltók – tagsága, vezetősége. Ezen törvényesen nem előírt, de formailag szilárd, tartósan működő, öntevékeny szervezeti formák szerteágazóan egészítették ki a „hivatalos” községi intézményrendszert, át- meg átszöve a falu életét, előljáráik, tagságuk hatása meghatározó volt a falu életére.

Lényeges körülmény, hogy ez az elit, ha nem is kizárólagosan, de túlnyomórészt helyiekből toborzódott, ami messzemenően biztosította mély emberi kötődését az adott faluközösséghez, annak múltjához, jelenéhez, egész életéhez. Ebből következett elit és faluközösség sokrétű, szoros kapcsolatrendszere, érdekközössége, az a társadalmi, emberi, lelki közös nevező, amelyre épült az elitet és a falut összefogó „mi” tudat, a falu lelki összetartó és mozgó ereje, *belülről eredő és belsőként* megnyilvánuló építkezése.

Az elitcsoportok kialakulása, szerkezete, működése, fejlődése városon és falun egyaránt merőben új helyzetbe került a negyvenes évek végén. Drámai törés volt, amit a politikai rendszer gyökeres változása, a szovjet típusú totalitarizmusra való áttérés idézett elő. A negyven éven

át tartó folyamat első, rövid szakasza főleg a meglévő elitcsoportok szétverését jelentette. Ugyanakkor megkezdődött az elitváltás, az új rendszer elitcsoportjainak kialakulása, „bejáratása”, pozícióinak megszilárdítása. Falvakon ez a folyamat széles fronton, kisebb-nagyobb fázistolódásokkal a teljes elit lecserélését, félreállítását, elsősorban gazdasági-társadalmi-kulturális, nem ritkán pedig fizikai felszámolását jelentette.

E társadalmi-politikai hadjáratban a hatalom megkülönböztetett figyelmet fordított a parasztság középső, tehetősebb rétegeire. A nagy „érdeklődés” magyarázata abban rejlett, hogy a parasztság ezen rétegeiből került ki, nemzedékeken áthúzódó, kemény szelekció révén a falvak gazdasági elitje, annak derékhada. Ez a klasszikus középgazda, földművelő és állattenyésztő, jó szakember és egyúttal vállalkozó, aki sikeresen kezelte és gyarapította gazdaságát a piac és a verseny feltételei közepette. Fő jellemzői: a földhöz való mélységes ragaszkodás, alapos szakképzettség, erős dinamizmus, az új iránti nagy fogékonyság, szakmai-gazdasági rugalmasság, stb. Ez a típus volt a falu gazdasági, társadalmi és általános modernizációjának éltető ereje, eleven emberi modellje. A század első évtizedeiben, a II. világháborúig, a Bánságban és másutt sok szempontból közel állt nyugat-európai társaihoz, azzal a reális távlattal, hogy sikeresen haladjon tovább a mai, modern farmer szakmai, gazdasági, társadalmi státusa felé vezető úton.

Erre azonban nem kerülhetett sor, mert ez a paraszt típus elfogadhatatlan volt a kommunista totalitarizmus számára. A tulajdonosi minőségében szilárd alapokon nyugvó, gazdasági, társadalmi, politikai függetlensége, autonóm beállítottsága és magatartása, szervesen liberális irányulása zavaró, ellenszenves volt, élő, hús-vér ellenérvként valóságos tagadását jelentette azon kollektivizálási terveknek, amelyek már az 1945-ös földreform másnapján ott lapultak hatalmi fiókokban. Tehát megindult ellene, mint az önzés, a kizsákmányolás megtestesítője ellen a támadás, az erkölcsi lejáratás. Következett a gazdasági bekerítés, megszorítás, legyengítés, majd a társadalmi-politikai elszigetelés, megbélyegzés és felszámolás. Kiűzés a házából, a helyséből, deportálás, kényszermunka, börtön, el egészen a fizikai megsemmisítésig. És emellett a családtagok, rokonok megtörése, iskolák zárt kapui, tilos szakmák és életpályák. Másfél évtized, de főbb mozzanatait tekintve mindössze pár év mérlege: a hazai parasztság régi, természetes elitje szinte nyomtalanul letűnt a falu színteréről.

Helyébe került előtérbe a termelészövetkezetek és az állami gazdaságok számára technikailag, szervezésileg és gazdaságilag óhajtott „szakosított” paraszt: „állatgondozó” vagy csak „fejő”, a csoport- vagy brigádtag a zöldségesben, a szántóföldi növénytermesztésben, gyümölcsösben, a fogatos, a gépkezelő, irodaszolga vagy éjjeliőr, a kollektívizált falu vagyontól megfosztott, kiszolgáltatott bérmunkása. Közülük a legjobbak, a leginkább rátermettek is a mezőgazdasági termelés futószalagjaihoz láncolva, a tervutasításos gazdaság igényeinek megfelelő távolságra a koncepciók, gazdálkodási, döntési, vezetési kérdésektől. A számukra kiosztott szerepek: a végrehajtás, időnként fegyelmezetten megszavazni messze felülről jövő, megfellebbezhetetlen utasítások alapján összeállított terveket, a politika pillanatnyi hangulatát, szeszélyét igazoló beszámolókat.

A falusi élitek vonatkozásában a „veszteség” rovat különösen súlyos tétele volt és maradt a közép- és felsőfokú szakemberek képzése, amiben messze túltengett a technikai szempont. Műszakilag lelkiismeretesen felkészült agrárszakemberek tízezrei kerültek a mezőgazdaságba, falura, minimális menedzseri képzés nélkül. Erre a hatalomnak egyáltalán nem is volt szüksége, mert – ezen a szinten sokkal inkább, mint az egyszerű bérmunkások esetében – zavaró lett volna a gondolkodó, gazdálkodó szakember, aki netalán kritikusan (is) viszonyulhat bizonyos „felsőbb” döntésekkel, elképzelésekkel szemben.

A falu veszteség-listája azonban itt nem ér véget. Az erőszakolt kollektívizálás és iparosítás páros folyamata alapjaiban rendítette meg a falut, ahonnan milliók keltek útra. Egyfelől kivaszította őket a falu, ahol a nagyüzemi, gépesített mezőgazdaság számára tömegesen váltak fölöslegessé, miközben más területen – ipar, szolgáltatások – nem kínálkozott munkaalkalom. Másfelől vonzotta őket a város, az ipar, az építkezések, magasabb, biztos kereset, a szakmai érvényesülés, egyéni boldogulás ígérete. A távozók: zömében fiatalok, rátermettek, tehetségesek, a falu legjobbjai. Ami maradt: gyorsan elöregedő falu, ahonnan a fiatalokkal jórészt a jövő is „távozott”.

A mennyiségi, demográfiai vonatkozásokon túl a faluközösségek vesztesége nagy mértékben emberi, forrása pedig a tulajdon mély erkölcsi válsága. Az úgynevezett szocialista közösségi, (szövetkezeti vagy állami) tulajdon bevezetése által az elidegenült, mindenkié – tehát senkié lett tulajdon fölött egy szűk vezető réteg rendelkezett, és lényegében

közpréda tárgyává vált. A tulajdon tisztelete úgyszólván pillanatok alatt szertefoszlott, évszázadokon át kialakult, rögzült értékek és magatartásformák mentek feledésbe, a falu erkölcsi tartópillérei omlottak össze.

A falu erkölcsi szétesésének lényeges feltétele volt az egyház félreállításra és az iskola szigorú alárendelése a párt, az állam, a közigazgatás helyi és felsőbb szerveinek. A kollektivizáláshoz képest „egyszerű” feladatot a hatalom példás gyorsasággal oldotta meg, amivel a falu gazdasági, demográfiai, emberi, erkölcsi leépülése történelmi tényné vált.

Az 1989-es hatalmváltás után a falu (és az egész társadalom) mély erkölcsi válsága különös módon nyilvánult meg. A hirtelen beállt tekinthetetlen, törvénykezési vákuum, a tranzíciós folyamatok kuszasága, a kórosan túlméretezett bürokrácia dzsungel-viszonyai fölöttébb kedvezőtlen talajt jelentettek a falu egészét sújtó bizonytalanság, kilátástalanság fokozására. Mély válságából hogyan találhat kiutat a falu, milyen reális lehetőségei nyílnak a talpraállásra, sorsának jobbra fordítására? Kutatásunk alábbi vázlatos eredményei ehhez az útkereséshez nyújthatnak néhány támpontot.

Demográfiai változások

Egy átfogó, a falu egészére kiterjedő vizsgálat keretében, külön kutatás tárgyát képezte a nem mezőgazdasági jellegű tevékenységet folytató kis- és középvállalkozások elemzése. Első közelítésben jogosnak tűnhet a kérdés: mennyire indokolt a figyelem e két szektor (ipar és szolgáltatások) iránt olyan falvak gazdaságában, ahol mind a tevékenység termelési értékét, mind pedig a foglalkoztatott munkaerőt tekintve ezek részaránya csekély, olykor szinte elhanyagolható?

A válaszadás egyik kiinduló pontjaként szolgáljon az ország lakosságának alakulása és megoszlása települések szerint, 1930-tól napjainkig.

Az öt népszámlálás adatai a lakosság folyamatos növekedését tükrözik. Hatvankét év alatt, a többlet 8,530 millió az adott időszakban Európában az egyik legmagasabb. Ezen belül rendhagyó jelenség az 1966 utáni 3,7 milliós növekedés. Ennek nagy része az 1966-os, a művi abortuszt szigorúan tiltó és a fogamzásgátló eszközök használatát, forgalmát minimálisra szorító hírhedt elnöki rendelet hatásának tulajdonítható. A rendeletet követő években az élve születések száma az 1966. évi, eleven magas 273.678-ról 1967-ben 527.764-re, 1968-ban 526.091-re, 1969-ben

465.764-re emelkedett. A természetes népszaporulat még a '70-es évek végéig is tíz ezrelék körül mozgott, s a '80-as években állandósult a továbbra is magas, átlagosan 5,5 ezrelék körül, tehát immár az 1965. évi 6,0 ezrelék alatt. 1990-től, amikor az új hatalom egyik első intézkedéseként hatályon kívül helyezték az 1966-os rendeletet, a természetes népszaporulat már az évben 3,0 ezrelékre, 1991-ben 1,0 ezrelékre csökkent. 1992-től kezdődően pedig fogyásról kell beszélni: 1992: – 0,2 ezrelék, 1993: – 0,6 ezrelék, 1994: – 0,8 ezrelék, 1995: – 1,6 ezrelék, 1996: – 2,6 ezrelék, ami kezdetben évi pár ezres, az utóbbi években pedig 35–55–75 ezres fogyást jelent.

1. A lakosság megoszlása települések szerint (1930 – 1992)

Év	Lakosság összesen	Városi lakosság		Falusi lakosság	
		fő	%	fő	%
1930	14.280.729	3.051.253	21,4	11.229.476	78,6
1948	15.872.624	3.713.139	23,4	12.159.485	76,6
1956	17.489.750	5.474.264	31,3	12.015.186	68,7
1966	19.103.163	7.305.714	38,2	11.797.449	61,8
1977	21.559.910	9.395.729	43,6	12.164.181	56,4
1992	22.810.035	12.391.819	54,3	10.418.216	45,7

Forrás: Románia Statisztikai Évkönyve, 1994. 100 old. (népszámlálási évek)

A pronatalista dekrétum 1966-1990 között, különböző demográfiai elemzések szerint, másfél-két és fél milliós népességtöbbletet kényszerített ki, 1992 az ország történetében éles demográfiai fordulat kezdete. Románia lakossága megindult lefelé a lejtőn, mégpedig az eddigi évek tanúsága szerint gyorsuló ütemben.

A változás azonban nem szüntet(het)i meg az előző évtizedek crőszakos pronatalista demográfiai poliükájának *élő* következményét, a másfél-két milliós, *fiatal* lakosságtöbbletet, amelynek gazdasági-társadalmi nyomása óriási az összeroppant nemzetgazdaságban, amivel a vizsgálatoknak föltétlenül számolni kell.

A folyamaton belül külön figyelmet érdemel a városi lakosság növekedése: az 1948. évi 3,7 millióról 12,391 millióra 1992-ben, vagyis 8,961 milliós többlet, 3,3-szoros növekedés negyvennégy év alatt. Az ok egy túlfeszített iramú, kényszerpályára terelt, szinte kizárólag a városra

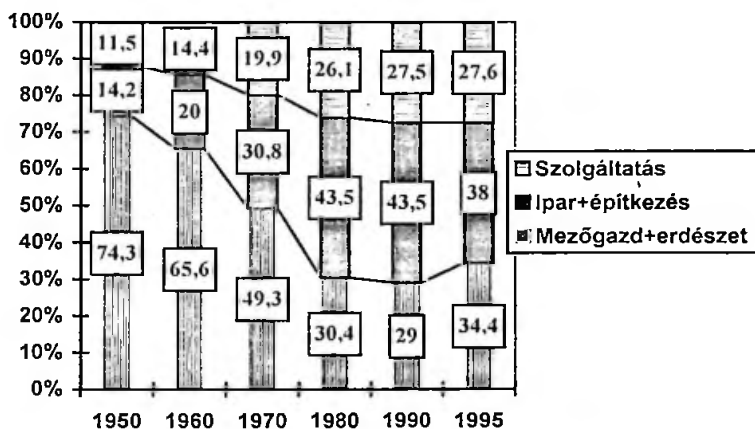
összpontosult iparosítás, azon ismert, primitív képlet jegyében, miszerint az ipar és a szolgáltatások helye a város, a mezőgazdaságé pedig a falu. Izgalmas, máig alig kutatott kérdés, hogy ez a viharos „városiasodás” mekkora mértékben járt a meglévő városok ruralizálódásával. Ezzel párhuzamosan csökkent a falusi lakosság hányada: az 1948. évi 76,6 %-ról az 1992-es 45,7 %-ra. A '80-as évekig a falusi lakosság számbeli- leg nagyjából állandó – kb. 12 millió körüli, tehát évtizedeken át az itteni lakosság növekménye áramlott a városokba. Korábban a falusi lakosság természetes szaporulata magasabb volt. Ám e téren is változás állt be: közel húsz esztendeje a természetes szaporulat immár alacsonyabb mint városon, s ez a különbség ma már nagyságrendi. Míg 1995-ben a városi lakosság természetes szaporulata $-0,2$ ezrelék volt, ez a mutató falvakon $-3,1$ ezrelék. A '80-as években megindult a falusi lakosság abszolút értékekben kifejezhető csökkenése: az 1977-es 12,164 milliőről 10,418 millióra 1992-ben; a csökkenés 1,931 millió. Tekintetbe véve a korfa általánosan, falvakon pedig különösen beszűkülő alapját, a falusi lakosság erősen negatív természetes szaporulatát, a következő század első évtizedeire szóló prognózis a falusi lakosság további 1-1,5 millió csökkenését vetíti előre. Ez egyben az ország összlakosságának csökkenését fokozza jelentős mértékben, lévén a város természetes népszaporulata már évek óta növekvő mértékben negatív. A demográfiai fordulat fontos vonatkozása, hogy a falu, amely a legutóbbi évtizedekig a népességnövekedésének szinte kimeríthetetlen forrása volt, ma a népességcsökkenés fő tényezője.

A falusi lakosság továbbra is sokmilliós tömeg. A hivatalos adatok szerint 10,4 millió, de tekintettel arra, hogy a helységek hosszú sorát emelték városi rangra, így igazítva a város/falu arányát a tegnapi politika igényeihez, valószínű, hogy az igazi falusi lakosság hányada még mindig közel jár az 50 %-hoz, körülbelül 11 millió. Ez a lakosság a belátható csökkenése ellenére még mindig hatalmas tömeg, a következő három évtizedben még mindig körülbelül 8-9 millió főt jelent.

Gazdasági szerkezet

1948-1949-től kezdődően az iparosítás és a kollektivizálás következményeként a gazdaság mélyreható szerkezeti változásokon ment át, ami kifejezésre jut az aktív lakosság összetételében.

2. Az aktív lakosság összetétele

Forrás: Románia Statisztikai Évkönyvei, 1976, 1995, 1996.

A szerkezeti átalakulások jellemzői: az I. szektor (lényegében a mezőgazdaság) nagy arányú térvesztése, a II. szektor (ipar és építkezés) gyors felfutása a kezdeti szerény 14,2 %-ról 43 % fölé és a szolgáltatások kezdetben lassú, majd gyorsuló növekedése a kezdeti 11,5 %-ról 27,5 %-ra 1990-ben.

A gazdaságfejlesztés eredendően téves felfogása szerint a szektorokat térbelileg, településtípusok szintjén is elválasztották. Az ipar és a szolgáltatások túlnyomóan a városban fejlődtek s az adott gazdaságpolitikai forgatókönyv a falunak a mezőgazdasági háttér szerepét juttatta. Ez itt nem csupán a mezőgazdaság elsőbbségét jelentette, hanem a régebben létező nem mezőgazdasági egységek felszámolását s az ilyen jellegű tevékenységek, főleg a mezőgazdasági termékeket feldolgozó ágazatok összevonását és városra telepítését. Az eredmény: visszafejlődés, a második és harmadik szektor mesterséges eltorzítása, ami csaknem teljesen kizárta a mezőgazdaság korszerűsítése nyomán keletkező munkaerő-főlösleg elhelyezkedését, fokozva annak kiáramlását a városokba. Csakhogy viszonylag rövid idő alatt az ipar (a város) egyre inkább a ki-

fáradás jeleit mutatja. A mélyülő válságba került ipar a '70-es évek végén hirtelen megtorpant, gyakorlatilag képtelen számottevő munkaerő felvételére, miközben a falu tovább termeli a fölösleget s áramoltatná a túlterített ipar, a város felé.

A folytatás elkerülhetetlen. Amint a fenti grafikon tanúsítja, 1980-tól kezdődően az iparban foglalkoztatottak száma 1990-ig változatlan, s a helyzet hasonló a mezőgazdaságban is. Az 1989-es fordulat után az egy évtizeddel korábban kezdődött válság visszaszoríthatatlan. Pár év leforgása alatt a II. szektor munkaerő létszáma több mint egy millióval csökken, e szektor részaránya már alig 38 % (valahol a '70-es évek közepének szintjén). Ugyanakkor a mezőgazdaságban dolgozók létszáma szembetűnően növekszik, úgyszintén a szektor súlya is (34,4 %-ra, ami szintén a '70-es évek közepének felel meg). A II. szektor, azon belül pedig különösen az ipar, továbbra is magas létszámfölséggel terhelt, ijesztő méretekben termeli a veszteségeket, újratermelve saját s az egész nemzetgazdaság válságát.

A mezőgazdaság helyzetének súlyosságát tükröző adatok: 1995-ben 9,337 millió hektár szántóra 3,265 millió munkaerő jut, egy főre 2,86 hektár. A valóságban ennél is jóval kevesebb, ha tekintetbe vesszük, hogy kb. 1,5 millió hektár állami tulajdonban van, s a fennmaradó 7,8 millió hektár szántó kb. 6 millió tulajdonos közt oszlik meg. Az eredmény egy hihetetlenül szétaprózott mezőgazdaság, törpebirtokok tengere, ahol a jelenlegi üzemszerkezetben magától értetődő a munkaerő részleges kihasználása, a termelékenység rendkívül alacsony foka, az aktív lakosság több mint egy harmadát érintő, a szerénynél is kisebb jövedelmek. Ott van továbbá pár millió kistulajdonos, akiknek földjét általában valamilyen bérlet formájában művelik meg (ha kerül bérlet s a föld nem marad éveken át parlagon). Számukra a föld másodlagos, harmadlagos, nem lényeges jövedelmi forrás, a hozzá fűződő érdekelttség rendszerint csekély, az emberi ragaszkodás pedig annál is kisebb. A tulajdonukban levő föld nagy része hovatovább gazdát cserél, ami egyik reális útja a nagyobb gazdaságok kialakulásának.

Egyre élesebben és sürgetőbben tevődik fel a kérdés: mi legyen, mi lehet a mezőgazdaság, általában pedig a falu sorsa ?

Nyilván, a változások közt első helyen áll a mezőgazdaság fejlesztése, korszerűsítése. Ennek azonban szinte áthághatatlan gátja a földtulajdon szétaprózódottsága: pillanatnyilag a magángazdaságok 73,15 %-a

3 hektárnál kisebb földel rendelkezik (de közel 10 % 1/2 hektárnál kevesebbel) és csupán 0,24 % mondhat magáénak 10 hektárt vagy annál több földet. Ilyen körülmények között a mezőgazdaság korszerűsítése legfeljebb jámbor óhaj, valóságalap nélkül.

E törpegazdaságok számára kiút lehetne a társulás valamilyen formája (főleg a beszerzés és értékesítés, esetleg a termelés terén), erre azonban nincs korszerű, hiteles szövetkezeti tapasztalat, a régi pedig (lásd téesz) rossz emléké, allergia forrása a társulási elképzelésekkel szemben.

A korszerűsítés lehetősége a 10 hektáros és az annál nagyobb gazdaságoknál kezdődik, ott is szerény mértékben, sokkal inkább a nagyobb, saját, de ma még inkább bérelt földön gazdálkodók esetében. E két réteg a parasztgazdaságok számbelileg elhanyagolható töredékét jelentik, kialakulásuk és megszilárdulásuk rövid de középtávon még inkább, a holnapi, versenyképes mezőgazdaság felé vezet. Ez azonban vajmi keveset javít a mai és holnapi több millió törpegazda sorsán, mivel többségük számára elkerülhetetlen a lemorzsolódás, a nyugati mezőgazdasági trendek szerint.

További probléma, hogy – egyáltalán nem paradox módon – éppen a mezőgazdaság korszerűsítése csökkenti a mezőgazdasági munkaerő szükségletet. Az ok világos: egy mezőgazdasági termelő egyre több személyt lát el ételmiszerrel, ez a mutató néhány nyugat-európai országban: Belgium – 34, Dánia – 17, Franciaország – 16, Olaszország – 11, Németország – 24. Ennek megfelelően a mezőgazdaságban foglalkoztatottak hányada az aktív lakosságban: Belgium 8,5 %, Dánia 5,7 %, Németország 3,0 %, Franciaország 4,8 %, Olaszország 7,9 %, az Európai Közösség 15 államának átlaga 5,5 %. Ehhez képest Romániában egy mezőgazdasági termelő 3,6 személy számára biztosít ételmiszert, a mezőgazdaságban dolgozók részaránya pedig az aktív lakosságban mintegy 35 %, vagyis a nyugat-európai átlagnak több mint hatszorosa. Feltéve, hogy a jövőben (10 - 15 év múlva, esetleg később?) ez a hányad lecsökken a szlovákiai (12,4 %) vagy magyarországi (13,2 %) értékekre a hazai mezőgazdaság korszerűsítése folytán, ez körülbelül két millió ember átáramlását jelenti a nem mezőgazdasági szektorokba.

Egyelőre a mezőgazdaság korszerűsödése várat magára, ami egyben szerencse is, mert az ipar még mindig nagy létszámfölösleggel küszködik, és jó ideig képtelen lesz másutt felszabaduló munkaerő befoga-

dására. Sokatmondó, hogy például a bányászatban leépített tízezrek számára azt javasolták, próbáljanak kisvállalkozást alapítani, vagy térjenek vissza a mezőgazdaságba.

A falu és az egész ország mai adottságai közepette az imént vázolt többszörösen nehéz helyzetből nincs egy kiút, csak részmegoldások, változatok vannak, amelyek összessége segíthet a falu és az ország talpra állásához, kezdetben lassú, a jövőben – remélhetőleg – gyorsabb fejlődéséhez.

E változatokból természetesen nem lehet kiiktatni a mezőgazdaság fejlesztését. De a ma általános szántóföldi gabonatermesztés (búza, kukorica) szinte elkerülhetetlenül vezet a csödhöz, mégis ennek alternatívái kerülnek a figyelem homlokterébe. A kisüzemi állattartás, zöldségtermesztés, gyümölcstermesztés, a fokozottan munkaigényes és nem tökeigényes termelés, legalábbis egy szerényebb, kezdeti szakaszban lehetővé teszi a bizonyos munkaerő-fölösleg hasznosítását. Ugyanakkor továbbra is a változások listáján maradnak a társulási formák (családok, rokonság, vagy jogi keretek között), nem csupán a beszerzés – értékesítés, hanem a termelés szintjén is, amelyek lehetővé teheük a kisbirtokok huzamos túlélését.

A falut – s vele az országot – fenyegető nagy munkaerő-fölösleg csökkentésére nyújt lehetőséget falun a *nem mezőgazdasági*, vagy a mezőgazdasághoz kapcsolódó, II. és III. szektorba tartozó (ipari, szolgáltatási) tevékenységek kifejlesztése. Ez a változat segítheti elő a munkaerő szektorok közti áramlását nem a falu – város (nálunk jelenleg nagyon is lezárt) útvonalán, hanem a falusi gazdaság és társadalom keretein belül.

Reális-e az utóbbi változat, s ha igen, hol tart most a megvalósulása, milyenek a kilátásai a közeli vagy távolabbi jövőben és – főleg – milyen emberi erőforrásokra támaszkodik ma és támaszkodhat a továbbiakban? Néhány kérdés, amelyekre a vizsgálódás összpontosult

Vállalkozó falu

Területileg a kutatás Temes megyére szorítkozott és, amennyire a megye jellemző a nyugati országrészre, annyira elfogadható bizonyos, közép-hatósugarú általánosítás a felmérésekből származó adatok alapján, azok érvényességének bármilyen túlértékelése nélkül.

A megyén belüli főbb jellegzetességek alapján történt a helységek kiválasztása: sík- illetve dombvidék, a földek termőképessége és a nagyváros közelsége/távolsága. Ezen ismérvek alapján a kijelölt helységek:

- Varjas: síkság, első osztályú talajok, várostól távol;
- Újszentes: síkvidék, közepesen jó talajok, városközelben;
- Máslak: dombvidék, közepes-gyengébb termőképesség, távol a várostól.

3. A lakosság megoszlása nemek és korcsoportok szerint

Lélekszám	Összes	%	Ebből nő	%
Románia	22810000	100,0	11596000	50,7
Temes megye	700033	100,0	361066	51,6
Temesi városok	425129	100,0	221041	52,0
Temcsi községek	274904	100,0	140025	50,9
Újszentes	2400	100,0	1229	51,2
Máslak	3913	100,0	2012	51,4
Varjas	6059	100,0	3054	50,4
Ú+M+V	12372	100,0	6285	50,8

Lélekszám	0-14 éves		15-60 éves		60 év fölött	
	Összes	Ebből nő	Összes	Ebből nő	Összes	Ebből nő
Románia	5182000 22,7 %	2537000 49,0 %	13886000 60,9 %	6938000 50,0 %	3742000 16,4 %	2121000 56,7 %
Temes megye	149543 21,4 %	72950 48,9 %	435714 62,2 %	221626 50,9 %	114776 16,4 %	66490 57,9 %
Temes városok	89368 21,0 %	43673 48,9 %	279232 65,7 %	144210 51,6 %	56529 13,3 %	33158 58,7 %
Temes falvak	60175 21,9 %	29277 48,7 %	156482 56,9 %	77416 49,5 %	58247 21,2 %	33332 57,2 %
Újszentes	380 15,8 %	176 46,3 %	1463 61,0 %	730 49,9 %	557 23,3 %	323 58,0 %
Máslak	921 23,5 %	465 50,5 %	2171 55,5 %	1064 49,0 %	821 21,0 %	483 58,8 %
Varjas	1584 26,1 %	764 48,2 %	3412 56,3 %	1670 48,9 %	1063 17,6 %	620 58,3 %
Ú+M+V	2885 23,3 %	1405 48,7 %	7046 57,0 %	3464 49,2 %	2441 19,7 %	1426 58,4 %

Forrás: Az 1992-es népszámlálás adatai (Recensămîntul populației și locuințelor, vol. I. p. 971. p. XX.).

A vizsgálatba bevont családok, kisvállalkozások nem tekinthetők mintának a szokásos értelemben, mert – mivel viszonylag kevés esetről van szó – csaknem minden vállalkozó bekerült az adatfelvételbe.

A községi, megyei és országos adatsorból kitűnik, hogy nemek és korcsoportok tekintetében nagyon hasonló a helyzet, ilyen szempontból mind a megye, mind a kiválasztott három helység reprezentativitása kielégítő.

Az iskolázottság tekintetében már eltérő a helyzet. Országos szinten a felsőfokú végzettek száma 8,6-szor nagyobb városon; a középiskolát végzettek aránya városon 74,0 %, falun 58,0 %. Ezzel szemben Temes megyében a felsőfokú végzettek aránya városon 6,25-ször magasabb mint falun, a középiskolát végzettek aránya városon tíz százalékkal magasabb, mint falun. Eszerint Temes megyében az emberi erőforrások minősége érezhetően jobb.

Nézzük meg a minta további jellegzetességeit.

4. A minta megoszlása nemek és korcsoportok szerint

	N	%
Minta össz.	74	100
Varjas	35	47,3
Máslak	12	16,2
Újszentes	27	36,5
Férfiak	53	71,6
Nők	21	28,4

A férfiak többségi helyzete világos, a nők 28,4 százalékos aránya a tevékenység jellegét tekintve figyelmet érdemel. Egyértelműen jelzi a kitörést a hagyományos „háziasszony” státusból, az érvényesülést egy számukra – főleg falun – tegnapig nehezen megközelíthető területen. Ez fontos irányváltást jelez a falusi társadalom fejlődési pályáján. Közvetlen jelentősége, hogy a munkanélküliség veszélyének jobban kitett csoportról van szó. Külön említésre méltó, amit (falu)szociológiai kutatások egyöntetűen igazolnak, hogy falun a nők munkahelyének biztosítása nagy mértékben kihat a férfi munkacső helyben tartására, a falusi

családok stabilitására, a faluközösségek életére. Az 1989-es fordulat és az azt követő esztendőök egyik értékes hozadéka a falu kimozdulása a multiszektoriális gazdasági szerkezet felé, amiben növekszik a nők szerepvállalása, ezáltal pedig a helyi, nem csupán gazdasági elit átalakulása. Pár esztendő tapasztalataiból messzemenő következtetéseket levonni, a kezdet azonban magában hordozza a folytatást, egy új falusi elit létrejöttének ígérését.

Korcsoport	20 - 29		30 - 39		40 - 49		50 - 59		60 és +		Átlag életkor
	N.	%	N.	%	N.	%	N.	%	N.	%	
Összes	9	12,2	29	39,2	21	28,4	11	14,9	4	5,4	40,5
Varjas	3	8,6	18	51,4	10	28,6	3	8,6	1	2,9	41,8
Máslak	2	16,7	5	41,7	3	25	1	8,3	2	16,7	37,3
Újszent.	4	14,8	6	22,2	8	29,6	7	25,9	1	3,7	43,9

Jóllehet ez az elit döntően gazdasági meghatározottságú, nem kétséges, hogy súlya, szerepe hovatovább a falusi élet más szintjeire is kiterjed, éppen mert a falu gazdasági-társadalmi korszerűsítésének fontos emberi erőforrása és lendítője.

Ezt a reményt erősíti a vizsgált csoport összetétele korcsoportok és iskolázottság szerint. A minta átlagos életkora 40 év körüli, jóval alacsonyabb az illető községek, falvak átlagánál. A most kialakuló elit ilyen szempontból is a falu jövőjének hordozója és ígéréte.

5. Iskolai végzettség szerinti magoszlás

	Összesen		Elvégzett iskola							
			5-8 osztály		szakiskola		líceum		egyetem	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Összes	74	100	16	21,6	16	21,6	27	36,5	15	20,3
Varjas	27	36,5	6	22,2	5	18,5	9	33,3	7	25,9
Máslak	12	16,2	4	33,3	—	—	6	50,0	2	16,7
Újszentes	35	47,3	6	17,1	11	31,4	12	34,3	6	17,1
Férfiak	53	71,6	13	24,5	14	26,4	16	30,2	12	22,6
Nők	21	28,4	3	14,3	2	9,5	11	52,4	3	14,3

Megkülönböztetett figyelmet érdemel az iskolázottság. Sokat monddó, hogy a csoport nagy többségét (56,8%) a felsőfokú iskolák végzett-

jei (20,3%) és az érettségizettek (36,5%) képezik, mellettük pedig 21,6% szakiskolát végzett és csak a fennmaradó, szintén 21,6% végzett 5-8 osztályt. Ilyen szempontból a csoport városi mércével mérve is magas képzettségű.

Fontos kérdés, ez az elit mennyire helybeli, vagy városból – máshonnan – származó „import”?

6. Származás szerinti összetétel

A nagy többség (kb. 80 %) helybeli – mint az alábbi táblázat mutatja. Községek szerint bizonyos eltérés észlelhető.

Származás	Összesen		Helybeliek		Mások*	
	N	%	N	%	N	%
Összesen	74	100,0	59	79,7	15	20,3
Újszentes	27	36,5	19	70,4	8	29,6
Máslak	12	16,2	8	66,7	4	33,3
Varjas	35	47,3	32	91,4	3	8,6

* A *Mások* csoport a megye más helységeiből vagy más megyéből származó személyeket jelenti: összesen 15 személyt. 1956-ban 1, 1968-ban 1, 1980-ban 12, 1990-ben 1 személy költözött be.

Varjason a helybeliek aránya meghaladja a 90%-ot, Újszentesen 70 % körüli, Máslakon pedig 66 %. Lényeges, hogy a többi is falusi szomszédos vagy távolabbi faluból, és egy személy kivételével, aki 1990 után telepedett meg az illető faluban, a többi betelepülő 18 éve (12 személy), vagy annál korábban talált otthonra a három helység valamelyikében.

Mindebből következik, hogy – legalábbis a vizsgált helységeekben – létezik az a minőségi/emberi erőforrás, amely szakmai-kulturális szempontból hordozója lehet a falu sokoldalú fejlődésének, főként a II. és III. szektorokban betöltött szerepe alapján. E távlatokat illetően fontos kérdés, hogy a falusi kisvállalkozók mennyire szilárdak az új gazdasági pálya választásában, mennyire kötelezik el magukat ebben az irányban? A kérdésre részleges választ ad az adott tevékenység súlya a kisvállalkozó életében. A mérés alapja a vállalkozásra fordított idő (teljes idős vagy részidős tevékenység), ami közvetetten, egyetlen mutató révén közelíti meg a jelenséget.

7. A vállalkozásra fordított idő

A többség – kb. 70 % – számára a kisvállalkozás fő tevékenységi terület és a megélhetőség fő forrása, a fennmaradó 30% részidőben foglalkozik a vállalkozással, fő erejét a föld, a családi gazdaság, alkalmasint valamilyen más tevékenység köti le. Megemlítendő, hogy a falusi kisvállalkozók közül számosan rendelkeznek, általában kis földterülettel. Esetükben jórészt a falun belüli, szektorok közti mobilitás folyamata tükröződik, amelynek során a munkaerő bizonyos – remélhetőleg növekvő – hányada átáramlik a mezőgazdaságból az iparba és a szolgáltatásokba.

Vállalkozásra fordított idő	Összesen		Teljes idő		Részidő	
	N	%	N	%	N	%
Minta össz.	74	100	52	70,3	22	29,7
Újszentes	27	36,5	23	85,2	4	14,8
Máslak	12	16,2	9	75,0	3	25,0
Varjas	35	47,3	20	57,1	15	42,9
Férfiak	53	71,6	39	73,6	14	26,4
Nők	21	28,4	13	61,9	8	38,1

A jelzett fokozatosságban több tényező hatása lehetséges:

- az *óvatosság*: legalább részben megtartani a nemrég visszakapott földre épülő kicsiny, de még életképes gazdaságot;

- az egyén, illetve a család *időmérlege*, jól megfér egymás mellett a kétféle tevékenység, főleg ha kis földterületen külterjes (pl.: búza-, kukoricatermesztés) gazdálkodást folytat, ami csak részben köti le a rendelkezésre álló munkaerőt, másfelől pedig a vállalkozás, ha az szerényebb méretű, nem igényli a teljes munkaidőt.

A jelenséget illetően jól érzékelhető szóródás mutatkozik helységek és nemek szerint.

A helységek között élen jár Újszentes, ahol a kisvállalkozók 85 százaléka foglalkozik a vállalattal teljes munkaidőben, ami egyértelműen jelzi a vállalkozás szilárdságát, jórészt valószínűleg a város közelségének köszönhetően is. Viszonylag magas a teljes munkaidőben dolgozó vállalkozó Máslakon is, ez azonban kevésbé jelentős, tekintve, hogy itt működik a legkevesebb kisvállalkozás. Varjason a teljes munkaidőben dolgozó kisvállalkozók alacsony részaránya – 57,1 százalék – feltehetően egyaránt tükrözi az itteni magas termelékenységű föld, a mezőgazdaság

továbbra is érvényesülő szerepét, ugyanakkor pedig a város távolságát, a helyi piac korlátozott felvevőképességét a II.–III. szektor termékei és szolgáltatásai számára. Mindezt kompenzálja az ilyen vállalkozások nagy száma, ami – Újszenteshez hasonlóan – jóval meghaladja a minta átlagértékét.

Érdekes a kisvállalkozók nemek szerinti megoszlása a teljes- illetve részmunkaidő mutató alapján. Az összehasonlításból kitűnik, hogy a vállalkozás, mint részidős tevékenység jóval gyakoribb a nők esetében. Ebből valószínűsíthető, hogy a nők közül számosan a családdal, a háztartással kapcsolatos elfoglaltságuk mellett – egyelőre, talán később is – kiegészítő tevékenységet és kereseti forrást látnak a kisvállalkozásban.

Megállapítható, hogy a falufejlesztést, azon belül a II. és III. szektor kialakulását és megszilárdulását célzó gazdaságpolitikai stratégiák keretében feltétlenül számolni kell a kiegészítő státusban működő részmunkaidős kisvállalkozásokkal. Ezek egyik előnye, hogy lehetővé teszik falun belül a szektorok közti fokozatos munkaerő-áramlást, viszonylag kis kockázattal, a visszalépés, a profilváltás esélyeinek megőrzésével.

Továbbá az ilyen jellegű vállalkozás kiválóan alkalmas a munkaerő és munkaidő fölösleg levezetésére – főleg, de nem kizárólag nők számára – a változó egyéni, családi érdekek és piaci igények rugalmas kielégítésével, legyen szó falusi turizmusról, kereskedelemről, otthon vállalat bér munkáról.

Mit jelentenek munkaerő szempontjából a vállalkozások a három községben?

8. Kisvállalkozások és munkaerő

Vállalkozások		Foglalkoztatottak	A mezőgazdaságból jöttek	
	N	N	N	%
Összesen	74	688	269	39,7
Újszentes	27	452	190	42,0
Máslak	12	72	27	37,5
Varjas	35	164	52	31,7

Az adatok meggyőzőek e kisvállalkozások gazdasági, társadalmi fontosságát illetően. A felmérésben szereplő 74 kisvállalat 688 fő számára biztosít munkalehetőséget, ebből 85 százalékának teljes munka-

időben, tehát egész éven át. A keresetek általában megközelítik, gyakran meghaladják a városi átlagokat. (A beszélgetések során a keresetet, illetve a munkaadó vállalkozó esetén a jövedelmet, az ismert városi adatokhoz viszonyítva jelezték). Lényeges, hogy szinte kivétel nélkül elégedetten nyilatkoztak a keresetről illetve a jövedelemről.

Ehhez a kielégítő anyagi helyzethez azonban egy sor más előny is társul, a hasonló keresetet nyújtó városi munkahelyekhez képest, mint például:

- a lakóhely és munkahely közötti kis vagy elhanyagolható távolság, ami kedvezően hat az egyén és a család időmértékére;

- az esetek nagy részében az otthon végzett munka, rugalmas munkaidő, a családi kapcsolatok, a családi élet térbeni és időbeni széttagoltságának csökkenése, vagy elkerülése;

- a háztáji gazdaság fennmaradása, mint értékes munkaalkalom és kereseti forrás;

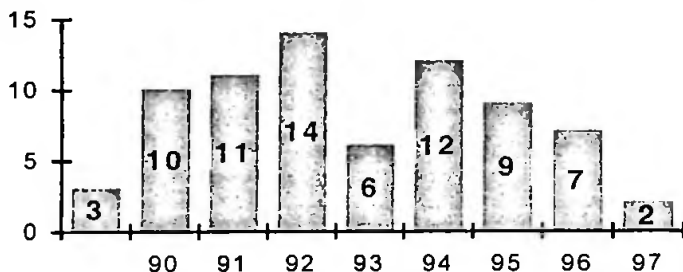
- a földdel rendelkezők számára jó lehetőség, hogy közvetlenül foglalkozzanak a kis gazdasággal, vagy közelebről kísérhessék figyelemmel az esetleges egyéni bérlő vagy társulás őket érintő tevékenységét.

Részben ide kívánczó jelzés, hogy a kisvállalkozásokban foglalkoztatottak közel 40 százaléka közvetlenül a mezőgazdaságból jött, mellettük pedig számosan, bár nem mezőgazdasági szakmában, de a közel múltig valamilyen mezőgazdasági egységben dolgoztak. Ismételt igazolása annak, hogy a nem mezőgazdasági jellegű kisvállalkozások miként töltik be a híd szerepét az ipar és szolgáltatások, a multifunkcionális gazdasági szerkezet, a falu jövője felé. De milyen sebességgel közeledik ez a jövő? A válasz bizonyos mértékben kiolvasható az évente alapított kisvállalkozások számából a vizsgált helységekből.

A felmérésben szereplő 74 kisvállalat közül 1990-1997 között létesült 71, s csak három létezett 1990 előtt. Ez is ékesen példázata a pártállam falusi gazdaságpolitikáját. Ma már elméletileg és gyakorlatilag is értelmetlen azon töprengeni, hogy normális fejlődésmenetben hol tartana most a bánsági falu, amely a második világháború küszöbén, majd a kollektivizálás előtt jóval közelebb állt Európához. Most, hosszú évtizedeken át tartó kényszermozgás és lemaradás után kell megpróbálni visszaterelni a normális fejlődési mederbe, gazdaságilag-emberileg megrokkantva, szinte kizárólag saját megfoghatkozott erőforrásaira támaszkodva. A

helyzetet súlyosbítja az idő sürgetése, a gyorsulás nyomasztó parancsa a felzárkózási igyekezetben.

9. Kisvállalkozások létrejötte

Éppen ez a gyorsulás várat magára a kisvállalkozások területén, de a nemzetgazdaság egészében is: 1997-ben közel 7 százalékkal csökkent az egy főre jutó bruttó nemzeti termék, 1998-ban az ipari termelés – az előrejelzések szerint – nem nő, a munkanélküliség igen. Így a falu és a mezőgazdaság úgyszólván semmilyen, vagy elhanyagolható támogatásra számíthat a város, a költségvetés részéről. Az általános megtorpanással hozható összefüggésbe a kisvállalkozások számának alakulása a vizsgált helységekből, ahol az 1992-1994 közötti tetőzés után fokozatos, majd gyorsuló csökkenés észlelhető. A folyamat helyi oka lehet a vállalkozásra kész réteg beszűkülése, az induláshoz szükséges – szerény – tőke hiánya, a piac fizetőképességének csökkenése az adott helységekből és azon kívül.

Makrogazdasági szinten az országosan megnyilvánuló lassulás oka – a gazdasági helyzet általános romlásán túl – abban is kereshető, hogy megszűntek, vagy minimálisra csökkentek a kis vállalkozások számára kezdetben biztosított kedvezmények, erősen megszigorodtak az alapítás és működtetés jogi, pénzügyi, stb. feltételei. Erre vall az, hogy pl. Temes megyében, 1992-1994-hez képest az utóbbi években az új vállalkozások alapítására kiadott engedélyek száma több mint 40 százalékkal csökkent, miközben számos kisvállalkozás az önfelszámolás sorsára jutott.

Kerülve bármilyen párhuzam csapdáját makro- és mikroszint, nemzetgazdaság és néhány falu helyzete között, nem kétséges, hogy a kisvállalkozások létesítésének – remélhetőleg átmeneti – mélypontján tartunk, a fellendülés új hulláma pedig egyaránt függ a gazdaság általános fejlődésétől és kedvező gazdaságpolitikai feltételektől, amelyekkel egyelőre nagyon is adós a hatalom.

Mérleg és távlatok

Rövid, esetenként pedig nagyon rövid idő telt az indulás óta, az első lépések mérlege azonban így is megvonható és szükséges is. A hitelesség megkívánná a mérlegkészítésnél szokásos mutatók felhasználását. Az ankét bizalmas jellegének megfelelően a kérdésekben nem volt közvetlen utalás jövedelemre, profitra, keresetre, csak a velük kapcsolatos véleményre, a személyes anyagi helyzet értékelésére, az elégedettség fokának jelölésére, stb. Így a mérleg szubjektív elemekre épül, amelyek azonban bizonyos fokig alkalmasak a valóság tükrözésére.

Az egyik kérdés például arra kért választ, hogy a kérdezett személy mennyire elégedett az anyagi helyzetével, a lehetséges változatok pedig: 1 - elégedett, 2 - részben elégedett, 3 - elégedetlen.

10. Elégedettség az anyagi helyzettel

Elégedettség			Elégedett		Részben elégedett		Elégedetlen	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Összes	73	100,0	21	28,8	46	63,0	6	8,2
Újszentes	27	100,0	6	22,2	20	74,1	1	3,7
Máslak	12	100,0	6	50,0	4	33,3	2	16,7
Varjas	34	100,0	9	26,5	22	64,7	3	8,8
Férfiak	52	100,0	13	25,0	34	65,4	5	9,6
Nők	21	100,0	8	38,1	12	57,1	1	4,8

A megkérdezettek többsége, 63,0 százalék részben elégedett, közel 29 százalékuk elégedett és mindössze 8,2 százalékuk elégedetlen. Némi szóródás mutatkozik a helységek között, ami nagyjából azok fejlettségi szintjével egyezik. Ennél érdekesebb, hogy a nők válaszaiban sokkal magasabb az elégedettség mértéke, mint a férfiaknál. A magyarázat: ta-

lán valóban nagyobb az elégedettség, a minőségileg új státusban elért első, esetleg szerény, de saját, személyes sikerek láttán. Hasonlóan elképzelhető, hogy a nők kevésbé igényes elvárásaikhoz mérik az eddigi eredményeket s azáltal derülátóbbak is. Az eltérésektől függetlenül, az összkép határozottan pozitív és bizonyos fokig a jövőre vonatkozó jelzésnek is tekinthető.

Ennél közvetlenebb utalás olvasható ki egy másik kérdésre adott válaszokból. Nevezetesen: az anyagi helyzetet tükröző tíz fokú skálán (1 = legszegényebbek, 10 = leggazdagabbak) ki hova helyezi önmagát három időpontban: 1990-ben, 1997-ben és 2000-ben.

11. A saját anyagi helyzet értékelése (1990 – 1997 – 2000)

	Önellhelyezés 1-10 fokú skálán				
	1990	1997	2000	1997/90	2000/97
Összesen	4,71	5,24	6,35	+0,53	+1,11
Újszentes	4,70	5,07	6,50	+0,37	+1,43
Máslak	3,58	4,83	5,45	+1,25	+0,62
Varjas	5,44	5,51	6,53	+0,07	+1,02
Férfiak	4,46	5,04	6,16	+0,58	+1,12
Nők	5,57	5,76	6,85	+0,19	+1,09

Az elemzés szubjektív értékelésre támaszkodik, amelynek segítségével ezúttal a jelenség folyamatszerűségét igyekszik megragadni a múlt (a kezdet), a jelen és a közeli jövő szintjén. Az indulópont (1990) tekintetében a községek között hangsúlyozottak az eltérések, pl. a Varjas (5,44) és Máslak (3,58) által képviselt szélső értékek közötti csaknem két pontnyi a különbség a tíz fokú skálán. A helységek adottságainak ismeretében ez reális értékelésnek tűnik. Az viszont meglepő, hogy 1997-re vonatkozóan ez a különbség 0,68 pontra csökken, ami nem Máslak látványos felzárkózását jelenheti, hanem azt, hogy bizonyos szerény fejlődést itt magasabbra értékelnek, mint ennél talán nagyobb haladást a fejlettebb Varjason. Az újszentesiek mérlege is visszafogott, bár valamivel jobb, mint a varjasiaké: a fordulat óta eltelt években elért haladást 0,37 pontra értékelik, ami a középszintre – 0,57-re – emeli a minősítést.

A közelmúlthoz képest lényegesen változnak az előrejelző értékelések (tulajdonképpen: elvárások, remények) 2000-re. Ezúttal a máslakiak csupán 0,62 pontos emelkedésre számítanak, míg a varjasiak +1,02 pon-

tot remélnék, a leginkább bizakodók pedig az újszentesiek +1,43 pontos előrelépéssel. Tekintetbe véve az újszentesi látványos építkezéseket, a telkek, földek, házak árának gyors növekedését, a falu infrastruktúrájának már-már városi színvonalát, a helység általános fellendülését az utóbbi esztendőekben s az ebből fakadó ígéretet, a válaszokban kifejezésre jutó derülátás nagymértékben indokoltnak látszik.

Mint az előbbi esetben, itt is kimutatható bizonyos eltérés a nők által adott értékelésekben, de nem egyértelműen pozitív előjellel. Az 1990-1997 közötti időszakban jóval kisebb javulást látnak (+0,19, a férfiak +0,58 pontjával szemben). A következő három évre az elvárásuk – pontszám szerint nagyjából egyezik a férfiakéval (+1,09, míg a férfiaknál +1,12), de mert 1990-ben magasabb értékről indultak (5,57, a férfiak 4,46 pontjához képest), 2000-re az elvárásuk 6,85, tehát a skála felső harmadába ér, míg a férfiak alig haladják meg a 6,16-ot. A magyarázata a több önbizalom, az önálló kis vállalkozóként elért eddigi eredmények s azok alapján a holnapi kilátások túlértékelése, a kevésbé realista szemlélet és némi naivitás. De lehet a nők oly sokszor emlegetett szellemi-lelki rugalmassága, találékonysága, szívóssága s ennek megfelelően valamivel pozitívabb jövő reménye? A kérdések sora hosszú, és – mélyebb vizsgálódások híján – marad a feladat, a későbbi, részletesebb elemzés.

Az említett eltérésektől függetlenül a megkérdezettek egységesnek mutatkoznak mind az eltelt évek, mind pedig a közeljövő pozitív értékelésében. Ez eleve biztató, még ha az értékelések valóságalapja és tartalma kisebb, mint az a válaszokból kiolvasható: ez a többségében jól képzett és a falu életében gyökerező, viszonylag fiatalokból álló elitcsoport önmagában hordozza a válaszokból kicsengő derülátás szakmai, emberi fedezetét, ami az illető falvak számára a talpraállás, haladás egyik felmérhetetlen értékű forrása és záloga.

Hogyan minősítik ezt az időszakot a kisvállalkozók szélesebb kontextusban, amely, koncentrikus körökként, magába foglalja az egyént, a helységet ahol élnek, a megyét és az országot? A kérdés: „Az utóbbi évek tapasztalatai, az újabb irányzatok alapján hogyan értékeli Ön saját, személyes helyzetét, a helység, Bánság és Románia helyzetét az alábbi időpontokban?” A kérdésnek megfelelően a négy szint helyzetét három időszakban kellett minősíteni: 1996-ban 1989-hez mérten, 1997-ben 1996-hoz mérten és 2000-ben 1997-hez viszonyítva, négy minősítési vázlat szerint: 1 = jobb, 2 = hasonló, 3 = rosszabb, 4 = nem tudom.

12. Egyén, falu, megye, ország helyzete

Idő köz		Személyes		Helység		Bánság		Románia	
		N	%	N	%	N	%	N	%
	Összesen	74	100,0	74	100,0	74	100,0	74	100,0
	Nem válaszolt	–	–	1	1,3	1	1,3	1	1,3
	1996 1989	Jobb	48	64,9	41	55,4	43	58,1	40
	Hasonló	16	21,6	15	20,3	8	10,8	9	12,2
	Roszzabb	9	12,2	14	18,9	17	23,0	19	25,7
	Nem tudom	1	1,3	3	4,1	5	6,8	5	6,8
	Összesen	74	100,0	73	97,3	73	98,7	73	98,7
	Nem válaszolt	–	–	1	2,7	1	1,3	1	1,3
1997 1996	Jobb	20	27,0	37	50,0	30	40,5	25	33,8
	Hasonló	29	39,2	18	24,3	25	33,8	16	21,6
	Roszzabb	21	28,4	15	20,3	13	17,6	23	31,1
	Nem tudom	4	5,4	2	2,7	5	6,8	9	12,2
	Összesen	74	100,0	72	97,3	73	98,7	73	98,7
	Nem válaszolt	–	–	2	2,7	1	1,3	1	1,3
2000 1997	Jobb	52	70,3	59	79,7	60	81,1	56	75,8
	Hasonló	5	6,8	3	4,1	1	1,3	1	1,3
	Roszzabb	3	4,1	1	1,3	–	–	1	1,3
	Nem tudom	13	17,5	9	12,2	12	16,3	15	20,3
	Összesen	73	98,7	72	97,3	73	98,7	73	98,7
	Nem válaszolt	1	1,3	2	2,7	1	1,3	1	1,3

A háromszor négy kérdés többféle nehézség elé állította a megkérdezetteket, mert különböző intervallumokról és szintekről (egyéntől az orszáig), megélt és jövő időszakról van szó, ez utóbbi pedig az amúgy is bonyolult, de romániai viszonyok között, – ha lehet így fogalmazni – a rendhagyónál is szeszélyesebb átmeneti folyamat holnapjára vonatkozik. Mindez eléggé nyomon követhető a válaszokban kifejezésre jutó bizonytalanság növekedésében a magasabb szintek (megye, ország), illetve a jövőbeli helyzet értékelésében. A válaszok azonban így sem nélkülöznek bizonyos relevanciát a valóság és, egyúttal, e valóság szubjektív megélésének tükrözésében.

Az első időszak (1989-1996) esetében meglehetősen magas az elégedettség, különösen a személyes előmenetelt illetően. Kerekén 65 szá-

zalék véli úgy, hogy javult egyéni helyzete, ennél jóval alacsonyabb minősítést kap a helység, (55,4 %), Bánság (58,1 %) és az ország (54,0%). Ezt megerősíti az, hogy a helységet, de főleg a régiót s az országot illetően sokkal nagyobb azok száma, akik visszaesést jeleznek. A helyzet romlását látja egyéni szinten 12,2 százalék, a helység esetében 18,9 százalék, a régió és az ország idevágó értékei (23,0 %, 25,7%). A közvetlen múlt (1996-1997) tekintetében szembevetendő a minősítések változása, jól lehet az adott időszak nem is egy egész esztendő, csak néhány hónap (az adatfelvétel ideje 1997 közepe). Ezúttal már sokkal kevesebben szólnak egyéni helyzetük javulásáról, az előző kb. 65 százalék helyett csupán 27,0 százalék, és több, mint kétszeresre növekszik azok száma, akik rosszabbodást tapasztaltak, 12,2 százalék helyett 28,4 százalék. Ugyanakkor közösségi szinteken jóval kisebb mértékű hanyatlást jeleznek (helység, megye, ország).

A magyarázat jórészt az 1997-es év elején elindított sokkterápia, a gazdasági, pénzügyi megszorítások, majd pedig a várt, a gazdasági kibontakozás felé mutató intézkedések késése, ezek érzékelése a kisvállalkozó mindennapjaiban, általában az egyén életében és jóval kevésbé a község, a megye, vagy az ország szintjén, ahol valamilyen negatív hatás jelent meg, de nem oly „testközelben”. Az értékelések pontossága, valóságtartalma külön elemzés tárgyát képezhetné. Az viszont nagyon is figyelemre méltó, hogy a megkérdezettek főbb vonalakban mennyire közel járnak a valósághoz és milyen gyorsan jelezték, már 1997 első felében, a kormány tétovázását, a reformfolyamat megtorpanását, a gazdaság visszaesését, és tették ezt nem a megfelelő gazdasági mutatók alapján s azok ismeretében, hanem pusztán saját, egyéni helyzetük becslésére támaszkodva. Mellesleg: ezek a jelzések akkor fogalmazódtak meg a kérdőívekbe írt válaszokban, amikor magas szakértői és politikai körök első ízben kezdték bírálni a kormány határozatlanságát, bizonytalankodását a reform, az általános gazdaságpolitika kérdéseiben. Kétségtelen: a kérdésekre adott válaszok nem csupán az adott helyzetet minősítik, hanem egyszersmind a válaszok megfogalmazóit, a falun most kialakuló, új elitréteget, annak tájékozódó képességét.

A következő időszakot (1997-2000) illetően ismét változik a kép. Bár karnyújtásnyira van a jelentől, a 2000. évre megvalósuló közeli jövő iránt szembeötlően nagy a reménykedés: 70,3 százalék bízik az egyéni helyzete, közel 80 százalék a helység, 81,1 százalék Bánság és 75,8 szá-

zalék az ország helyzetének javulásában. A reménykedés ez esetben is nagyobb a közösségi szinteket illetően, ami talán azt tükrözi, hogy sokan az egyéni kilátások beszűkülésével vagy lassúbb szélesedésére számítanak. Ettől függetlenül a reménykedés általános. Hangsúlyozzuk: a *reménykedés*, hiszen véleményekről, elvárásokról van szó, nem pedig bármilyen módon megalapozott előrejelzésekről, a reménykedések forrása pedig az a bizalom is lehet, amellyel az ankét idején még a kormány ígéreteit, hivatalos optimizmusát kezelték.

A kérdés jellegéből természetesen következik, hogy az előbbi esetekhez képest többszörösére növekszik a bizonytalanok hányada: a „nem tudom” válaszok 12,2-20,3 százalék között mozognak. Ugyanakkor, mint egyébként az ankét folyamán mindvégig, elhanyagolható a tartózkodás, a válasz nélkül hagyott kérdés, ami meggyőzően tükrözi a megkérdezettek komolyságát, együttműködési készségét, a kérdések iránti érdeklődését, ami pozitívan minősíti a vizsgálati elit csoportot.

A további kérdés, folytatásként, természetesen adódik: „Az Ön véleménye szerint hány év szükséges ahhoz, hogy Románia megközelítse a nyugat-európai országok szintjét?”

A kérdés nem „kínál” különböző intervallumokat, ezáltal a válaszokban a felzárkózáshoz szükségesnek vélt évek száma széles sávban szóródik, a táblázatban feltüntetett csoportosítások (1-5, 6-10, stb. év) a feldolgozás során születtek az elemzés könnyítése végett.

13. Románia felzárkózásához szükséges évek száma

	Újszen N=27	Máslak N=12	Varjas N=35	Férfiak N=53	Nők N=21	Összes N=74
Nem tudom	4	1	7	9	3	12
1-5 év	7	1	5	10	3	13
6-10 év	6	3	3	6	6	12
11-25 év	5	4	13	15	7	22
26-50 év	5	3	3	9	2	11
50 felett	-	-	4	4	-	4
Átlag	18,13	22,13	19,02	20,51	16,38	19,25

A válaszadást nem segítette a kérdéshez mellékelt, ilyen elemzésekben szokásos (és szükséges) kritériumrendszer, számítási modell. Ez nyilván megkönnyíthette volna a becsléseket, másfelől viszont bonyolí-

totta volna a kérdezést és esetleg fokozhatta volna a kérdezettek tartózkodását a válaszadástól a tudományos igények láttán. Maradt hát az általánosan megfogalmazott kérdés és a hallomásokra, az utazások idején szerzett tapasztalatokra, benyomásokra, alkalmyszerűen olvasott szövegekre stb. építkező becslés.

A módszertani felvértezetttség hiánya kétségtelenül megmutatkozik a becsült értékek nagy szóródásában. Ugyanakkor azonban az átlag – 19,25 év – sok szempontból figyelemre méltó és talán közelebb jár a valósághoz, mint jó néhány más, hivatalos/tudományos köntösben jelentkező, ígéretesebb, gyakran nagyon is politikai indíttatású előrejelzés, melyek közül több is feledésbe merült, vagy erős korrekcióra szorul. Az eltéréseket illetően: a nők ezúttal is bizakodóbbak. Előre jelzésük (elvárásuk, reményeik) átlaga 16,38 év, míg a férfiaké 20,5 év. A falvak szerinti átlagok nagyjából a helységek fejlettségi szintjéhez igazodnak: Újszentes vezet 18,13 évvel, ehhez közeli Varjas 19,02 év, a sort Máslak zárja 22,13 éves becsléssel.

Mit tehet a falu felzárkózása, fejlődése érdekében – erre vonatkozóan az ankét során több kérdés hangzott el. Közülük az egyik: „Az Ön falujának fejlődése szempontjából mennyire fontosak az alábbi problémák?” (10 = maximális fontosság, 1 = minimális fontosság).

14. A helység fejlődésével kapcsolatos főbb problémák rangsora

Rang-sor	A problémák megnevezése	Fontosság
1–2.	Infrastruktúra fejlődése	9,50
1–2.	Orvosi ellátás és egészségvédelem javítása	9,50
3.	A mezőgazdaság intenzív fejlődése.	9,15
4.	A helyi közösség saját erőfeszítése	9,14
5.	A külfölddel való közreműködés, EU-csatlakozás	9,09
6.	A kulturális intézmények fejlesztése	9,08
7.	A helységek fejlesztése érdekében kidolgozott tervek	9,07
8.	A helyi autonómia megvalósítása	8,95
9.	A reform és privatizáció felgyorsítása	8,74
10.	Támogatás a költségvetésből (központi és helyi)	8,55
11.	A nem mezőgazdasági ágazatok fejlesztése	7,93
12.	A faluturizmus fejlesztése	7,36

A listán élesen elhatárolódik – a vezető helyen – két probléma: az infrastruktúra fejlesztése és az egészségügy, az orvosi ellátás javítása. Annak ellenére, hogy a három helység, de főleg Újszentes és Varjas ellátottsága elfogadhatónak tűnik – villany, telefon, aszfaltút, vasútállomás (Varjas, Mászlak), gáz- és vízvezeték (Újszentes, Varjas), orvosi rendelő, gyógyszerár, posta, takarékpénztár, napközi otthon, óvoda, iskolák, stb. – e kérdések továbbra is nagyon foglalkoztatják az ittenieket. Lévén, hogy egy fejlett megye viszonylag fejlett helységei, főleg Újszentes és Varjas, jogos a kérdés, mennyire szorongatók e problémák Bánság kevésbé fejlett településein.

A következő, szintén jól elkülönülő csoportban, nagyjából hasonló rangsorolással (9,15-8,95) hat kérdés szerepel: a közösség saját erőfeszítése, helyi autonómia, megfelelő fejlesztési tervek kidolgozása, együttműködés külfölddel, a mezőgazdaság fejlesztése, megannyi jele egy korszerű gondolkodásnak.

A következő, szélesebb sávon szóródó problémacsoport „helyezése” jelzi, hogy viszonylag kevés fontosságot tulajdonítanak a reformnak, a privatizációnak, nem sokat remélnék a központi költségvetéstől. Meglepő lehet, hogy utolsó helyeken maradt a nem mezőgazdasági ágazatok és a turizmus fejlesztése, vagyis pontosan az a terület, ahol a megkérdezett kisvállalkozók tevékenykednek, amelyek iránt elkötelezték magukat és ebben a választásukban ki is tartanak. A választás és az illető tevékenységi terület értékelése közötti ellentmondás oka feltehetően az a múltat túlélő felfogás, amely (még mindig) a mezőgazdaság vitathatlan elsőbbségére voksol a falu életében s amely azokat is befolyásolja, akik máshol keresik, mégpedig sikerrel, a boldogulásukat. Kézenfekvő feltevés, hogy akik talán azt hiszik, „külőgnak” a sorból, feltétlenül szükségük van a bátorító közvéleményre, tevékenységi területük megfelelő értékelésére ahhoz, hogy növekedjen a társadalmi (ön)igazolásuk és (ön)becsülésük, ami nem csupán a személyes haladásukat, de az adott gazdasági ágazat megszilárdulását is segítheti.

Milyen támogatásra számíthat a kisvállalkozó? Erről nyújthatnak tájékoztatást a válaszok az alábbi kérdésekre: „Kapott Ön támogatást amikor nehézségekkel szembesült? Az alábbi listán jelölje meg értékeléseit a feltüntetett személyektől, intézményektől jövő támogatását illetően. (1 = segítségemre volt, 2 = igen is, nem is, 3 = nem, ellenkezőleg).”

A lista a lehetséges támaszforrások hosszú sorát szándékosan tartalmazza:

- emberi források: család, barátok, szomszédok;
- intézmények: hatóságok, törvényhozás, egyház, iskola;
- szolgáltatások, bankok, tanácsadó szervezetek;
- tömegtájékoztatói eszközök: újságok, folyóiratok, rádió,

tévé.

15. Támaszok forrása

Rang	Személyek, intézmények	Nincs v.		Segített		Is/is		Nem segít	
		N	%	N	%	N	%	N	%
1.	Férfi/feleség	5	6,8	62	83,8	4	5,4	3	4,0
2.	Szülők	3	4,0	52	70,3	10	13,5	9	12,2
3.	Iskola	4	54,4	50	67,6	10	13,5	10	13,5
4.	Könyv, lapok	3	4,0	30	40,6	19	25,7	22	29,7
5-6.	Testvérek	6	8,1	28	37,8	9	12,2	31	41,9
5-6.	Újságok	3	4,0	28	37,8	29	39,2	14	18,9
7.	Helyi hatóság	4	5,4	27	36,5	26	36,1	17	23,0
8	Templom	3	4,0	26	35,1	25	33,8	20	27,0
9-10.	Gyerekek	11	14,9	24	32,4	9	12,2	30	40,5
9-10.	Rádió	3	4,0	24	32,4	27	36,5	20	27,0
11.	Szaktanács	3	4,0	21	28,4	9	12,2	41	55,4
12.	Tévé	2	2,7	20	27,0	24	32,4	28	37,8
13.	Törvényhozás	3	4,0	19	25,7	32	43,3	20	27,0
14.	Barátok	4	5,4	16	21,6	29	39,2	25	33,8
15.	Rokonok	3	4,0	15	20,3	18	24,3	38	51,4
16.	Hatóság által.	4	5,4	13	17,6	27	36,5	30	40,5
17.	Szomszédok	4	5,4	12	16,2	23	31,1	35	47,3
18.	Bankok	3	4,0	8	10,8	12	16,2	51	68,9

A rangsorolás az igenlő, semleges, vagy tagadó válaszok gyakorisága szerinti százalékok alapján alakult ki. Így például az igenlő válaszok alapján a maximum 83,8 százalék (házastárs), a minimum 10,8 százalék (bankok), míg a nemleges válaszokra épülő lista, amely csak részben szimmetrikus „fordítása” az elsőnek, a maximum 68,9 százalék (bankok), a minimum 4,0 százalék (házastárs), tehát kb. nyolc százalékponttal szűkebb sáv.

A támaszként említett források közt mindössze három emelkedik ki: a házastárs (62 említés – 83,8 %), a szülők (52 – 70,3 %) és az iskola (50 említés – 67,6 %). Fölöttébb szűk ez a legbelső kör, de ezen belül is – a házastárs kivételével – a másik kettő elég nagy távolságra helyezkedik el az előzőtől. A harmadik, az iskola, bár rangos helyen áll, egy múltbeli segítség, és a képzés, a nevelés intézményeként említését is így kell értelmezni a kisvállalkozó jelen tevékenységében.

Meglepőnek tűnhet, hogy az első, legbelső körből hiányzanak a testvérek, a rokonok, barátok, szomszédok, illetve közülük néhányan (barátok, rokonok, szomszédok) éppen a lista aljára szorultak. Ezen értékelések erősen magkérdőjelezik a faluközösségek kohéziójával kapcsolatosan oly sokat idézett rokonsági, szomszédsági, stb. viszonyok szerepét. Elképzelhető a falu hagyományos kapcsolatrendszerének alkonya vagy ennek egyelőre késlekedő újjászületése a totalitarizmusban elszenvedett sorvadás után. Netán a kisvállalkozó sajátos, viszonylagos elszigetelődése tükröződik ebben a rangsorban? Ma még korai lenne egyértelmű választ keresni, a kérdés azonban nem hiányozhat a falukutatók problematikájából. Egy második, szélesebb és tartalmában nagyon heterogén körben található az írott sajtó, a rádió, a testvérek, gyermekek, az egyház és helyi hatóságok, (30-24 említés, 40,6-32,45 %). A harmadik, hasonlóan széles kör: tanácsadó szervezetek, intézmények, tévé, törvényhozás általában, barátok, rokonok, hatóságok általában, szomszédok 28,4-16,2 százalékkal. Bár valamennyi elemzés tárgyát képezhetné, közülük azért külön említendő a tanácsadás látható hiánya, ami – éppen mert falvakon ma még nagyon járatlan útról és kezdőkről van szó – föltétlenül hátrányosan hat a nem mezőgazdasági szektorok kialakulására és megszilárdulására. Végül és utolsó sorban a legkülső kör, ahol távoli kis bolygóként pislákol egy halvány fény, a bankok, amit pillanatnyilag csak néhányan látnak (10,8 %-os gyakoriság) és említenek pozitív előjellel. A gazdasági életben már régóta ismert a bankok nagy szerepe. A bányásági falvakban például a II. világháború előtt takarékszövetkezetek, bankfiókok és más pénzintézmények egész hálózata működött. Ezeket a totalitarizmus egyik napról a másikra nyomtalanul kiséperte a gazdasági élet színteréről. Újjáépítésük falun még csak az első lépéseknél tart s további idő szükséges ahhoz, hogy megfelelő funkcionalitással beépüljenek az itteni gazdasági vérkeringésbe, igazolják hasznosságukat, a helybeliek pedig megbízzanak bennük, saját pozitív tapasztala-

latuk alapján. Jelenleg azonban éppen a bizalom hiányzik. Nem véletlen, hogy a negatív listát a bankok vezetik: 51 említés – 68,9 százalék, miszerint a bankok inkább hátráltatják a kisvállalkozó tevékenységét.

És, ha már itt tartunk, néhány rövid megjegyzést a „negatív” listáról. Míg az első kettő a támasz forrásairól vagy azok részleges jelenlétéről szól, a harmadik a gátlónak minősített tényezőket tartalmazza. Ezek azonosítása sajátos jelentőségű, mert gyakran egyetlen gátló tényező lényegesen csökkentheti, alkalmasint megsemmisítheti más, pozitív tényezők hatását. Lásd: a bürokrácia útvesztői, a hitel-, adó-, vámpolitika hullámlzásai, kiszámíthatatlansága, egyes szervek, hatóságok által támasztott akadályok, az árnyékukban megbúvó korrupció, ellenségesen viselkedő „barátok”, szomszédok, rokonok stb.

Valamely vállalkozás számára mindig fontos, alkalmasint meghatározó a gazdasági, jogi, politikai, társadalmi, kulturális környezet, amely lehet kedvező, semleges, vagy ellenséges, összetevőiben külön-külön másként, vagy egészében. Ez a környezet létfontosságú ma, a falvakon (újja)születő, nem mezőgazdasági jellegű kisvállalkozások számára, mert kezdetről, indulásról van szó. Ez a kezdet azonban újszerűsége miatt és nem kis mértékben az elmúlt évtizedekben minden eszközzel hirdetett gazdaságpolitikai felfogás hatására, részben pedig újsütetű, mellékutakon ügyeskedő „vállalkozók” rossz híre miatt idegenkedést, sőt, esetenként ellenszenvet is kivált. Ebben a környezetben próbál gyökeret verni a falusi kisvállalkozó, akinek helyzetét fokozottan nehezíti az, hogy kezdő és magányos. Amint a fenti elemzésből kiolvasható, igazán csak önmagára és – az esetek 84 százalékában – házastársára számíthat. Emellett fontos körülmény szakmai magányossága. Az újrainduló kisgazda földművesek mindenütt egy népes közösséghez tartoznak. Még akkor is, ha semmilyen szervezeti formával sem rendelkeznek (szövetkezet, társulás, gazdakör stb.), valamennyire összehozza őket a föld, a gazdálkodás, a munka, a beszerzés, értékesítés sok-sok közösségszervező eleme, a tudatosult vagy kevésbé tudatosult érdekközösség, a szakmai tapasztalatok, ismeretek állandó cseréje a különféle emberi kapcsolatok számtalan hajszálereinek közvetítésével. Hosszú évtizedek eróziója ellenére, másfelől pedig a közben szerzett új tapasztalatok révén, tehát szakmailag általában nem kezdők, nehézségeik nem az abc elsajátításából erednek, hanem abból a szükségből, hogy megtanuljanak felszínen maradni és előbbre jutni a piacgazdaság örvénylő és zavaros vizein.

Velük szemben a falusi, nem mezőgazdasági területen tevékenykedő kisvállalkozó nem csupán nagyon kezdő, tapasztalatlan, de a településen kevés társa akad, esetleg saját profiljában egy sem, akivel véleményt cserélhetne, megbeszélhetné gondjait. Az agrárkamarák, bár funkcionalitásuk csírái is alig látszanak, de legalább kérdésekkel hozzájuk lehet fordulni. Arra vonatkozólag egyelőre csak homályos elképzelések léteznek, hogy a mezőgazdasági kamarák miként szélesítsék a tevékenységüket, terjesszék ki a II. és III. szektorra is, és innen a megvalósulásig, a hatékony működésig még nagyon-nagyon hosszú az út.

Mindent egybe vetve a falusi kisvállalkozó szerfölött magányos, minden nehézsége mellett az önmagára utaltság az egyik legnagyobb lelki, emberi teher. Mekkora teher? Mint annyi más esetben, alig lehet mutatók révén leírni, számszerűsíteni. Sokatmondó viszont a kutatás egyik mozzanata. Varjason, a kérdőívek egy jelentős részét a községházán, a polgármesteri hivatalban töltöttük ki. Ez alkalomból kb. 25 kisvállalkozó gyűlt össze és keményen rácaffoltak a feltevésre, hogy nehéz lesz velük a munka, mert sietnek, fáraszthatja őket a kérdőív stb. ennek éppen az ellenkezője történt. A meghívottak, szinte kivétel nélkül, kicsit „ünneplősen” jöttek, nagy-nagy türelemmel válaszoltak a kérdezőbiztosoknak, amikor befejezték a kérdőívek kitöltését, tovább maradtak, elbeszélgettek a kutatócsoport tagjaival, a polgármesterrel, végezetül pedig megköszönték az alkalmat a beszélgetésre és kérték, javasolták, ejtsük szerét, hogy máskor is találkozhassunk és találkozhassanak ők, a kisvállalkozók, mert amióta ezen új minőségükben tevékenykednek, ilyen lehetőségük egyszer sem volt.

Ez a keresetlen, spontán megnyilatkozás módszeresen felépített elemzésnél hívebben és nagyon meggyőzően jelezte a magányos kisvállalkozó imént említett gondját, magányosságának talán számára is e találkozáson tudatosuló súlyát, s az igényt, hogy ilyen vonatkozásban is támogatásra találjon. Mellesleg: ez a fajta támogatás a legkevésbé költségigényes, kedvező hatása viszont minden fáradságot sokszorosán visszatérít.

Végezetül még annyit, hogy a falusi II.-III. szektorokban elkötelezett kisvállalkozók támogatása egyben a falu támogatása, a falu poliszektorális fejlődésének elősegítése, és ezáltal csak részben a kisvállalkozók, de azon jóval túlmenően az egész ország kérdése is.

A bánsági magyar elit az életutak tükrében

A bánsági magyar elit nem tekinthető minden vonatkozásban jellegzetesen bánságinak. Még talán jellegzetesen bánsági magyarnak sem. Legalábbis ez a következtetés kerekedik ki a meghatározó személyiségekkel készített életútinterjúkból. Ezen interjúk alanyainak főként olyan személyiségeket választottunk, akik a magyar művelődésben, oktatásban, politikában, önkormányzatban, a magyar egyházakban és a gazdaságban vezető tisztségeket töltenek be, és ezáltal jelentős a kisugárzásuk, a közösségre gyakorolt hatásuk. A megszólaltatott személyek azáltal lógnak ki leginkább a sorból, hogy tenni kívánnak az asszimiláció ellen, nem fogadják el azokat a folyamatokat, amelyek a Bánságban már-már törvényszerűnek tűnnek.

A bánsági környezet

Noha Károly Róbert király 1307-től nyolc éven át Temesvárról kormányozta Magyarországot, és Hunyadi János is innen indult nándorfehérvári diadalára, a mai bánsági magyarságnak nincsenek e vidéken történelmi gyökerei. Tulajdonképpen egyik bánsági népnek sincsenek. A török hódoltság 164 éve alatt a térség elnéptelenedett, végeláthatatlan mocsarak, parlagon maradt földek borították, Temesváron alig néhány száz ember élt. A tartomány hanyatlásának a Habsburgok vetettek véget. 1716-tól a mocsarak lecsapolásával, a folyók kanalizálásával, a bégai hajózás beindításával Bánságot a birodalom legdinamikusabban fejlődő tartományává varázsolták. Főként Németországból és Ausztriából rendeltek ide telepéseket, akik előnyös körülmények között juthattak a rendkívül jól termő szántóföldekhez. De jöttek kisebb-nagyobb szerb, román, bolgár, szlovák, olasz, francia csoportok is. Magyarok főként a Kiegyezés után; azelőtt korlátozták megtelepedésüket a térségben.

E történelmi fordulatok sok kérdésre adnak választ a bánsági magyarság jelenlegi mentalitásának, viselkedésének vizsgálatában, a bánsági

környezet hatásainak megértésében. E térségben ugyanis lényegében egyik népnek sincsenek mély gyökerei, itt – történelmi távlatokban nézve – mindenki jövevény. Telepesek százezrei számára volt a Bánság aféle ígéret földje, ahová a meggazdagodás, a felemelkedés reményével érkeztek. Egyfajta Amerika, ahol mindenki új életet kezdhetett, de ahová mindenki máshonnan érkezett, és ezért nem alakultak ki a régióban egységesült hagyományok, nem született egységes folklór.

Ez az össznépi gyökértelenség mindig annak az etnikumnak kedvezett, melynek orszagából a terület ügyeit irányították. Előbb a németeknek, majd a magyaroknak, 1918 óta pedig a románoknak. Amerikát a népek olvasztótégelyeként szokták emlegetni. Az Egyesült Államokban előbb-utóbb mindenki angolul beszélővé válik. Bánságban egymást váltották fel az elnémetesedés, az elmagyarosodás és az elrománosodás hullámai. Az identitáshoz való ragaszkodásnak e vidéken nincsen hagyománya.

Temesvár, a Bánság fővárosa máig sem vált erdélyi értelemben igaz kultúrvárossá, itt továbbra is a gazdaságnak, a pénznek van döntő szava, s ez gerjeszti a sajátos kultúrát. Ez talán azzal függ össze, hogy elsősorban a gazdasági „ígéret földjének” tekintették a betelepedők. A népek, nyelvek, kultúrák találkozásának, egymásra hatásának eredményeként azonban a romániai átlagnál liberálisabb, nyitottabb, toleránsabb, befogadóbb szellem vált honossá e vidéken.

Dacolva a hely szellemével

A jövevénytudat az életúnterjúkban megnyilatkozó magyar elit minden egyedénél tetten érhető. A megszólalók közül sokan maguk költöztek az ország más tájairól e vidékre, de még a tősgyökeres bánságinak számító nyilatkozó is elmondja, nagyszülei Bécsben, Egerben, Luxemburgban születtek. Ennek ellenére Temesvárt, a Bánságot otthonuknak tekintik. Nem szóltak arról, hogy visszavágyódnának szüleik, őseik szülőföldjére.

Családjaik szinte kivétel nélkül a kommunista államosításnak, a kollektívizálásnak áldozatai. A legtöbb megszólaló elődei egyfajta gazdasági elithez tartoztak. Épp sikerült a gazdálkodásban az átlag fölé emelkedniük, az átlagnál nagyobb földterületet, cséplőgépet, malmot venniük, mézárszékot, kelmefestő műhelyt nyitniuk, amikor a kommunista

hatalom mindenüktől megfosztotta. Még az esélyegyenlőségtől is. Tudniillik a vagyon államosítása, elkobzása mellett kizsákmányolóknak, kulákoknak bélyegezte őket. Gyakori panasz, hogy (ők vagy szüleik) „rossz származásuk miatt” nem kezdhették el a megfelelő időben, a megfelelő helyen tanulmányaikat, és a tanulmányok elvégzése után is nehezen tudtak elhelyezkedni. A továbbtanulás fontosságának tudatát otthonról hozták. Családjaikban úgy vélték, az új időkben ezáltal lehet kitűnni, kiemelkedni, besorolódni egy immár másfajta elitbe.

A temesvári magyarság megszólaltatott vezetői számára magyarságuk, nemzetük iránti elkötelezettségük meghatározó. Talán épp ez az érzelmi töltet vezérelte őket afelé, hogy szerepet vállaljanak a magyar közösség vezetésében, szervezésében. Ezt néhányan (oktatóként, színészként, stb.) hivatásból teszik, de akad olyan is, aki mellékfoglalkozásként. A nemzeti identitás megőrzéséért folytatott küzdelem viszont a Bánságban ellentmond a hely szellemének. Itt a diffúz identitástudat, vagy az identitás teljes figyelmen kívül hagyása jellemző. Nem véletlen, hogy gondolataik között megjelenik a nemzeti értékek olyan értékeké váló átkonvertálása, amelyekre a bánsági ember is fogékony. Egyikük véleménye szerint a magyarság megmaradását azáltal lehetne biztosítani a térségben, ha a magyar nyelvtudásnak pénzben is kifejezhető értéket lehetne adni. Amint kifejtette, ha a határok átjárhatók lesznek, és a határon átnyúló regionális együttműködés is beindul, erre komoly esély mutatkozik.

Nemzeti elkötelezettségük a párválasztásban is megnyilvánul. A Bánságra oly jellemző vegyes házasságokat még akkor is rossznak tartják, ha ők maguk is kevert családok leszármazottai. Amint egyikük megfogalmazta, ezek csak akkor életképesek, ha az egyik fél asszimilálódik, igazodik a másikhoz. Ez esetben pedig kibillen egyensúlyából a felek családon belüli áldozatvállalása.

Mindannyian természetesnek tartották, hogy gyermekeiket magyar iskolába adják. Még az a nyilatkozó is, akit szülei a jobb érvényesülés vélt reményében annak idején román iskolába járattak. A magyar elit megszólaltatott képviselői e szémszögből sem tekinthetők átlag bánságinak. Statisztikai kimutatások szerint Temes megyében a magyar gyermekeknek csupán egyharmada tanul anyanyelvén. Többen is megfogalmazták: a szülők primitívségére, tudatlanságára vall, ha gyerekeiket elzárják az anyanyelvi iskolától. Úgy vélték, a rosszul képzett családok gyermekei

az asszimiláció első áldozatai. E téren is megjelent a magyarázatokban a fogalmak érzelemmentesítése, az érdekek bevonása. Többen is elmondták, vonzó magyar iskolát, vonzó magyar színházat kell teremteni, hogy ezen intézmények az érdekek mentén gyűjtsék össze a magyarságot, és az egyének érdekeltsége által váljanak életképessé.

Leginkább talán az elvándorlás kérdésében azonosultak a régió mentalitásával. Bizonyára a gyökértelesség tudatának is szerepe van abban, hogy nem kötődnek erős szálakkal lakóhelyükhöz, régiójukhoz. Otthon érzik Bánságban magukat, de többüket is foglalkoztatta már az elköltözés gondolata. Némelyikük gyermekei külföldön élnek. Az elvándorlókról általában megértően nyilatkoztak. Természetesnek tartották, hogy a szülőföldhöz való kötődés, és a Nyugat anyagi vonzása közül esetenként az utóbbi győzedelmeskedik. Egyikük azt is megfogalmazta, hogy aki a bánsági sokszínű világban nő fel, annak nem okoz nagy gondot a helyváltoztatás, a más értékrendbe való beilleszkedés. Ezért az elvándorlók rendszerint nem is állapodnak meg Magyarországon, hanem még nyugatabbra mennek.

A számarányokból fakadókat tartották a bánsági magyar közösség legnagyobb gondjának. Egyikük úgy fogalmazott: túl kevesen vagyunk ahhoz, hogy meg tudjuk teremteni a fennmaradáshoz szükséges intézményeket. Akadt olyan megkérdezett is, aki a '89 után elhatalmasodott közönyt tartotta a legádázabb ellenségnek.

Bár a magyarság helyzetének értékelésében nem tűntek derűlátónak, mégis hasznosnak vélték tevékenységüket, amit érzésük szerint akkor is érdemes folytatni, ha anyagi áldozatokat, erejüket próbára tevő munkát igényel.

Következzenek szemelvények az elitéletutakból.

Bányai Ferenc református esperes

Édesapám 44 éven keresztül Kérőben volt református lelkész. Szerette a szórványt, soha nem ment volna el onnan, pedig sokszor 12 kilométert gyalogolt, hogy aztán hat embernek prédikáljon. Nagypapám tanító volt. A Kolozsvár és Szamosújvár közötti Keszegről származott. Magyaroknak vallotta magát román közegben is, ahol minden oka meg lett volna a beolvadásra. Még hozzá nagy magyarnak. Úgy, hogy közben a román környezetével is jó barátságban élt. Édesanyám falujában Kérőben az volt a szokás, hogy ha egyik nap magyar bált tartottak, másik nap román bál következett. Nem volt keveredés. Ma sem értem, hogyan lehetett úgy megmaradni, hogy nem is kötöttek vegyes házasságokat. Én 1946-ban születtem Kérőben, de sokat voltam a Fogaras és Kőhalom közötti Nagymohában is, egy gyermektelen nagybácsimnál. Mesélik a szüleim, hogy pólyás koromban fegyveres mánisták törtek be a lakásunkba aranyat keresvén, és a plafonba lőttek. Én úgy elkezdtem sírni, hogy a végén a betörők rengették a bölcsőmet, hogy megnyugtassanak.

A hetedik osztályt Kolozsváron végeztem, és hiába írtam én a legjobb felvételi dolgozatot matematikából, papgyerekként nem vehettek fel nyolcadikba. Aztán megtudtuk, hogy Csíkszeredában, Székelykeresztúron és az Arad megyei Pécskán indul egy-egy olyan osztály, ahová a hozzám hasonló rossz származású gyermekeket is felveszik. Így kerültem Pécskára iskolába. Nagyon jó osztályunk volt, csupa pap, földbirtokos és gyáros gyermekből. Voltak közöttünk zsidók is, akiknek már be volt adva a kérésünk, hogy Izraelbe távozzanak. Ekkortájt dobták ki édesanyámat a tanügyből. Állítólag az volt a bűne, hogy engedte, hogy olykor a pap édesapám tartsa az énekórákat a gyermekeknek. Azóta gyakran érzem azt, hogy rossz helyen születtem, ahol igazságtalan az élet. Azóta sem derült ki, hogy kik voltak a gonoszok.

Mégis boldog gyerek voltam. Szerettek az osztálytársaim és a tanárait. Felnéztek rám, mert elég jól tanultam, értettem a matematikát. Még KISZ-titkárnak is megették. Nekem akkor meg sem fordult a fejemben, hogy ez valamiféle politikai elkötelezettséget jelent. Én matematikus szerettem volna lenni, de édesapám nagyon ragaszkodott ahhoz, hogy teológiára felvételizzek. Úgy kezdtem el a teológiát, hogy meg voltam győződve róla, két év múlva átíratkozom matematika egyetemre.

Mind el akartam menni, az Úristen meg mind nem engedett. Közben azonban megszerettem a teológiát, szívesen mentem szolgálni is.

Utolsóéves koromban Mezőverese gyházára neveztek ki, ahol akkor 500 magyar és mindössze hét román élt. Azt csak utólag tudtam meg, hogy a verese gyházi atyafiak elmentek apámhoz, elmentek a püspökhöz, és szépen elrendezték, hogy én kerüljek hozzájuk. Csak engem nem kérdezett meg senki. Meghalt az elődöm, és az ő helyét kellett elfoglalnom. Én egyébként sohasem tudtam helyezkedni. Mindig a szívem vitt a szolgálati helyeimre. Csak Temesvárra nem. Ide az eszem vezérelt. Amikor ide kerültem azt mondogattam magamnak, van az embernek esze is, s most erre kell hallgatni. Van három gyerekem, és gondoltam, jó lesz, ha hazulról mennek egyetemre, és otthon kapják a levest; nem szabad kihagyni ezt a lehetőséget. Azt hiszem azonban, sokkal boldogabb lettem volna máshol...

De előbb még más állomáshelyekről kell szólnom. Retteget már leírták, amikor odakerültem. Azt mondták, tönkremegy, elszórványosodik. Nem így történt. Tíz éven belül az egyházmegye legjobb gyülekezete lett. A falu harmadrésze zsidó volt, és a magyarok a zsidóknál zsidóbbak akartak lenni, én pedig ezt a tulajdonságukat ragadtam meg. Bármennyire szerettem ott, amikor egy nap láttam, hogy a gyerek várja a máramaroszigeti szegények gyorsvonatát, vagyis ő héttől kilencig ott áll az eresz alatt, akkor azt mondtam, hogy holnaptól innen el kell menni.

Retteg után Dézsakna következett, majd Újszentes és Temesvár. Amíg az Erdélyi Egyházkerületben szolgáltam, soha nem tudtam például, hogy hol van Nagy Gyulának, az ottani püspöknek az irodája. Nekem vele dolgom nem volt. Ő nem hívott, én nem mentem. Utólag tudtam meg, hogy ő azonban ismert engem. Azt mondta a tanácsosainak, hagyjátok ezt az embert békén; hagyjátok dolgozni úgy, ahogy ő gondolja. 1989-ben elmentem hozzá, és megmondtam, hogy el szeretnék menni egy egyetemi város közelébe. Akkor már Tőkésnédtől, Edittől tudtam, hogy a Temesvárral határos újszentesi parókia üres. A Tőkés családdal – inkább Edittel – már Désről kapcsolatban voltam. Ő Felőrben tanított, három kilométerre tőlünk, és sokszor jött be megfagyva, egy kicsit megmelegedni. Újszentesen nem volt idő rendesen beilleszkedni, hiszen 1989 őszén kerültünk oda, és jött a forradalom.

A bánági papoknál úgy érzem, két modell alakult ki. Vannak olyanok, mint Szabolcska Mihály és Debreczeni István. A prédikációikat ma

is mondják a papok. Ők itt letöltötték a szolgálatukat, aztán szépen elmentek Magyarországra. Szabolcskát Ady „lelőtte” végleg, hozzám viszonyítva azonban mégiscsak költő. Vannak olyanok is, mint Szombati-Szabó István és Rácz Károly. Ők meg elrománosodtak. Sokszor valahogyan kívülről látom magam, és ilyenkor azt mondja egy hang: te sem lehetsz kivétel, számodra is vagy ez, vagy az az út. A nősülésem is így történt. Vacsorákra hívtak sorban, és láttam magam kívülről, tudtam, hogy nem csak azért hívnak, mert vágnak a társaságomra, hanem azért, mert ott lesz a harmadik faluból egy unokatestvér, egy tanítónő, akivel mindenképpen meg akarnak nősíteni. És családot alapítottam. Egy bizonyos idő után ez már persze másként látszik, a gyerekek lesznek meghatározó pontok az ember életében.

A forradalomban mások hősiesen széthúzták az inget a mellükön, hogy ide lőjenek, én egészen másként éreztem. Újszentesről be akartam jönni Temesvárra, mert gondoltam, hogy a forrongó tömeg megnyugtatósa céljával, biztosan megtöltötték szaloncukorral az üzleteket. Csak az bántott, hogy a középső fiamat is magammal vittem. A város határában leállítottak, ránk fogták a felhúzott fegyvert. Nem tudtam megfelelőképpen igazolni magam, mert akkor mindenkinek volt valami szolgálati igazolványa, csak a papoknak nem. Visszafordítottak. Amikor hazamentem, egyszer csak a hidegverejték kiütött rajtam, és éreztem, az ájulás környékez. Le kellett ülnöm, és meg kellett innom egy pohár pálinkát, hogy magamhoz térjek.

Ahogy Temesvárra kerültem, én úgy gondoltam, hogy Tőkés László és Temesvár annyira összenőtt, hogy nekem nem szabad beleszántanom az ő pászmájába. 1990. január 3-án már prédikáltam itt. Akkor még katonák vittek fel a templomba. Emlékszem, a Te benned bízunk alatt már mentem is haza, nehogy valami olyant tegyek, ami Tőkés Lászlónak nem felel meg. Gondoltam, lehet, itt lesz a püspökség, egészen más központ alakul ki... Míndig meg szerettem volna kérdezni őt. Ez jó ideig tartott. A beszolgálással megismertek, és mint derült égből a villámcsapás egyszer csak ott volt öt ember, hogy meghívjon temesvári lelkésznek. Egy percig sem akartam ide kerülni; a meghívás után is gondolkozási időt kértem. Itt nem tudtam megtalálni azt a hangulatot, amit a korábbi szolgálati helyeimen éreztem. Itt jöttem rá, hogy jól látta Nagy Gyula. Engem békén kell hagyni. Egyszer meg is mondtam, én munkatárs tudok lenni, de eszköz nem. Ha nekem bizottságot neveznek ki,

akivel nem tudok együtt dolgozni, akkor – olyan a természetem, hogy – három lépést lépek hátra, nem egyet. Csinálják ők. Így azonban nem lehet dolgozni. Ezért most már számolok visszafelé. A Tőkés László által hátrahagyott közösségben voltak olyan emberek, akik reformátusok is, hívők is, és Tőkés Lászlónak is elszánt támogatói. De volt olyan is, aki csak a személyt szerette, és az egyházhoz semmi köze nem volt. Sőt, ha lehetett volna, az egyházat egyenesen az Antukrisztus megnyilvánulásai-
ba vitte volna bele. Ha az embernek állandóan megkérdőjelezzük a szolgálataát, megkérdőjelezzük a magyarságát, akkor hogy érezze jól magát? Én tudatosan kerülöm a konfrontációt. Lehet, hogy egyszer az Úristen megmondja, nem így kellett volna. Itt azonban állandóan kell mondogatni az embereknek, hogy ott nem olyan fekete, itt sem olyan fehér, és ez a szüntelen békítgetés rengeteg energiát felemészti. Engem felháborít, ha valaki arról áradozik, hogy neked itt van a helyed, és az ő gyermekei már rég kivándoroltak az országból. Azt sem tudom lenyelni, amikor az unokák érdekeit hangoztatja az, akinek gyereke sincs.

Temesváron a társasági élet terén is nagyon keserű tapasztalataim vannak. A hasontollúakkal afféle protokolláris, nem teljesen őszinte kapcsolataim alakultak ki. Mondtam is egyszer Nicolae Corneanu ortodox metropolitának, hogy ha a legbutább pap lenne az espercs, neki akkor is őt kellene meghívnia. Ez így van itt minden társaságban. Megvannak a formáságok. A magyarok között is. Ezt elég hamar észrevettem, és elhatároztam, hogy csak azok meghívásának teszek eleget, akikről érzem, hogy szeretnek.

Az életkörülmények tekintetében, ha a híveimhez hasonlítom magam, nem szabad panaszkodnom. Többségük egészen szegény, iskolázatlan család, sok közöttük a munkanélküli, a takarítónő. Látom ezt és el vagyok keseredve. Tudom, hogy nálam sokkal szegényebbek hullatnak a perselybe. Ha azonban saját igényeimhez viszonyítom életkörülményeimet, semmiképp nem lehetek elégedett.

Én mindig szerettem a falut, a földműves munkát, és ma is úgy érzem, ezt kellene kezdeni előlről. Venni harminc ár földet az ősi nemesi birtok emlékére. Ebben nem csalódik az ember. Locsolja a virágot. A növény mindig hálás.

A gyerekeknek nem mondtam soha, hogy kötelező magyar élettársat keresni, de biztos, nem vesznek el román lányt. Kettő már bizonyított, s a harmadik is be fogja ezt bizonyítani. Ha valamelyik fiam úgy ha-

tárhozna, hogy román lánnyal házasodik össze, úgy érezném, hogy fölösleges volt felnevelnem. Ez számomra abszolút meghatározó. De ez a vegyes házasság fogalom sem egészen egyértelmű, mert ha történetesen egy hollandot venne el, az nem is lenne annyira vegyes házasság..., ha angolt, akkor még kevésbé..., ha cigányt, akkor nagyon, ha pedig románát, akkor is eléggé. Igazság szerint nem kellene különbséget tenni. Kellene szeretnünk a fajtánkat, büszkének kellene lennünk rá.

Az iskoláról azt tartom, hogy nem szabadna magyar iskolában tanítania annak, aki a gyermekét nem akarja magyar iskolába járatni. Függetlenül attól, hogy érdemes német iskolába adni, vagy ha volna, angol iskolába. Én azt mondtam annak idején, ha egész Romániában csak egy fél magyar osztály lesz, az én gyermekem akkor is oda fog járni. Így sem tanul meg soha eléggé magyarul az ember. Magamon is érzem, hogy mindig volna mondanivalóm, de gyakran belezavarodok az elmondásába. Az iskola oldja meg azt, hogy ha valakinek van gondolata, tudja elmondani. Ez iskola nélkül soha nem fog menni.

Az elvándorlásról más a véleményem, mint a legtöbbeknek. Valamikor a teológián megtanultam, hogy a Biblia szerint a nép szétszóratása legalább akkora büntetés, mint a fegyverrel való kiirtása. Most jövök rá, hogy ebben nagy igazság rejlik. Hogy elszórttá lettünk, ez isteni büntetés. Akkor kegyelmes az Isten, ha az elszórtakat összegyűjtjük. Az elvándorlás tehát jó, ha összegyűjtést jelent, ha pedig még inkább szétszór, akkor büntetés. Az a tény, hogy Magyarország nem fogadja az erdélyi magyart, de kínaiul azért meg lehet lenni Budapesten; ez minden, csak nem összegyűjtés. A zsidók összegyűjtik a fajtájukat, mi nem. Ha valaki magyarnak akar megmaradni és Magyarországra akar áttelepedni, ám menjen. Ez a megmaradás útja. Tudom azt is, hogy a magyarkodók nagy része kimenekítette a gyermekeit. Én nem tudom, hogy az én gyermekeim miért nem akarnak kimenni. Ha akarnának, nem kötném meg őket.

**Dr. Bárányi Ferenc orvos,
az RMDSZ Temes megyei parlamenti képviselője**

Nagyon érdekes családban nőttem fel. Már csak azért is, mert a legmagyarabb tagját, édesanyám apját úgy hívták, hogy Veszeloovszki Béla. Ő is annyira volt magyar, hogy az anyja: Bécsben született, az apja viszont Egerben. Amikor 1940-ben Észak-Erdély visszacsatolása után a dél-erdélyi részeken kiírták, „Vorbiți numai românește!” (Csak románul beszéljenek!), végigment Nagyszentmiklós főterén, és minden ismerőst kalapot emelve, hangosan, magyarul köszöntött: „Jó napot kívánok ügyvéd úr! Van szerencsém doktor úr!” Mindezt addig csinálta amíg letartóztatták. Nem tartották azonban sokáig, mert nyomdász volt, és nélküle nem jelenhetett volna meg másnap a nagyszentmiklói újság. Ő nagyon büszke volt szociáldemokrata politikai meggyőződésére. Anyai nagyanyám a Bucholtz nevet viselte, és Luxemburgból származott. A gyerekeivel mindig németül beszélt, nagyapámmal és velem mindig magyarul. Ezt a szabályt soha nem szegte meg. Amikor nem akarták hogy mi, gyermekek megértsük a beszédüket, franciául is beszéltek. Apai nagyanyám nagyszentmiklói sváb volt, apai nagyapám pedig félig magyar félig bolgár. Ha hozzáteszem, hogy a feleségem félig székely és félig örmény, akkor még szélesebbé válik a paletta. Apám családja több generációra visszamenőleg fazekassággal foglalkozott. Amikor aztán a harmincas években kimentek a korongozott edények divatból, apám napszámos munkákat vállalt. Gyárakban, majd pékségben dolgozott.

Én 1936 májusában születtem. Hogy milyen is volt otthon, Nagyszentmiklóson a családban a hangulat, azt nehéz elmondanom. Nehéz, mert életem első húsz évében két országban, tizenkét városban, faluban, negyven különböző lakásban laktam. Nincsenek olyan gyermekkori emlékeim, melyek egyetlen helyhez kötődnek, kavarom a helyszíneket. A háború miatt kellett ennyi helyen megfordulnunk. Apámat, mint nemzetiségit állandóan mozgósították, aztán 1942 tavaszán (amikor kiderült, hogy kivinnék a frontra) nem ment már el a pitești behívóra, hanem átszökött Magyarországra. Mi is utána mentünk, és Kecskeméten, Szegeden, Ceglédbercelen, Budapesten éltünk hosszabb-rövidebb ideig. Aztán visszaszöktünk a határon, de itthon már mindenünk eltűnt. Arra

emlékszem, hogy mindig úton voltunk a hátizsákkal a hátunkon, és állandóan éhezünk.

A családban sokat beszéltünk arról, hogy: a román hatalom, tolvaj hatalom. Elvette az országunkat, uralkodik fölötté, és abból él, amiért a mi őseink dolgoztak meg. Arra is megtanítottak, hogy soha nem szabad a román állami alkalmazottakban bízni. A rendőrtől az adószedőig mindenkit görbeszemmel néztem gyermekkoromban. A román szomszédokat viszont nagyon szeretjük.

Családban apai, anyai ágon mindenki katolikus volt, apám mélyégesen hívő is. Anyám kételkedőbb természetű volt, különösen azután, hogy diáklányként Bukarestben egy gyóntató pap' illetlen kérdéseket tett fel neki. Nem is gyónt többet, csak az esküvője előtt. Amikor azonban a háború idején az oroszok megtámadták a vonatot, amellyel Kecskemét felé menekültünk, emlékszem, hangosan imádkozott. A mozdonyt felrobbantották, de mi a hátsó vagonok egyikében épen megúsztuk. A mi vagonunkban lelőttek egy asszonyt, s annak a vére ráfolyt a húgomra. Anyám hisztérikusan üvöltött, mert azt hitte, hogy a húgomat találták el. Egy szőlőskertbe menekültünk be, ahol egy bunker is volt. Abba azonban már nem fértünk be. Egy házba húzódtunk, ahol a kinti csata alatt egy asszony szült. A bunkert találat érte, és mindenki meghalt benne.

Az óvodát német nyelven kezdtem, de az iskolában, az orvosi egyetemen mindvégig magyarul tanultam. Rendszerint nem voltam az első tanuló az osztályban; inkább a második. De ha már harmadik voltam, azt rendkívül kellemetlennek éreztem. A tanulmányi eredményeim az is befolyásolta, hogy soha nem voltam „mindenevő”. A matematikát szívből utáltam. Csak már kész orvosként jöttem rá, hogy az mégsem rossz tudomány, mert mindent be lehet benne bizonyítani, mindent lehet ellenőrizni.

1946-ban Magyarországon borzasztóan nagy sértés volt, ha valakire azt mondták, hogy kommunista. Akkor én is meg voltam győződve arról, hogy a kommunisták vérszopó, gyermekeket gyilkoló társaság. Amikor visszaszöktünk Romániába, 1949-ben, a hetedik elemi után az osztály második tanulójaként pionírrá avattak. Osztagparancsnok lettem, és Temesvárra kerülvén líceumba, bizony elkapott a gépszíj. A szovjet kultúra, a kommunizmus eszméje nem hogy megfertőzött, hanem egészen magáévá tett. Annyira bíztam a kommunizmus eszméjé-

ben, annyira hittem Sztálinban, hogy én 14 éves gyermekfejjel, gondolkodás nélkül meg tudtam volna halni értük. Talán egyetlen dolgot nem tudtam volna megtenni: hogy a szüleim ellen szóljak. Apám e mozgalmi tevékenységembe nem szólt bele, anyám viszont egyre hajtogatta: fel fognak még benneteket akasztani, mert a kommunisták mind gazemberek. A középiskolában is IMSZ-titkárrá neveztek ki.

Írogatni is ekkortájt kezdtem; jelentek meg cikkeim, verseim, novelláim. Fel is figyeltek rájuk, és el akartak vinni újságírónak. A Romániai Magyar Szó küldött egy papírt, hogy – tekintettel az IMSZ-titkári beosztásomra – meghívják három napra Bukarestbe, és ha ott elégedettek lesznek velem, elküldenek újságírói egyetemre. Én azonban nem mentem el. Mindenképpen orvos akartam lenni, s úgy éreztem, ha elmegyek, talán még sikerül a vizsga, s eltávolít eredeti szándékaimtól.

Egyetemre azért mentem Marosvásárhelyre, mert Temesváron a helybélieknek nem adtak ösztöndíjat, s nem lett volna miből megélnem. Akkor már itt laktunk Temesváron, egy kilenc negyzetméteres pinceszobában négyen. Nem volt benne semmi a négy ágyon kívül. A ruháinkat falba vert szegekre akasztottuk. Marosvásárhelyen már úgy fogadtak: „jó hogy jöttél, elvtárs”, és amire észbe kaptam, már megválasztottak, kineveztek IMSZ-titkárnak. Bekerültem megint a kommunista politikába, és bizony meggyőződéssel csináltam mindent ami ezzel járt.

1956 szeptemberében azonban valami megváltozott a gondolkodásomban. Néhány barátommal összeültünk, és arról beszélgettünk, hogy nem jó irányba mennek a dolgok; az egypártrendszer nem demokratikus. Én a harmadév IMSZ-titkáraként ki is adtam a jelszót: Romániában többpártrendszert akarunk, legyenek más pártok is a kommunista párt mellett, tartsanak általános és titkos parlamenti választásokat, vezessenek be parlamenti rendszert, és szavatolják a nemzetiségek teljes jogegyenlőségét. Húsz éves koromban – egy hónappal a magyarországi forradalom előtt – tulajdonképpen azt fogalmaztam meg, amit ma is vallok. '56 október elején meglátogattott bennünket Tamási Áron. Felállítottuk az asztalra, és onnan tartott beszédet. Először látogathattak meg szegedi és budapesti orvostanhallgatók is, akikkel elbeszélgettünk. Forrásmunkákat is kaptunk tőlük, többek között a Petőfi kör anyagait.

1956. október 23-a, a magyar forradalom kitörése nem ért bennünket teljesen váratlanul, s a velük párhuzamosan zajló marosvásárhelyi megmozdulásokat éppen mi, az IMSZ vezetői irányítottuk. Mi, azaz

Komáromi Mihály, aki azóta meghalt Németországban, Frenkó Bandi, aki szintén kint van Németországban, Nagy Zoli, Dobos Mária, Nagy Lajos és én. Ebben a mozgolódásban is másodhegedűs voltam Nagy Lajos mögött. Húsz pontba összefoglaltuk a követeléseinket, beadtuk a rektorátusnak, és megszerveztük az úgynevezett libasort. Egyes sorban meneteltünk fel az egyetemig, mert gyülekezési tilalom volt. Megkoszorúztuk a székely vértanúk emlékművét, és gyűlés gyűlés ért.

Felbátorodásunknak később súlyos következményei lettek. Akkor Wiener elvtárs, (aki jelenleg a Stockholmi Karolinska egyetem tanára, akkor szekus őrnagy volt) Komáromit s engem nevezett ki az egyetemi őrség parancsnokának. 24 óráig az egyiknek, 24 óráig a másiknak kellett szolgálatban lennie. Magyarországon lőttek, mi pedig botokkal őriztük az egyetemet, nehogy a román nacionalisták betörjenek. Később azonban rájöttünk, hogy mindez csak arra volt jó, hogy a szekuritáte jobban rajtunk tarthassa a szemét. A pofoncsapás '56 decemberében következett. Ekkor egy Fazakas János vezette gyűlésen kizártak az IMSZ-ből. Én nagyon jól tudtam, hogy akit az IMSZ-ből kizárnak, az másnap foghatja a táskáját és mehet haza, mert az egyetemről is kiteszik. Tudtam, hiszen én is zártam ki másokat. Fel voltam rá készülve lelkileg, hogy ezzel a tanulmányaimat is befejeztem, de nem tettek ki. Erre csak 1959 május elseje előtt három nappal került sor, amikor Alexandru Moghioroş és Leonte Răutu vezetésével megindult a boszorkányüldözés. Azt kérték tőlünk, hogy ítéljük el a nem kommunistákat, és álljunk ki amellet, hogy Kolozsváron egyesüljön a Babeş és a Bolyai egyetem. Hozzám is jöttek tanársegédek, és kérték, hogy nyilatkozatban ítélem el a nacionalista volta miatt Kórodit, az egyetemi népi együttes vezetőjét. Én nem voltam hajlandó elítélni. Megfenyegettek. Azt mondták, hogy vigyázzak, mert az utolsó lehetőséget szalasztom el arra, hogy megbocsássák bűneimet. Az indoklásban az szerepelt, hogy szovjetellenes, pártellenes és nacionalista a magatartásom. Mindez akkor történt, amikor már csak az államvizsga lett volna hátra.

Ma Fazakas János azt hangoztatja, hogy ő mentett meg, mert nem kizárni, hanem bezárni kellett volna. Úgy hírlik, hogy miután a kolozsvári és temesvári diákokat bezárták az '56-os forradalmi megmozdulásukért, Gheorghiu Dejhez mentek a marosvásárhelyi listával, amelyen Nagy Lajos után a második helyen szerepeltem, de Gheorghiu Dej azt mondta, most már elég.

Énbennem a kommunizmus már '56 szeptemberében összeomlott. Addig nagy csodálója voltam a sztálini diktatúrának, a Szovjetuniónak. Akkor jöttem rá, hogy ez pontosan olyan imperializmus, mint amit mi imperializmusnak szidunk. Amikor kizártak az egyetemről és lefelé mentem a lépcsőn, a marosvásárhelyi Kultúrpalota dísztermében május elsejét ünnepelték. Én majdnem sírtam, ott pedig éppen azt énekeltek, hogy „Bátran előre elvtársak, irgalmat nem ismerünk, mert aki ellenünk támad, annak nem kegyelmezzünk!” Mintha egyik másodpercről a másikra világosság gyúlt volna az agyamban. Azt éreztem, ennél gyilkosabb szöveget nem talált még ki az emberiség. Kizárásom után, a kollégáim nem akartak velem szóba állni. Ha láttak, átmentek az út túlsó oldalára, hogy ne kelljen velem beszélniük. Félték.

Én egy tanársegéd tanácsára felültem a vonatra, és elmentem Suceavába, hogy eltűnjek a szemek elől. A főorvos a Prut mellé egy Darabani nevű faluba küldött ki. Ott kezdtem a munkát felcseri beosztásban. A nyomor világába kerültem. A községben 260 pellagrás beteg volt nyilvántartásban, és a lakosság 70 %-a tetves volt. Közben a feleségemet – aki egy évvel járt alattam – megbuktatták az államvizsgán marxizmusból. Szemébe mondták, „megmondtuk, ha férjhez megy Bărănyihoz, nem államvizgázhat le az elvtársnő.” Ő azonban nem hallgatott rájuk, megbuktatták a vizsgán, és megszülte a fiunkat, aki azután 19 éves korában meghalt. A bukottak listáján mindketten az elsők között jelentünk meg, mert nagyon magas volt a tanulmányi átlagunk.

Suceaváról kértem áthelyezésemet a Bánságba. Annak a legdélebbi csücskébe helyeztek, ahol a Néra a Dunába ömlik, egy Socol nevű szerb lakosságú községbe. Két év után szépen csendben, feltűnés nélkül államvizgázhattunk. Orvosi pályám elején egyszer öngyilkossági gondolataim is támadtak, mert az volt az érzésem, hogy egy gyógyszer túladagolásával én öltem meg egy gyermeket. Kihívtam a törvényszéki orvost, aki azt mondta, őrülséget beszél.

Életemnek talán legkeményebb döntését ott hoztam meg, a Dunaparton, amikor tudtam, hogy könnyen át tudnék menni Jugoszláviába, hogy onnan nyugatabbra telepedjek, és új életet kezdjek. Nem tettem. Pedig akkor még nem reméltem a kommunizmus bukását. Bizony, ebben a döntésben a nemzetiségem is számított. Meg arra is gondoltam, nem mehetek el éppen akkor, amikor egy kicsit jobban keresek, és a szüleimet tudom segíteni. Távozásommal megölném őket.

Temesvárra hat év múlva versenyvizsgával kerültünk. Miután az *Égigérő kockakövek* című könyvem megjelent, a szekuritáte erősen szeretett. Sokszor behívtak. Szócs Géza nálam bujkált vagy tíz napig, és ez is tárgya volt a kihallgatásoknak. Íratták a házi feladatot, hogy mit csinált, mit akart nálam.

Ők is tudták, és a klinikai munkatársaim is, hogy én az ellenzékhez tartozom. Párttag sem voltam, pedig ismételten felhívták a figyelmemet, hogy be kell lépnem. Én azt mondtam, hogy nekem elég volt egyszer. Kizártak az IMSZ-ből, nem akarom, hogy a pártból is kizárjanak. Valamilyen úton-módon mindig sikerült ezt kikerülnöm.

Tőkés László társaságához tartoztunk. Ő gyakran járt nálunk, mi is gyakran mentünk hozzá. Az egész ostrom alatt a feleségem foglalkozott László várandós feleségével, Edittel. Vártuk a változást, mégis felkészületlenül értek az események. 16-án este ott voltam Tőkés László ablaka alatt, és láttam a vízpumpával felszerelt tűzoltó autókat. 17-én reggel arra mentem autóval, de már a Küttl térről visszafordítottak. Amikor elkezdtek lövöldözni, telefonáltak a kórházból, hogy menjek be, mert halottaink, sebesülteink vannak. Bementünk a feleségemmel és a tanítványaimmal együtt. 34 sebesültet kezeltem és négy halottat jegyeztem fel. Éjjel-nappal bent maradtam.

Volt egy különösen emlékezetes esemény is. 18-án reggel két jól öltözött fiatalember jelent meg a kórházban, és közölte, hogy a sebesültekkel akar beszélni. Szekusok voltak. Én leállítottam őket, hogy köpenyt hozassak nekik, de közben bementem az intenzív osztályra, és felkészítettem a sebesülteket a szekuritáte érkezésére. A lelkükre kötöttem, be ne ismerjék, hogy tüntettek. Mondják, hogy a nagymamájuknál jártak, és véletlenül kerültek a tömegbe, vagy bármi mást. Volt azonban egy hasbalőtt szerb fiatalember, aki elkezdett üvöltözni: „A kurva anyjukat, majd én megmondom nekik, hogy mit csináltam! S azt is megmondom, hogy hova menjenek!” Intettem az egyik tanítványomnak, s az szemrebbenés nélkül belenyomott egy Diazepám fiolát a lázongó fiatalember perfúziójába. Amikor a szekusok a kórterembe értek, már hanggosan horkolt.

22-én délben a romániai magyarság nevében beszéltem az Opera erkélyéről a százezres tömeghez, aztán hazajöttünk és körbetelefonáltam az ismerőseimet. A Bánsági Magyarok Demokratikus Szövetségének megalakítása lényegében Sándor István és a feleségem ötlete volt.

Megkerestem Albert Ferit (akit akkor is, most is nagyon tisztellek annak ellenére, hogy marxizmus tanár volt az agronómián), idősebb Toró Tibort, Sinka Károlyt és Bodó Barnát. Jött még Varga Lajos is, és az én lakásomban alakítottuk meg a Bánsági Magyarok Demokratikus Szövetségét. Toró Tibort kértük fel az elnökségre, de ő nem vállalta. A választás végül Bodó Barnára esett. Rögtön felhívtuk Domokos Gézát, aki beszámolt a bukaresti szervezkedésről, de úgy tűnik, hogy a miénk volt az első forradalom után létrejött magyar szervezet.

Amikor 1990-ben bekerültem a román parlamentbe, kíméletlen szorongás vett erőt rajtam. Azt gondoltam: Jézus Mária, mi fog itt történni? Vajon helyt tudok-e állni? Eleget tudok-e tenni a követelményeknek? Aztán napról napra rájöttem, hogy sajnós, a képviselők fele teljesen alkalmatlan arra a feladatra, amire vállalkozott, az alkalmasok fele pedig a saját érdekeit tartja szem előtt. A politikusoknak alig negyed része ért is hozzá, tudja is mit kell tenni, és azt is teszi.

Itthon kerestem a boldogulást, a lányom azonban kitelcpedett. Nem csak ez a családi vonatkozás teszi, hogy el tudom fogadni az elvándorlást. Az emberek mindig a jobbat, a könnyebb megoldást keresik. A nemzetiségi, anyanyelvi kötődés sokakban nem annyira erős, hogy elensúlyozná a gazdasági előnyök vonzását. Főként a bánságiakban nem. Ennek talán az a magyarázata, hogy ők mindig is soknemzetiségű vidéken éltek. Megszokták a másságot, azt, hogy be kell illeszkedni az életbe, s így – bárhová is kerülnek – képesek gyökeret eresztetni. Az is szempont, hogy az embernek csak egy élete van. Csak arra lehet kötelezni, hogy éljen. A helyszínt nem lehet megszabni számára.

Én sokszoros vegyes házasságok produktuma vagyok, ennek ellenére úgy vélem, hogy minden vegyes házasság egy fiaskó. Minden vegyes házasság előbb-utóbb vagy felbomlik, vagy a két fél közül valamelyik hátrányos helyzetbe kerül. A házasságban csak akkor van egyensúly, ha mindkét fél ugyanannyit, egyformán tesz a közösbe. Az életképes vegyes házasságokban az egyik fél – ha nem is asszimilálódik – igazodik a másikhoz. Édesanyám és édesapám családjában is a sváb nagyanyám asszimilálódott magyarrá. Édesanyám idősebbik öccse német nőt vett feleségül, és elnémetesedett. A kisebbik öccse román nőt vett feleségül, állandóan veri a mellét a magyarságával, és képes szidni a feleségét, amiért román. Ez úgyszintén nem normális állapot. A vegyes házasságot tehát semmiképpen nem tartom jónak. Talán majd 2050-2100-ban, ami-

kor Európa egészen összekeveredik. Csakhát olyan idők jönnek, hogy boldogok lehetünk, ha dédunokáink fehér emberek lesznek.

A romániai magyarság legnagyobb problémája, hogy másodrangú, megtúrt nemzet. Bármilyen politikai színezetű legyen a román hatalom, szívből egyik sem szeret minket. A nemzetiségi autonómiát már akkor is csodáltam, amikor szovjet recept szerint próbálták megvalósítani. Az persze nem volt az igazi. Európában viszont csodálatosan működő autonómiák vannak. Az erdélyi magyarság számára mindenképpen üdvös dolognak tartanám az autonómiát, de feltehetőleg annak sem lesz értelme körülbelül 200 év múlva, mert akkorra már nem lesznek országok, csak autonóm területek. Tévednek, akik magukat realpolitikuskoknak tartják, és csak az azonnali célok elérésére törekednek. Tévednek ha azt hiszik, hogy erről a kérdésről nem kell beszélni, hogy a többségeket ne sértsük. Az autonómia-igényünket állandóan hangoztatni kell, hogy a román fül is megszokja. A romániai magyarság feltétlenül közelebb került az autonómiához azzal, hogy '96-ban belépett a kormányba.

Legnagyobb sikercímlet az orvosi pálya nyújtotta nekem. Sikernek tartom, hogy altatóorvosként 42 ezer embert altattam el, és ébresztettem fel. Sok életet sikerült megmentenem. Nem azért, mert zseni vagyok, hanem azért, mert megtanultam a mesterségemet. A politikában Románia egészségbiztosítási törvényét tartom a legnagyobb sikeremnek. Ez az ország egészségügyi ellátását hamarosan meg fogja változtatni, decentralizálja azt, autonómmá teszi. Hat évig dolgoztam rajta, és az országban e területen nálam talán senki nem tájékozottabb.

Hatvan év elhagyásával úgy érzem, hogy nem éltem hiába. Ha nem érezném magam hasznosnak, fel kellene kötnöm magam.

Deák János vállalkozó

1965 szeptemberében születtem Marosvásárhelyen a család hatodik, utolsó gyermekeként. A szüleim Atyháról kerültek Vásárhelyre nem sokkal születésem előtt. Atyha egy Korondtól nem messze fekvő katolikus, székely falu. Az üknagyszülőikig visszamenően elődeim apai és anyai ágon is atyhaiak. Édesanyám előmenői generációkra visszamenőleg a falu bírói voltak. Mindkét szülőm családja gazdálkodással foglalkozott. Marosvásárhely szomszédságába, Maroskeresztúrra 1962-ben költöztünk, amikor édesapámat felvették a műtrágyagyárba munkásnak. A beköltözés döntő oka az volt, hogy a kollektivizálás után már nagyon nehéz volt a családot falun eltartani, és a város a gyerekek iskoláztatása szempontjából is jobb lehetőségeket nyújtott. 1969-től Maroszentgyörgyre költöztünk. Maroskeresztúr is, Maroszentgyörgy is afféle külvárosa Marosvásárhelynek. Mindvégig családi házban laktunk.

A legnagyobb nővérem és közöttem 18 év korkülönbség van. Így a két nagyobbik nővérem afféle pótmama szerepet is betöltött a családban. A másik három nővérem és közöttem már kisebb a különbség. A legkisebb három évvel idősebb nálam. Ővele jöttem ki mindig a legjobban. Mire felcseperedtem, a többiek már el is kerültek a háztól, vele viszont afféle pajtási kapcsolat alakult ki. Legkisebb és egyetlen fiú létemre sem kényeztettek el szüleim. A családban nem volt különbségtétel közöttem és a nővéreim között. A családi rendet nem éreztük szigorúnak. Egészen kicsi korunktól megszoktuk, mit szabad, mit nem, mit kell megmondani a szülőknek. Ha eleinte szabadabb szellemben nevelnek, és később próbálnak szorítani a csavaron, az bizonyára rossz lett volna.

A család minden tagja istenhívő. Ilyen szellemben neveltek, s azután is rendszeresen jártunk a templomba, hogy elkerültünk hazulról. Otthon 13-14 éves koromig ministráltam. A hatalommal mindenféle kapcsolatot kerültünk. Minket gyermekeket kötelező módon felvettek a KISZ-be, de a Kommunista Pártba már egyikünk sem lépett be. Az egyik nővérem csak körülményesen tudott megszabadulni a párttagságtól. A mesteriskola elvégzése után részlegvezető lett itt Temesváron a Banatul cipőgyárban, és mint ilyent, minden áron párttaggá akarták avatni. Hogy megússza, a pártgyűlések napjára mindig elment kikülde-

tésbe a gyár lugosi részlegéhez. Aztán néhány év után újabb generációk jöttek a gyárba, és róla megfeledkeztek.

Marosvásárhelyen az Unirea Líceumban végeztem elektrotechnika szakon 1984-ben. Egyébként mindannyian mindvégig magyarul tanultunk. Az iskolában mindig a közepes fölött voltam, és a szüleim szereték volna, hogy továbbtanuljak. Én azonban nem akartam. A '89-es év elején aztán mégis eldöntöttem, hogy felvételizek valamilyen látogatás nélküli egyetemre. Közel egy évet készültem is a vizsgára, de jöttek a változások, és a szándékaimat is megváltoztatták. Talán rossz döntés volt, hogy nem tanultam tovább. Nagyon sok ismerősöm viszont nem tudott mit kezdeni a diplomájával. Az iskola után a katonaság következett, és 1986-ban már munkába is álltam, Marosvásárhelyen.

1988-ban költöztem Temesvárra. A továbbtanulásról való lemondás után ez volt életem második nagy döntése. Második legnagyobb nővérem már 1967 óta itt élt, és utána még két nővérem költözött ide. A legkisebbik orvosi egyetemre jött ide, de nem fejezte be. Nyolc évvel ezelőtt kitelepedett Angliába. Otthon összeült a családi tanács, és megvitatta az ügyemet, végül a szüleim is támogatták az elköltözésemet. Azt mondták, Temesvár Marosvásárhelyhez képest is nagy város, és sokkal több lehetőség nyílik itt a jobb életre. 1988-ban viszont Temesvár zárt város volt. Nem lehetett csak úgy ideköltözni. Mindig megvolt azonban a szabályok kijátszásának a módja. Egy itteni vállalatnak kellett kérnie úgymond munkaügyben az áthelyezésemet. Ezt a kérést a Banatul cipőgyár adta, ahol a nővéreim dolgoztak. Ők kipuhatolták, hogy a gyárban szükség van elektrotechnikát végzett szakképzett munkásra, s elintézték, hogy engem kérjenek át a marosvásárhelyi munkahelyemről.

1989-ről ma mindenki igyekszik úgy beszélni, hogy kitűnjék, milyen hős volt. Mí tényleg benne voltunk a dolgokban. A nővérem Tar Gyöngyi évfolyamtársa volt; és ővelük mentünk ki tüntetni már 16-án este. Az Opera téren, a pártszékháznál mindenütt jelen voltunk. Szerencsésnek is mondhatom magunkat, mert a mostani sógorommal körülbelül negyedórával azelőtt hagytuk ott a katedrális előtti tömeget, hogy ott löni kezdtek. Sokan meghaltak. Persze nem voltunk kiemelkedő résztvevők, csupán elvegyültünk a tömegben.

A cipőgyárban 1991 októberéig dolgoztam. Már a '90-es év végén kipattant az ötlet, hogy jó lenne valami magánvállalkozásba kezdeni, de nem volt hozzá pénzem. Gyűjtöttem ugyan a pénzt, de azt egy gar-

zonlakás vásárlására szántam. Addig a nővéremnél laktam. Ezt fordítottam végül is a *Sakura* bár beindítására. A vállalkozás elhatározása volt életem legnehezebb döntése, mert ez már kockázattal járt. Tudtam, ha nem sikerül, nem lehet már visszatáncolni, és a befektetett pénzem is elveszítem. Rögtön az elején úgy gondoltam, kávéházat vagy bárnt kellene nyitni. A termet sikerült a városházától bérbe vennem, és körülbelül öt hónappal később be is indítottam a lokált. Teljesen tájékozatlan voltam a vállalkozás ügyeiben, s így menet közben kellett megtanulni mindent.

Abban az időben amolyan lavinaszerű folyamat indult be, sokan törtek be mindenféle vállalkozásokkal a piacra. Megmaradni viszont nehéz volt. 1994-től 1996-ig sokan bele is buktak. A *Sakura* bárnt irodalmi kávéháznak indítottuk el. Az ötlet a kapcsolataim alapján született. Dukász Péter révén megismerkedtem a magyar színház színészeivel, és Demeter András igazgatóval is. Sokan jártak ide egy-egy kávéra, üdítőre, és egy idő után felvetődött az ötlet, hogy irodalmi műsorokat is lehetne tartani ebben a teremben. Végül csak három előadásra került sor. Amikor Demeter András irányításával a színház teljes gőzzel kezdett dolgozni, és ott egyre-másra jöttek a bemutatók, a színészeknek már nem jutott idejük arra, hogy ide is dolgozzanak. Így '94 után elsikkadt a dolog, '95-ben már csak egy képzőművészeti kiállításra futotta.

A második lokált, a *Retro Klubot* Sütő Udvari András színésszel közösen nyitottuk. Neki támadt az ötlete, hogy egy olyan közéleti helyet kellene nyitni, ahová be lehet hozni a színháztársadalmat. A *Sakura* ennek a célnak nem felelt meg, mert ott csak 22 óráig szabad nyitva tartanunk. Ezzel a feltétellel adta bérbe a város a termet. A színészek pedig sokszor éjfél után fejezik be a próbát, és azután ülnének be valahová. Ennek a helynek csak az a baja, hogy kicsi. Olyan termet szeretnünk volna, ahol 30-40 ember is megnézhet adott esetben egy-egy produkciót. A múlt év szeptemberében itt is volt egy előadás, Eminescu verseit szavalták románul, magyarul és németül olyan nagynevű színészek, mint a bukaresti Maia Morgenstern és Mircea Rusu.

Ezek a lokálok eléggé alkalmas helyszínei a kapcsolatteremtésnek, s így Temesváron – mondhatom – nagyon jó baráti kört sikerült kialakítanom. Ebben a körben megünnepeljük egymás életének fontos eseményeit. Színházelőadások után is gyakran összeülünk és megvitatjuk, kiértékeljük a produkciót. A román előadásokat is. A társaság túlnyomórészt magyarokból áll, de vannak román barátaim is. Temesváron

egyébként tíz év alatt soha nem volt semmi kellemetlenségem amiatt, hogy magyar vagyok. A román barátaimmal is rendszeresen látogatjuk egymást. Vannak olyan alkalmak is, amikor csak a magyar, vagy csak a román baráti kör gyűl össze, de nem lehet elkerülni, hogy a két tábor olykor keveredjen, mert a gyülekezési helyek azonosak. Jól megvagyunk azonban egymással. Igényeljük is a másik véleményt, mert egy csomó dolgot a román barátaink másképp látnak.

Öt nővérem közül három ment magyarhoz férjhez, egy románhoz, egyikük férje pedig félig román félig német. Én még nőtlen vagyok. A románhoz férjhez ment nővérem itt él Temesváron. Neki román elemibe jár a kislánya. Ennek az is az oka, hogy nagyon messze laknak a magyar iskoláktól, és nem tudták megoldani a gyerek szállítását. Második osztályba jár a kislány, de nagyon szépen megtanult magyarul is írni, olvasni. Olvassa a meséskönyveket, és minden vakációban ki van szabva neki a napi magyar-lecke. Azt is mondta, jobban szereti a magyar meséket, mint amiket az iskolában tanul. Ajánlottam a nővéremnek, hogy ötödik osztálytól feltétlenül adja a Bartók Béla Líceumba. Az első hónapokban egy kicsivel nehezebb lesz számára, de biztos vagyok benne, hogy be tud illeszkedni, fel tud zárkózni a többiekhez.

Elvándorlásra több alkalmam is lett volna, de úgy döntöttem, itt maradok. Rokonaim és barátaim is vannak Magyarországon, és bíztattak, hogy oda fektessek be. Nehéz lett volna azonban elmennem. '90 és '92 között afféle hulláma volt a kivándorlásnak, de nagyon sokan vissza is jöttek a távozottak közül. Azt mondtam, ha már mindenki megy, valaki maradjon is. Azt hiszem jól döntöttem.

Nem kell nélkülözni. Bár ez nagyon relatív fogalom. Attól függ, kinek mi az igénye. Túl sokat persze nem engedek meg magamnak, de a mindennapi életben nincsenek anyagi gondjaim. Hat év után sikerült elérnem, hogy az anyagi helyzetem stabil. Erre nem is számítottam, amikor indultam. Négy alkalmazottam van, közülük egy magyar, három román. Ma is moco-rog bennem, hogy bizony jó lett volna, ha még három magyar embernek adok munkát, de az első szempont mindig az volt, hogy a jelölt szakmabeli legyen. Mindenhez értő ember nagyon sok van, de meggyőződésem, hogy nem elég csak konyítani a munkához. Sajnos a magyarság körében nem nagyon találtam megfelelően képzett embert.

Gyermekekoromban bélyeggyűjtéssel foglalkoztam elég komolyan, aztán abba hagytam. Most hobby-mnak talán az autózvezetést mondhat-

nám, meg a zene-hallgatást, zene-gyűjtést. Egy-egy nehéz nap után olykor beülök az autóba, és kihajtok a városból. Megnyugtat a vezetés. Jó érzés hallani, hogy duruzsol a motor. Alkalmas a meditálásra. Elmegyek 30-40 kilométert, van úgy hogy 100-at is, és visszafordulok, s amire hazaérek már egészen kikapcsolódtam.

A legnagyobb problémám, hogy 32 éves fejjel kezdtem egyedül érezni magam. Érzem, családot kellene alapítanom. A munka hoz némi elégtételt, de sokszor felteszem a kérdést: mi végre? Miért csinálom ezt? Értelmet is kellene adni az egésznek... Az nem elfogadható magyarázat, hogy magamnak csinálom. Egy párszor elkábíthatja ezzel magát az ember, de ez olyan, mint a kis fedő a fazékon: a gőz mindig kijön mellette. A magyarság legnagyobb baja talán az, hogy mindenki csak belül magyar, otthon, önmaga számára. Nem ismerjük egymást, nem veszünk részt a közösségi megnyilvánulásokon. Talán hangsúlyozni kellene, hogy kik vagyunk, mik vagyunk.

Én hasznosnak érzem magam. Ezt a barátaim megnyilvánulásaiból, félszavaiból tudom lemérni, akik megbecsülnek, szeretnek. Úgy érzem, az is eredmény, hogy sikerült közvetlen hangulatot kialakítani ezekben a lokálokban, szívesen betérnek az emberek, és sokan hasznot is húznak ebből, mert itt olyanokkal teremthetnek kapcsolatot, akiket máshol nem érnének el.

Demeter András István színművész, a Temesvári Csíky Gergely Színház igazgatója

1969-ben születtem Marosvásárhelyen. Nagyszüleim Erdőszentgyörgy és Szováta közötti vidékről, Makkfalváról származnak. Nagypapám etédi, anyám is ott született. Mint kulákcsemete nem érettségizhetett. A marosvásárhelyi konzervgyárban dolgozott előbb munkásként a gyár különböző részlegeiben, később a telefonközpontban. 1974-ben sikerült részletre egy panellakást vásárolnia, rá egy évre 1975 januárjában Makkfalvára, a szülőkhöz utazván az autóbuszban szívinfarktusban meghalt. Én öt és fél évesen az ölében ültem. A nagyszüleim nem engedték, hogy lelenházban nőjek fel. Én tudniüllik szerelemgyerek vagyok. Eladták mindenüket, és beköltöztek a marosvásárhelyi panellakásba. Néhány hónappal később azonban nagypapám egy kiadós vasárnapi ebéd után lepihent, és örök álmra szenderült. Amikor késő délután még mindig nem kelt fel, én a halállal kapcsolatban már annyi rutint szereztem, hogy megkérdeztem nagyanyámat, vajon nem halt meg nagyapa? Amikor bementünk hozzá, már kihűlt a teste. Őt egyébként Makkfalván mindenki Demeter úrnak hívta, és mindenki szerette. Nagyvilági életet élt akkor is, amikor volt miből, és akkor is, amikor nem volt. 1975 után nagyanyámmal maradtam. Általánosságban neki köszönhetek mindent. Ő hallgatag, csendes, sokat megélt asszony volt. Faluról került be Vásárhelyre, és nem tudta elképzelni az életét kertészkedés nélkül. Így évekig a mi tömbházunk előtti zöld övezet volt a Kövesdomb mintaövezete.

Anyámról egyébként mindenki ódákat zengedett, hogy milyen kedves, türelmes, szép asszony volt. Mindez azért, mert ő soha nem adta ki a feszültségeket, csak gyűjtötte magába. Egyszer aztán telítődött a pohár, és talán ezért is hasadt meg a szíve. Én elhatároztam, ha az én szívem is meg fog hasadni, az biztos nem emiatt történik. Így mindig kiadom magamból az indulataimat, bármilyen helyzetben kirohanok, cirkusozok, még ha az sértődéssel jár is. Aztán hamar elfelejtem.

Engem látszólag az utca nevelt. A valóságban azonban mindig ott volt mögöttem a nagymamám. Hozzászoktatott ahhoz, hogy minden áldott reggel vasalt ing van a szék karján. Olyan nem volt, hogy piszkos körömmel vagy vasalatlan egyenruhával menjek iskolába. Egy időben a Kövesdomb réme voltam. Legtöbbször azért verekedtem a gyerekekkel,

mert azok – sokszor a szüleik által biztatva – kitaposták nagyanyám ágyásait. Én megvertem a gyerekeket, engem pedig megverték a szülők, és az is előfordult, hogy ebből polgári per lett.

Végig magyar iskolába jártam. Hatodikig a Kövesdombon, azután a Szabadság negyedben tanultam. Azért iratkoztam át egy másik iskolába, hogy ne legyek állandóan nagyanyám szeme előtt. Korábbi iskolám ugyanis túlságosan közel volt a lakásunkhoz, és ő bármikor bejárhatott, beszélhetett a tanáraimmal. Az új iskolám legalább 3-4 kilométerre volt, és oda soha nem jutott el. A hivatalos indoklás az volt, hogy olyan iskolába szeretnék járni, ahol csak délelőtt van tanítás.

Ez az iskola akkoriban a csövesség fészke volt. Ezt úgy is meg lehetne fogalmazni, hogy a szabadságukat kereső fiúk, lányok jártak oda. Ez a szellem aztán továbbvődött a Papiu Liceumba, ahová filológiára felvételiztem, de mechanika szakra vettek fel. Ahogy nőtem, rosszabbnál rosszabb társaságokban is megfordultam, de ezekből rendre kiléptem. Így jutottam el az értelmiségi csoportokig. Barátaim, azok, akiket az idők során közel engedtem magamhoz, mindig jóval idősebbek voltak. A Papiuban nagyon jó kapcsolatba kerültem Tőkés András fizikatanárommal (Tőkés László testvérével), és Dáné Károly matematika tanárommal, aki egy évharmadban meg is buktatott. X. osztály végén Tőkés András azt mondta, hogy ne foglaljam el azoknak a helyét, akik számára a reál tantárgyak alapvetően fontosak, és keressek más iskolát. Én ennek ellenére oda felvételiztem, de nem vettek fel, s így az Unirea Liceumba kerültem egy bányász osztályba. Itt csak fiúk tanultak, általában elég okos gyerekek, akik azonban valami ok folytán nem jutottak be a nagynevű vásárhelyi iskolákba. Ott érettségiztem 1987-ben, és első nekifutásra felvettek a színi akadémiára. Az egyetemen Lohinszky Lóránd évfolyamán tanultam. Amikor gyalogos alakulatba soroztak be katonának, én kijelentettem, hogy nem akarok gyalogosnak menni, vigyenek az ejtőernyősökhöz. Mindenki nagyon meglepődött, mert nem volt akkoriban szokás ellentmondani az egyenruhás elvtársaknak, de a kérésemet végül is meghallgatták. Azt gondoltam, ha már kilenc hónapot elvesznek az életemből, legalább tanuljak is valamit.

Az érettségim után elkezdődött nagyanyám folyamatosan leépülése. Ő úgy programozta be az életét, hogy addig fog élni, amíg engem sínen nem lát. Nem gondolt azonban arra, hogy én egyetemmel is meghosszabbítom a tanulási időszakot. Utolsó éven, 1992 nyarán megnyer-

tük a Kisvárdai Színházi fesztivál nagydíját, s amikor ennek a híret meghallotta, küldetését beteljesedni látta, és ő is távozott. Temetése másnapján volt az egyetemi ballagásom.

Különben eléggé nehéz anyagi körülmények között éltünk, mert kettőnknek volt 1100-1200 lejnyi nyugdíjunk. Nagynéném volt nagy segítségünkre, aki a nyolcvanas évek elején Ausztriában maradt, s onnan küldte rendszeresen a csomagokat. Középiskolás koromban alig kellett ruhát vennem, mindent tőle kaptam. Az is segített, hogy akkoriban hűtőszekrény volt a kávé. Ő meg küldött nekünk, és egy kiló kávé eladásával sokszor kettőnk egyhavi nyugdíjának megfelelő pénzt is kaptunk. A megélhetésünket az is segítette, hogy 13 éves koromtól minden nyári vakációban legalább egy hónapot a marosvásárhelyi konzervgyárban dolgoztam, a ládahordástól a hús-részlegig és a zöldséges részlegig mindenütt megfordultam. Ezt a gyárat akkoriban Király Károly vezette. El nem tudom képzelni, hogyan biztosíthatta a gyár működését, amikor a megtermelt élelmiszernek – megfigyelésem szerint – legalább felét ellopták az emberek. Nekünk is egy-egy ilyen egyhónapos szezonmunka biztosította az éves cukor, olaj, bors, babérlevél, uborka stb. szükségletünket. A kollégák már az első nap megmagyarázták, hogyan kell elrejtetni és kilopni a dolgokat. Ez a szolidaritás egyfajta megnyilvánulása is volt részükről, mert korábban anyám ott dolgozott, és őt mindenki nagyon szerette.

1989. december 21-én jelen voltam a lövöldözések helyszínén, és benne voltam abban a csapatban, akikkel elfoglaltunk a megyeházát. 26-án a marosvásárhelyi *Látó* szerkesztőségében megalakult az RMDSZ megyei szervezete, melynek Kerek Pista doktor úr javaslatára ifjúsági alelnökévé választottak. Sütő András volt az elnök, Markó Bélával voltunk alelnökök. Király Károly kérésére én hívtam fel telefonon Frunda Györgyöt, és kértem meg, hogy vegyen részt az alakulóban lévő RMDSZ munkájában.

A forradalmi időknek volt egy olyan epizódja is, hogy karácsony táján elindultak a segélyszállítmányok, amiket fogadni kellett. Lehetetlen helyzetnek éreztem, hogy egy városszéli fűtetlen, lerobbant bentlakásba szállásoljuk el azokat az embereket, akik sok esetben napokat vezettek, hogy célba érjenek segélyeikkel. Mondtam ezt Király Károlynak, s ő azt válaszolta, jól van fiam, akkor menj a Continental szállóba, és szállásold el ott őket. Én bementem a Continental szállóba, megkérdeztem, hogy

ki ott a főnök. Amikor előkerült egy magát annak valló pasas, kijelentetem, hogy mostantól fogva én vagyok a főnök. Kértem katonaságot a szálloda őrzésére, és oda rendeztünk be egy főhadiszállást a segélyszállítmányok fuvarosai számára. Ez január közepéig tartott.

Aztán jöttek a fúrások az RMDSZ-en belül. Jöttek az idősebbek, hogy mit akarsz itt te taknyos, én negyven éve várom ezt a pillanatot, állj te is sorba... Óriási érdekharok voltak a szervezeten belül. Akkor ezek nagyon bántottak. Azóta megtanultam, hogy az egyéni érdeket nem lehet függetleníteni a közösségi érdektől. Aztán 1990 szeptemberében kértem, hogy még az intéző bizottságba se jelöljenek, s ezzel be is fejeztem politikai pályafutásomat.

1992-ben Temesvárra helyeztek ki, s olyan színházba kerültem, ahol nem igen történt semmi. Úgy éreztem, valamit tennem kellene. Úgy gondoltam, a Csiky Gergely színház megmaradásához nem elégséges az abból származó nimbusz, hogy Temesvár Európa egyetlen városa, ahol az állam egyazon épületben három nyelven működtet színházat. 1993-ban egy év temesvári színészkedés után lényegében azért is pályáztam a színházigazgatói székre, mert ekkor már kiterjedt kapcsolatrendszerrel rendelkeztem, és úgy éreztem, tudok változtatni a helyzeten. A kapcsolataim talán azáltal alakultak ki, hogy mindenütt jelen voltam, ahol történt valami, és az emberek biztos valamit találtak bennem, ami miatt a szívükbe zártak, barátjukká fogadtak. Egyébként azóta is egyetlen színházigazgató vagyok Romániában, aki pályázat alapján került tisztségébe. A pályázaton hat-hét hónapig dolgoztam, és úgy érzem, becsületesen megharcoltam az igazgatói székemért.

Amióta átvettem a színház vezetését, nem én mondom, az újságok, a kritikusok állítják, megmozdult az állóvíz a temesvári magyar társulat környékén. Emögött semmi egyéb nincs, mint rengeteg munka. A társulatban színész sem igazán volt, az adminisztráció is nagyon akadozott. Ebből a helyzetből kellett kimozdulni, és ezt csak napi 12 vagy annál is több óras munkával lehetett megtenni. E folyamatnak még mindig valahol csak a közepén tartunk. A színházon kívül semmi egyébbe nem foglalkozom. A színházigazgatás mellett néha eljátszom egy-egy szerepet, de a magánéletre nem jutott mind a mai napig időm. Egyetlen hobbym egy filmforgatás során alakult ki. Egy lovas jenkit kellett játszanom, és nagyon megszerettem a lovaglást. Azóta beszereztem magamnak a

nyerget, a lószerszámot, és havonta egyszer, vagy még ritkábban eljárók lovagolni.

A színházban diktátornak tartanak, de már amikor pályáztam, Tompa Gábor kérdésére elmondtam abbéli meggyőződésemet, hogy a hadseregben, a színházban és a kuplerájban egyeduralomnak kell lennie. Az első igazgatóként megtartott színházi gyűlésen elmondtam a kollégáknak, hogy olyan korszak kezdődik, amikor mindenkinek csak a saját dolgát kell végeznie, de azt teljes erőbevetéssel. A színházban az lesz, amit én akarok, más megoldás nincs. Ez nem jelenti azt, hogy nem hallgatom meg mások véleményét, de a döntés és a felelősség az enyém.

Hasznosnak érzem magam. Elképzeléseimet abban látom visszazigazoltaknak, hogy sok fiatal gyerek kezdett színházba járni. Ha sikerül megvalósítani azt is, hogy a színház ne csak színház, hanem afféle kultúrközpont legyen, akkor úgy gondolom, hogy a Temesváron eltöltött évek igenis hasznosak voltak. Egy olyan intézményre gondolok, ahová be lehet térni, ahol kiállításokat lehet szervezni. Ez az intézmény évente egyszer az általam javasolt Csepűrágó Ünnepek alkalmával kivonul az utcákra, a terekre, és az egész várost szembevisíti a kultúrával. Ha ez így folytatható és befejezhető, nem tartom hiábavalónak a munkámat.

Inkább a színházhoz kötődöm, mint a magyarsághoz. Most a Temesvári Nemzeti Színház vendégeként románul is játszom, s ha minden igaz, rövidesen románul kezdek el egy filmet forgatni. A színház, a konkrét alkotóművészet tölti ki az életemet, de soha, egy pillanatra sem fordult meg a fejemben, hogy ezt ne elsősorban magyarul és magyaroknak csináljam. A kapcsolatrendszerem által azonban elég sok információhoz jutok a világ minden részéről, és eléggé ismerem, hogy külföldön miként működnek a színházak. Meggyőződésem, hogy előbb-utóbb hozzánk is elérnek az ottani szelek, és ha azt akarjuk, hogy a magyar színház megéljen, létezzen, akkor másképpen kell gondolkoznunk. Ha például a Dzsungel könyve jól sikerült produkció, akkor éppen azért, hogy megmaradhassunk magyar színháznak, attól sem kell visszariadnunk, hogy bizonyos jeleneteket román nyelven is bemutassunk. A szakszerűség irányát már néhány éve megéreztem, és azóta is állandóan mondom, üvöltöm a munkatársaimnak.

Az anyanyelvű oktatás meglátásom szerint végtelenül fontos, de csak addig, ameddig értéke van, ameddig olyan színvonalat tud képviselni, hogy érdeklődőkre talál. Minden bizonnyal az oktatás minőségében

is gyökerezik az a tény, hogy a Bánságban a legtöbb magyar szülő román iskolába adja gyermekét. Amiként a színházba nem lehet az embereket erőszakkal bevinni, ugyanúgy az egyházba sem. Az sem tud már középkori módszerekkel működni. Fel kell tehát minden területen zárkózni, azokhoz a kulturális, oktatási, művészeti elvárásokhoz, melyek – a magyarság szempontjából végeknél számító, de az Európához való felzárkózás útján mégiscsak elindult – Temesváron érvényesülni fognak. Csak akkor maradunk meg, akkor lesznek sikereink, ha nyitott szemmel élünk, és felfogjuk mindazokat történeteket, amelyek velünk vagy nélkülnk, de visszavonhatatlanul megtörténnek.

**Halász Ferenc tanár,
a Bartók Béla Líceum igazgatója**

Anyai ágon temesvári vagyok, apai ágon pedig székelyföldi. Apám Hídvégen született Kovászna megyében, és valamikor az ötvenes évek végén került Temesvárra. 1959-ben születtem. Szüleim egy ideig Óteleken tartózkodtak, de óvodás koromra már Temesvárra került a család. Egy évet jártam magyar óvodába, kettőt románba a román nyelv elsajátítása érdekében. Iskolában már magyarul tanultam, és 1978-ban a ma általam igazgatott iskolában érettségiztem. Édesapám biológianári végzettséggel hosszú ideig az Ifjú Természetbarátok Kertjében dolgozott. Valamikor nyugdíjaztatása előtt került a magyar líceumba. Édesanyám tanítónő volt. Elég sokáig ingázott előbb Ótelekre, azután Albinára, Mosnicára, és jó 20-25 évi pályafutás után sikerült bekerülnie Temesvárra. Ők elsőgenerációs értelmiségiek voltak. Apai nagyapámnak földje, üzlete, vendéglője volt, kuláklistára is került miattuk. Anyai nagyapám pedig saját mézárszékot vezetett. Egyedüli gyerek voltam a családban.

Természetes volt, hogy magyar iskolába adnak szüleim. Nem is volt erről vita a családban. Az utcán kialakult baráti körömben azonban voltak románok és németek is. Az egyházzal nem sok kapcsolatom volt, mondhatom ateista nevelést kaptam, talán nem is félelemből, vagy a kor követelményeihez való igazodás megfontolásából. Apám felkészültségének is szerepe volt ebben. De nem is volt ellenséges hangulat az egyházzal szemben. Anyai nagyanyámnak nagy tragédiát jelentett, hogy engem csak hébe-hóba, udvariasságból lehetett elvinni a templomba. Apám nem volt párttag, és nem is piszkálták ezért, anyám belépett a pártba, de ott nem töltött be semmilyen funkciót. Amikor már felnőtté váltam, apám néha felemlgette, hogy az érvényesülés szempontjából jó lenne a párttagság, de nem léptem be.

Az iskolában reál osztályba jártam, az volt a legerősebb, noha sem matematikából, sem fizikából nem voltam ász. Miután pedig eldöntöttem, hogy humán pályát választok, a reál tantárgyakból éppen csak annyit tanultam, hogy gond nélkül átevickéljek egyik osztályból a másikba. Leginkább a történelem érdekelt, s így Kolozsvárra történelem-filozófia szakra felvételiztem. A szüleim nem különösebben örültek sem a

történelemnek, sem pedig annak, hogy tanári pályára kerülök. Finoman próbálták lebeszélni, de amikor látták, hogy már eldöntöttem, beletördtek.

Az enyém volt egyébként az utolsó olyan generáció, amelyik úgynevezett alcsoportban magyar nyelven tanult a Babeş-Bolyai Tudományegyetem történelem szakán. Ez azt jelentette, hogy a tantárgyainknak mintegy hetven százalékát magyarul tanultuk. Az én évfolyamomon a magyar alcsoport három diákból állt. Így a tanárainkkal is egészen közvetlen kapcsolat alakult ki. Persze, az igények is jóval nagyobbak voltak, hiszen három embert állandóan vissza lehetett kérdezni. Ennek következtében talán többet is olvastunk, többet is foglalkoztunk a történelemmel, mint kollégáink. Ókort Bodor András, középkort Jakó Zsigmond, újkort és jelenkort Imreh István tanított nekünk, és ezek a nagynevű tanárok – a mi okításunk befejeztével – mind nyugdíjba is mentek. '83-ban végeztem. Akkor Temesvár zárt város volt, és sem versenyvizsgával, sem kinevezéssel ide bekerülni nem lehetett. Érmihályfalvára a feleségem szülőfalujába kerültem, és ott tanítottam két évet. A feleségem egyébként egy évvel járt alattam filozófia-történelem szakon. Abban az évben házasodtunk össze, amikor végeztem. Aztán Ótelekre kerültem, majd megint Érmihályfalvára. '86-ban sikerült bekerülnöm Temesvárra a 2-es számú Matematika-Fizika Líceumba, a mai Bartók Bélába. Ez akkor már két éve vegyes iskolaként működött. 1987 szeptemberéig még Tácsi Erika magyartanárnő volt az igazgató, akkortól már kizárólag románok vezették. 1990-re már megközelítőleg annyi román diák tanult az iskolában, mint magyar. 1990-ig nem történelmet, hanem gazdasági ismereteket, filozófiát és társadalomtudományokat oktattam, nem túl nagy lelkesedéssel. A feleségem évekig az Arad megyei Szentannán tanított, '88-ban sikerült Temesvárra jönnie, akkor is úgy, hogy egy évi fizetetlen szabadságot kért.

A temesvári tanítás rendkívül megerőltető volt. Mellette kevesebb szabadidőm maradt, mint amikor korábban Ótelekre ingáztam, és napi 100 kilométert vonatoztam. Reggel, délután és este egyaránt tanítottam, és a tanítás mellett rengeteg fölösleges dologgal kellett foglalkozni. Egymást érték a gyűlések, ősszel mezei munkára jártunk a diákokkal, máskor a Megéneklünk Románia fesztiválra készültünk... Ezek a tevékenységek az akkori szemlélet szerint sokkal inkább fontosabbak voltak, mint a tanulás.

A '89 decemberi események idején mi éppen vakáción voltunk. Az eseményekbe valamikor a harmadik napon kapcsolódtunk be. Mi is kimentünk az Opera térre, és elvegyültünk a tömegbe, de nem büszkélkedhetek semmiféle forradalmi múlttal. Ekkor vált lehetővé, hogy ismét önállósodjon a magyar líceum Temesváron.

Én – megvalлом őszintén – ahhoz a csoporthoz tartoztam, akik a szétválást a tanév végére hagyták volna, azonban a Bánsági Magyar Demokrata Szövetség akkori vezetői, Bodó Barna és mások az azonnali szétválás mellett kardoskodtak. Ezt végül én is elfogadtam. Tácsi Erika, az utolsó magyar igazgató találta ki, hogy én lehetnék az iskola igazgatója. Január 8-án a még vegyes iskola tanári karában tartott igazgatóválasztáson a legtöbb szavazatot egy román kollegám kapta, utána következtem én, majd Benedek István. Így ránk aligazgatói tisztség várt. Az akkor megválasztott román igazgató is elismerte, hogy jogunk van önálló magyar iskolára, viszont azt kérte, hogy a román tagozat egyazon iskolába menjen, ne osszák azt fel különböző iskolák között. Januárban és februárban a polgármesteri hivatalban, és a Nemzeti Egység Ideiglenes Tanácsában állandóan arról tárgyaltunk, hogy milyen épületbe költözhetne a román tagozat. Néhány héttel a marosvásárhelyi események előtt sikerült ezt megoldani. Tény, hogy román kollegáink a német iskola román tagozatával együtt jobb körülmények közé kerültek, mint nálunk voltak. Nálunk már nem tartottak újabb igazgatóválasztást, a tantestület csak arról szavazott, hogy a két korábban megválasztott aligazgató közül ki legyen az igazgató. Engem választottak.

Én úgy érzem, hogy a mi líceumi osztályaink az összes román líceumok keresztmetszetének a megtestesítői. A nagyon jó tanulóktól a szerény képességűekig minden kategória megtalálható bennük. Sajnos van egy rangsor is: az informatika a jó osztály, a közgazdasági osztály jó-közepes, és a humán osztályok a töltelék osztályok. Oda azok mennek, akik a másik két osztályba nem kerültek be. Ezen nagyon régóta próbálunk változtatni, mert minden évben van az informatika osztályban néhány olyan jó tanuló, akit igazából a humán tárgyak érdekelnek, csupán a magasabb színvonal kedvéért írták oda őket.

Nem újdonság egyébként, hogy a bánsági magyaroknak csak egyharmada jár magyar iskolába. Így volt ez '89 előtt is. Az arányok tehát megmaradtak, csak most jóval kevesebb a gyermek. Az 1984-85-es, utolsó tanévben, amikor még iskolánk önálló magyar intézményként

működött, 1106 tanuló járt ide, ma 686-an vagyunk. Én nem hiszem, hogy ez a szám a magyar iskola színvonalának csökkenése miatt alakult volna így. A '89 utáni első időszakban nagyon sok család vándorolt el. Ők is alaposan csökkentették a létszámokat. Rá kellett arra jönnöm, hogy a szülők nem külső kényszer hatására járatták román iskolába a magyar gyermekeket.

Én egyébként vallom, hogy nem lehet olyan szlogenekkel a magyar iskolát fenntartani, hogy a magyar szülőnek a színvonalától függetlenül kutya kötelessége magyarba íratnia gyermekét. A magyar iskolát úgy kell kialakítani, hogy az valóban vonzó legyen. Ebből a szempontból nem engedhetek meg magamnak semmiféle lazaságot. Nekem igenis bizonyítani kell, hogy ez az iskola felveszi a versenyt bármelyik temesvári román- vagy másnyelvű iskolával.

A BMDSZ-be még valamikor 1990 elején vitt el egy kolléganóm. Ők úgy érezték, a magyar líceum igazgatóját mindenképpen jó lenne bevonni a szervezet munkájába. 1992-ben a választásokra készülve szűkörű beszélgetésen kértek fel arra, hogy vállaljak városi tanácsosi funkciót. Akkor a Demokratikus Konvencióval közös listán szerepelt az RMDSZ, és ez jól jött nekünk, hiszen négyen kerültünk a városi tanácsba. A tanácsosi munka első fele azzal telt el, hogy ismerkedtünk helyzetünkkel, hatáskörünkkel. A hatáskörünk nem volt igazán nagy. Akkor a városi tanács keretén belül román-magyar ügyek nem voltak. Soha nem kellett a magyar érdekeket megvédenünk a románokkal szemben. Engem jobb híján a jogi bizottságba soroltak be, ami nem igazán feküdt nekem, hiszen ehhez a munkához jogász végzettség kellett volna. Igazi sikerélményeket így nem könyvelhettem el. Megpróbáltam minden esetben a józan ész és a hasznosság szempontjából megfogalmazni érveimet, még hogyha azokat jogi paragrafusokkal nem is tudtam alátámasztani. A végére azonban belejöttem, és '96 végén egy kicsit frusztrálva is éreztem magam amiatt, hogy ezt a munkát nem folytathatom. Akkor végül is harmadik helyre kerültem a listára, és az RMDSZ-re leadott szavazatok engem már nem juttattak be a testületbe. Úgy tűnik, hogy arra a beszélgetésre, amelyen a jelöltek sorrendje eldőlt, nem készültem fel rendesen.

Az életkörülményeim a romániai standardnak felelnek meg. Gyermekeink nincs, nélkülöznünk igazából nem kellett, de nagy dolgokat, például külföldi utazásokat soha nem engedhettünk meg magunknak.

Szabadidőm nem sok van. Az iskola mellett létrehoztunk egy alapítványt, és sokat szaladgálok támogatók után. 1996 óta alelnöke vagyok az RMDSZ megyei szervezetének, és a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetségében is aktíválok. Az időm nagy részét az adminisztratív munka viszi el. Amikor két évvel ezelőtt az első fokozati vizsgát lettettem, és annak a dolgozatához egy kicsit kutatnom is kellett, éreztem, hogy ezzel is kellene foglalkoznom, de a vizsga után az efféle munka megint háttérbe szorult. Nem tartozom azok közé, akik feltétlen rivaldafényben akarnak lenni. Tisztában vagyok azzal, hogy az iskola az én igazgatóságom nélkül is működne, és azt is tudom, hogy én is meglennék a tisztség és az RMDSZ nélkül. Ezeket a tisztségeket végül is tálcán hozta a sors.

Legnagyobb sikermnek az iskola környékén megvalósított változásokat tartom. Azt, hogy sikerült intenzív idegennyelv-osztályokat beindítani, elkezdtük egy önálló bentlakás létrehozását, sikerült bejegyeztetni azt az alapítványt, mellyel egy csomó olyan dolgot tudtunk elérni, ami nélküle elképzelhetetlen lett volna. Hasznosnak érzem magam.

Nem tudom elítélni azokat, akik más nemzetiségű házastársat választanak maguknak, és nem is viszonyulok hozzájuk ellenségesen. Ha például valaki a baráti körömben román nőt szándékozna feleségül venni, biztosan nem próbálnám meggyőzni arról, hogy ne tegye ezt. Világos viszont számomra, hogy a egyes házasságban egy ponton dönteni kell. Erre rendszerint az iskola kényszeríti rá a szülőket, amikor az a kérdés, hogy a gyermeket magyar vagy román osztályba adják. Ha a román iskolát választják, román lesz a környezete, a társasága, mindaz ami befolyásolja, alakítja a gyerek életét. Van egyébként az iskolánknak olyan magyar házasságban élő alkalmazottja, aki nem magyar iskolában taníttatja a gyermekét.

Ez az iskola '89 előtt is és után is elég nyitottnak képezte ki az embereket. A román iskoláktól eltérően nálunk létezik diákönkormányzat, és a diákok között mindenképpen kinevelődik egy réteg, amely inkább mer véleményt nyilvánítani, aktív életet folytatni. Lehet, hogy ennek is következménye, hogy kisebb bennük a változtatástól, az újtól való félelem. Lehet ez is hozzájárul ahhoz, hogy sokan vándorolnak ki közülük. A távozók döntő többsége nem Magyarországon telepszik meg, hanem Németországba megy, vagy még tovább. Az alapvető ok gazdasági. Soha nem foglalkoztam komolyan azzal a gondolattal, hogy kitelepedjem.

Az autonómia ügyét másként látja a szórványban élő magyar, más-ként a székelyföldi. A személyi autonómiát és a kulturális autonómiát világosnak és szükségesnek tartom, amit előbb vagy utóbb muszáj lesz megvalósítani. Iskolaigazgatóként és városi tanácsosként is megtapasztaltam, hogy igazán jó döntések csak a felmerülő probléma közelében születhetnek.

A közösség legnagyobb problémájának azt tartom, hogy az folyamatosan zsugorodik, sorvad, és eddig minden próbálkozás sikertelen volt e folyamat megállítására. Én alapvetően optimista vagyok, de sajnos azt kell látnom, hogy az iskolában is egyre kevesebben vagyunk. Az RMDSZ-ben is nyolc év óta ugyanazokat az arcokat látom, legfennebb fogytak közülünk. A magyar újságot a legnagyobb erőfeszítések árán is legfennebb csak életben lehet tartani, a szerkesztősége állandóan fogy. A hanyatlási folyamat mindenütt érződik. Talán a színház az egyetlen kivétel.

Az iskolában talán az ad reményt, hogy ismét sikerült a vidéki diákságot behozni. Az 1990-93-as időszakra szinte teljesen eltűntek a vidéki diákok. Az idén az összlétszám csak kettővel apadt, mert a temesvári fogyó diákságot vidékiekkel tudtuk pótolni.

Marossy Zoltán villamosmérnök, a Temes Megyei Tanács kisebbségi frakciójának vezetője

1956-ban születtem szászvidéken, Erzsébetvárosban, de a szüleim egyike sem volt odavaló. Édesapám katolikus vallású, és az Arad megyei Szemlakeről származik. Ez német többségű falu, melyben a magyarok számbelileg csak harmadikok voltak, de elég jó módon éltek. Apai nagyszüleim több mint 100 hektáron gazdálkodtak, és korábban mal-muk is volt. Fontosnak tartották hogy édesapámat taníttassák, ezért Szászmedgyesre a híres Stephan Ludwig Roth szász gimnáziumba adták. 1943-ban érettségizett, majd önkéntesen jelentkezett a román királyi hadseregbe, és a háborúban meg is sebesült. 1949-ben elhurcolták, mint osztályellenséget, s így került több megállóval Erzsébetvárosba, ahol évekre szólóan kényszerlakhelyet jelöltek ki számára. Az ötvenes évek elején rossz származása miatt sehol nem alkalmazhatták, ezért csak nap-számos munkákat vállalhatott. A megbélyegzettségéből, elszigeteltségből a focizás által tudott kitörni. Születésemkor már könyvelőként dolgozott az erzsébetvárosi állami gazdaságnál.

Édesanyám Küküllőszárdról származik. Ez régi zsellér falu Székelyföld és Szászvidék határán. Édesanyám születésekor már háromnegyed részben elrománosodott. Az ő családjának is sikerült egy kicsit kiemelkednie a szegénysorból, s így el tudták már küldeni édesanyámat tanulni, tanítóképzőbe. Ő unitárius családban nőtt fel, ősei rendre a helyi unitárius közösség gondnokai voltak. Születésemkor tanítónőként dolgozott.

Óriási hangsúlyt fektettek a képzésemre. Mindenhová benyomtak, hogy megfelelőképpen fejlődjek, de vigyáztak arra, hogy a párttitkárcsemetékhez ne kerüljek túlságosan közel. Német óvodába adtak, s így szász gyermekek közt nőttem fel. 1964-ben telepedtünk a Bánságba, Zsombolyára. Édesapám nagyon vágyott haza, de azt javasolták neki, olyan helyre költözzön, ahol nem ismerik a múltját. Temesvárra 1974-ben költöztünk, ekkor versenyvizsgával nyerte el a Fructus konzervgyár főkönyvelői állását.

En a német óvoda után magyar elemi iskolába jártam, ötödik osztálytól azonban román tagozatra íratlak be, hogy úgymond a jövőmet biztosítsák. Az volt a szerencsém, hogy nagynéném magyart tanított, s általa a román házi olvasmányokat is mind magyarul olvashattam el.

Azt hiszem, ennek köszönhető, hogy nem felejtettem el magyarul írni, olvasni. Téved, aki azt gondolja, hogy elég csak az elemi osztályban magyar tagozatra járatnia a gyereket. Akkor már adja inkább elsőtől románba. Nagy szerencse kell ahhoz, hogy itt a Bánságban a nem magyarul tanuló csemete megmaradjon a magyar közösségben. A román osztályban nem éreztem jól magam, de azért egy idő után feltaláltam magam. Tizedik osztályos koromban beválogattak a Temesváron néhány évvel korábban alakult speciális fizika osztályba. Ez afféle elit osztály volt, ahová a megye legjobb tanulóit gyűjtötték. Itt már nem találtam a helyem. Temesvári osztálytársaim vidékinek tekintettek és nem fogadtak be maguk közé. Valamennyire mégis megbecsültek, mert mindig a legjobb tanulók közé tartoztam, és jól kézilabdáztam. Különbösen édesapámat is és engem is nagyon érdekelt a történelem. Elég sok történelmi könyv volt a házukban.

Nagy hatással volt rám egy filozófia-tanárnőm, eredetileg filozófia szakra szerettem volna felvételizni, de édesapám lebeszélte róla, mert úgy tudta, ott figyelembe veszik a felvételizők származását is. Így lényegében mindegy volt, hogy milyen szakra megyek, egyik sem érdekelt különösképpen. Végül is az elektronikát választottam, mert úgy éreztem, azt végezhetem el a legkisebb erőfeszítéssel. Miután megkaptam a mérnöki diplomám, Szászmedgyesre neveztek ki, és csak egy év múlva kerültem haza Temesvárra. Medgyesen a telefonközpontban dolgoztam, itthon a Regionális Vasútgazgatóságnál találtam munkát.

Mozgalmi aktivitásom soha nem volt, de mindenhol tag voltam. Amikor harmadik osztályban az első három tanulót pionírrá avatták, én is közöttük voltam, a KISZ-be is elsők között vettek fel. 1984-ben, amikor a vasúti biztonsági berendezések szaklaboratóriuma vezetőjének neveztek ki, akkor előre vetítették, hogy ilyen nagy felelősséget csak párttagra bízhatnak. Egy ideig beérték azzal a magyarázattal, hogy KISZ-tag vagyok, de két év múlva be kellett lépnem a Kommunista Pártba.

Időközben megnősültem, szilágysági református lányt vettem feleségül, aki vegyész-mérnöki diplomát szerzett. Mindkét fiunkat Tőkés László keresztelte, a kisebbiket már 1989 októberében, letiltott papként. Engem egyébként katolikusnak kereszteltek meg, és meg is bérmeáltam, de ma unitáriusnak vallom magam. Már nagykorú voltam amikor így választottam. Azt vallom, hogy minden embernek joga van megválasztani a hovatartozását. Ezért sem orrolok azokra a magyarokra, akik

egy idő után románnak, vagy másnak vallják magukat, azaz nyíltan vállalnak egy új identitást. Azokat nem tudom elfogadni, akik nem vállalják identitásukat.

1989 decemberét megelőző időszakban rendszeresen jártunk a református templomba Tőkés László prédikációit hallgatni. Kint voltam az utcán december 15-én is, 16-án is, de ekkor szolgálatos voltam a vasútnál, és amikor a rendőrök kezdtek gyülekezni, szépen visszamentem a munkahelyemre. 17-én is odamentem a parókiához, de akkor már Tőkés Lászlót elvitték. Tulajdonképpen a sors vitt bele ebbe a hangulatba, amiből csak a márciusi véres marosvásárhelyi események után ocsúdtam fel. Addig azt hittem, hogy nagy dolgot vittünk végbe, és hogy rajtunk múlt, rajtunk múlik minden, meg tudjuk váltani a világot.

Az RMDSZ-be a csökönyösségem vitt be. Felháborodtam, amikor megjelent az akkori Szabad Szóban a Bánsági Magyar Demokrata Szövetség alapítóinak névjegyzéke. Az alapítók közül többek neve ismerősen csengett, hiszen korábban efféle szövegeket lehetett olvasni róluk az újságban, hogy a „magyarul beszélő román dolgozók tanácsa ülésén felszólalt X. elvtárs, meg Z. elvtárs”. Amikor az akkori hangulatomban azt láttam, hogy ugyanazok az elvtársak akarnak engem képviselni, felment a pumpám. Összegyűjtöttem néhány barátomat, és berontottunk egy BMDSZ-gyűlésre, ahonnan hamarosan kirúgtak bennünket azzal, hogy májusban a választásokon váltsuk le őket, ha nem tartjuk megfelelőknek. Ezeken a választásokon a régi kommunisták kiszorításának a szándékával én is jelentkeztem, de nem kerültem semmilyen tisztségbe. A felbőszült csapatból csak Toró T. Tibor jutott be, ő is csak azért, mert az édesapját ismerték, és ő kijelentette, hogy nem vállal politikai szerepet. Az 1992-es választások előtt aztán Cseresnyés Gyula színházrendező ajánlott be, aki a templom környékéről ismert. Akkor éppen keresték a megfelelő embereket az RMDSZ megyei tanácsos-jelöltjeinek listájára, és így kerültem ismét a politika közelébe. Akkor sem szerettek, és most sem szeretnek különösebben, de eltérnek, mert én a politikát csak helyi szinten űzöm, és senkinek a székét nem veszélyeztettem.

Soha nem élt kimondottan jól a családom, de azért nem is szenvedtünk hiányt semmiben. Amikor megházasodtam, a szüleim és a feleségem szülei vettek nekünk egy kétszobás lakást, amiben elkezdhattük saját életünket. A lakás bebútorozása már a mi feladatunk volt. Azóta is úgy élünk, hogy a szükséges megvan. Jóllehet, csak maszek munkával.

1990 óta a feleségemmel elvégeztünk egy posztgraduális könyvelői kurzust, és mindkettőn a munkánkon felül még könyvelünk is. Meg tudjuk teremteni az normális életkörülményeket, de mindig csak többletmunkával, ami viszont a szabadidőnket rendkívül visszaszorítja. A munkahelyemen nemrég a regionális vasúti igazgatóság villamossági osztályának a főnökévé léptettek elő. Én magamat inkább bürokratának tartom, és érzem, hogy innen szakmailag nem tudok továbblépni.

I hobbym nincsen, minden időmet a vasút, a könyvelés, a tanácsi és az RMDSZ-munka emészti fel. Olvasni nagyon szerettem, de most már csak önkormányzati vagy vasúti szakkönyvek olvasására jut időm. Tagja vagyok a vasútnál dolgozó villamosmérnökök országos társaságának, aminek minden kollégám tagja, de ezen kívül semmilyen egyesületbe nem léptem be. A gyerekek iskolatársainak a szülei köréből kialakult egy baráti társaságunk, akikkel minden RMDSZ-bálon együtt mulatunk, és a névnapokat, születésnapokat is megünnepeljük. Közülük senki sem tevékeny tagja az RMDSZ-nek. Román barátom a munkahelyi és önkormányzati kapcsolatokat leszámítva talán kettő van. A munka végzése során egész nap román közegbe vagyok, ezért szabadidőmben inkább az én közösségembe vágyok.

Vallom, hogy a közösségünket mindenképpen meg kell tartani. E meggyőződésemnek egyébként családi gyökerei vannak. Szeretném, hogy az én gyermekeimnek is legyen meg a magyar baráti köre, közössége, ami nekem is megvan. Itt a Bánságban a közösség összefogása, megtartása a legnagyobb probléma. Ezt a közösséget nem egy nagy családnak képzelem el, hanem sok kis csoportnak, melyek mindegyike magyar, de egy sajátos szint hoz a közösségbe. Okulván a saját gyermekkoromból, a gyerekeket magyar óvodába és magyar iskolába íratam be. Templomba a feleségem a gyermekekkel gyakrabban eljár, én csak ünnepekkor. A családban az a gond, hogy gyakorlatilag minden időnk a munkára megy. Mindig azt szerettem volna, hogy egy fizetésből is meg tudjunk élni, és több szabadidőm legyen. Ha nem lenne ez a pénzszerzési hajszája, a közösségi munkából is többet tudnék vállalni.

A családi harmóniát tartom a legnagyobb sikeremnek. Bármennyire megtépáz a munka, itthon mindig megvan a csend és a béke. Ez a legfontosabb. Az önkormányzati munkám legnagyobb sikerének a Duna-Maros-Tisza Euro régió megalakulását érzem. Ennek a megvalósításán 1992 óta dolgozom. Kezdetben még RMDSZ-es kollégák is meg-

mosolyogtak, amikor az eurorégió tervéről beszéltem. Sikernek éreztem a hármashatár tavalyi megnyitását is. Annak a megvalósításában is volt némi részem. A közösségen belül pillanatnyilag úgy érzem, hogy szükség van rám, de nagyon szeretném, hogy már végre valaki versenyezzen velem. Jelenjenek meg fiatal trónkövetelők. Egy ilyen verseny engem is eligazítana önmagam megítélésében. Felmérhetném, hogy valóban jó vagyok-e, vagy sem.

Az asszimiláció kérdésében optimista vagyok. Különben nem is dolgoznék ezen a téren. Azt gondolom, hogy a magyar nyelvet fel kell értékelnünk, mert az egyszerű emberek csak akkor tartják azt meg, ha szükségük van rá. Bánság a magyar és a szerb határ mellett fekszik, és ha fellazulnak ezek a határok, a térségben a közös nyelv minden bizonnyal a magyar lesz. Mihelyt pedig a magyar nyelv ismeretét pénzzé lehet konvertálni, érdemes lesz azt megtanulni. Remélem, hogy a egyes házasságokban is azt fogják valamikor mondani a szülők, hogy a gyermeket tanítsuk meg előbb magyarul. Temesváron már van erre példa.

Noha az RMDSZ nagypolitikájába nem nagyon szóltam bele, világosan látom, hogy a magyarság autonómiájára szükség van. Szerintem ezt nem is vitatja senki. Nem tudok azonban egyetértetni azokkal, akik a transzilvanizmus gondolatából, Bethlen Gábortól próbálnak levezetni egy sajátos erdélyi autonómiát. Minden kelet-európai ország nyugat fele sandít, ezért szerintem mindenképpen az ottani modelleket kell felépíteni. Nagyon tudok haragudni azokra a székelyföldi tisztségviselőkre, akik nem olvasnak eleget, nem tanulmányozzák a Nyugaton már működő autonómiaformákat. Nem vagyunk ahhoz elég erősek, hogy egy vado-natúj autonómia elképzelést tudjunk elfogadtatni, különösen, hogy most már világosan látszik, ezt a romániai palettán csak az RMDSZ akarja. Az RMDSZ kolozsvári kongresszusán nagyon elkeserített, amikor lát-tam, hogy a küldöttek egy része csak szóvirágszerűen használta az auto-nómia kifejezést, és nem ismeri az alapfogalmakat. Aki nem ismeri a spanyol példát, nem tudja, hogy mi történik Svédországban, mi történt az elmúlt évben Nagy-Britanniában, az véleményem szerint nyilvánosan ne beszéljen autonómiáról.

Az 1996-os fordulópontot, az RMDSZ kormányba lépését min-denképpen pozitív dolognak tartom. A politika a hatalom megszerzésé-nek az eszköze, s ha lehetőség adódik arra, hogy bekerüljünk a hatalom-ba, akkor azt el kell fogadni. Számomra az a kérdés, hogy ha már ott va-

gyunk, miként tudjuk ezt kihasználni. E tekintetben már elégedetlen vagyok, mert úgy érzem, hogy az RMDSZ képtelen élni a lehetőségekkel. Így mindenképpen többet tudunk elérni, mint ellenzékéből, de ez is kevés. Nem voltunk felkészülve a hatalomra kerülésre. Ez országosan is így van, és helyi szinten még inkább.

A közérzetem semleges. Nem mondanám, hogy mindig elégedetlen vagyok a sorsommal, de azért ott bujkál a kisördög is a gondolataim között, azt súgja, hogy még ezt, még azt. Nem sorolom magam a saját életkörülményei ellen mindenképpen lázadók közé, de a belenyugvók közé sem.

**Dr. Matekovits György fogorvos, egyetemi előadótanár,
az Ormós Zsigmond Társaság elnöke**

1943 májusában éppen az angol bombázások idején születtem Aradon. Életem első két évét a pincében töltöttük, és édesapámat csak két éves koromban ismertem meg, amikor hazajött a háborúból. Ő az Arad megyei Világoson született, és Arad nemzetközileg jegyzett női fodrásza volt. Párizsban, Velencében és Bécsben tanulta a szakmát. Apai nagypámnak hordógyára volt, amit aztán 1948-ban államosítottak. Édesanyám temesvári születésű, és gobelin festéssel foglalkozott, de aztán ahogy én és az öcsém megszülettünk, otthon maradt a háztartást vezetni. A negyvenes évek végén Aradon mindenki magyarul beszélt. El sem tudtuk képzelni, hogy más nyelvű iskolában tanuljunk, mint magyarul. A Katolikus Magyar Fiúgimnáziumba jártam, melynek akkor több mint ötven éves hagyománya volt Aradon. Kitűnő tanáraink voltak. Aztán az ötvenes években minden megváltozott. 1961-ben, amikor érettségiztem már lányok is tanultak benne, és párhuzamosan román osztályok is indultak. Otthon csodálatos harmónia uralkodott a családban, és uralkodik ma is, hiszen a szüleim ma is élnek. Minden vasárnapi ebédre eljöttek édesapám testvérei is, összegyűlt a nagy család. Ilyen hangulat csak azokban a családokban uralkodhat, ahol a háziasszony otthon van. Ezt erősen áthatotta a római katolikus vallásosság szelleme. Gyerekkorunkban rendszeresen jártunk az aradi minorita templomba, sokat ministráltunk, és szüleink a katolikus vallásrend minden hagyományát betartatták velünk. Az iskolában az irodalom érdekelt leginkább, s így humán osztályba íratlak be. Jól tanultam, de nem voltam a legjobb tanuló. Csak az érettségim sikerült megelőznom Szilágyi Aladárt, aki jelenleg a Királyhágómelléki Egyházkerület Főgondnoka. Ővele amúgy nem lehetett felvenni a versenyt. Egyetemre egy évvel az érettségi után kerültem, mert 1961-ben származásom miatt nem vehettek fel. Édesapám szövetkezeti tag és alkalmazott volt, s ez nem számított jó származásnak. Így Aradon jártam egy évig egy fogtechnikai posztliceális iskolába. A következő évben már nem nézték a származást az egyetemi felvételinél, s így elkezdhettem a fogorvosi tanulmányaimat Temesváron. Az aradi iskolában eltöltött év nagyon jól fogott, mert megtanultam román nyelven a terminológiát. A fogászattal egy barátom révén kerültem kapcsolatba, akinek

az apja fogorvos volt. Azon ritka emberek közé tartozom, akik egy életen át azt csinálhatták, amit szeretnek. '68-ban végeztem el az egyetemet, de ötödéves koromban már bekerültem cselédkönyves orvosnak a szájsebészeti klinikára, és ott dolgoztam három évig. Így Temesváron maradhattam a klinikán, és azóta is itt vagyok. Az egyetemen rendkívül sokat tanultam, és szórakozásként egy zenekarban zongoráztam. Az államvizsgázás évében nősültem meg. A feleségem szatmári református családból származik. Ő is abban az évben végezte el az egyetemet, és számítógépes mérnökként el tudott Temesváron helyezkedni.

A magyar értelmiségi elittel, a Bárányi családdal és Gherasim Emillel, a *Szabad Szó* akkori főszerkesztőjével ekkortájt orvosi munkám révén kerültem kapcsolatba. Bárányiék által ismertem meg Huszár Sándort *A Hét* akkori főszerkesztőjét, aki írásra biztatott, s így már kezdő orvosként orvostörténeti írásokat közöltem *A Hét*-ben. Ma szinte paradoxálisnak tűnik, hogy akkor rengeteg időm volt. A szellemi energiámat nem emésztette fel a szakma. Mindenki tudta, hogy öt év múlva szakorvos lesz, tíz év múlva pedig főorvos, és az előmenetelt, a funkciók elnyerését úgyis a párt szabja meg. Én egyébként a klinikára való kerülésemkor lettem párttag. A munkakönyvvel együtt a párttagsági kérelmet is aláírták velünk, újoncokkal. Orvosi körökben ez egy szükséges rossz volt, de csupán abban nyilvánult meg, hogy ott szundikáltunk a pártgyűléseken. Beírtak egy kétéves marxizmus iskolába is, amit a többi kollégámmal együtt szintén elvégeztem. Amikor beindult Temesváron a *Facia Könyvkiadó*, Mandics Györgyöt nevezték ki a magyar részleg élére, s az ő biztatására írtam meg *Fogas kérdések* című könyvemet, ami román fordításban is megjelent.

Temesváron Kisenciklopédia néven működött egy afféle népfőiskola, szabadegyetem, melyet 1968-ben Salló Ervin indított be. Ez az akkori időkben – amikor a televízióban csak napi két óra adás volt, s az is Ceaușescuról szólt – szinte az egyetlen eszköze volt az ismeretterjesztésnek. A Kisenciklopédia kezdetben elég jól is működött, de a hetvenes évek végére már kezdett kifulladásra. Salló Ervin belefáradt és 1980-ban bedobta a törülközőt. Nagy volt a pánik a *Szabad Szó* szerkesztőségében – mely akkoriban a temesvári magyarság afféle központi hivatala volt – hogy mi lesz, ha megszűnik a Kisenciklopédia. Akkor már olyan idők jártak, amikor világossá vált, hogy ha lemondunk egy magyar intézményről, azt még egyszer visszacsinálni nem lehet. Engem kértek fel a

Kisenciklopédia vezetésére, és elvállaltam. Ezt Gherasim Emilék úgy adták elő a pártbizottságban, hogy itt van ez a Matekovits, aki jó párttag, van marxizmus egyeteme is, és méltó vezetője lesz a Kisenciklopédiának. Ettől kezdve ismét kezdtek jönni az emberek. Egy év múlva már legalább százan hallgatták az előadásokat. Nyilván tudtam, hogy ott vannak közöttük a téglák is. Egy Olaszországról tartott vetített képes előadás után felelősségre is vontak, amiért 121 templomtornyot lehetett látni a képeken. Az ilyeneket aztán végül mégis elnézték, mert Pongrácz Mária, és Gherasim Emil tartotta a hátát. A legnagyobb sikerük a vetített képes úti beszámolóknak volt, mert külföldre utazni akkoriban csak kétévente lehetett. Vigyáztam arra, hogy minden évben legyen egy-két Ceausescu témájú előadás is, ami a listán az első oldalon, feltűnő helyen szerepelt, és két vagy három ilyen előadás árnyékában lement még húsz másik. 1990-ig mondhatni végigvonult a temesvári magyar szellemi elit a Kisenciklopédia pódiumán. Nem volt olyan Temesváron tanító magyar egyetemi tanár, aki ne tartott volna legalább egy előadást. Így komoly tudománynépszerűsítő szerepet láttunk el. Tíz év alatt több mint 100 ember tartott előadást körünkben. A hallgatóság egyrészt nyugdíjasokból állt, de volt egy olyan elit réteg is, amelyik csak a számára érdekesnek ígérkező előadásokat látogatta. Ez akkor egyfajta közösségi megnyilvánulásnak számított, hiszen magyarul már csak a templomban, a színházban és nálunk lehetett beszélni.

1989 gyökeresen átformálta a helyzetet. Az ismeretterjesztésnek ez a formája már elvesztette az értelmét, hiszen ezt a szerepet a televízió vette át. Temesvár nagy kultúrmecénása emlékére felvettük az Ormós Zsigmond Társaság nevet, és megpróbáltunk az új helyzetnek megfelelően bekapcsolódni a kultúra országos körforgásába. Gyerekeket küldünk szavalóversenyekre, az Ormós Zsigmond Társaság különdíjai megjelennek az országos népdalénekdő, vagy szavalóversenyeken, megpróbálunk nyitni, mozogni. Arra is alkalmunk nyílt, hogy külföldről hívjunk előadókat. Történelem-szemináriumot, Duna-tévés találkozót is szerveztünk. Én most már átváltoztam egy afféle menedzserre, aki igyekszik olyan rendezvényeket biztosítani, amelyekre igény mutatkozik. Most már az a cél, hogy megtartsuk a közösséget, amely évtizedek során összekovácsolódott, és pótoljuk azt az óriási vérvesztéséget, amelyet az exodus okozott.

Ha átnézném az 1985-ös előadók listáját, hogy 1995-ben ki volt még itt az országban, hát sírnom kellene. Én különben megértem a távozókat, mert mindenkinek egy élete van. Nem lehet sem elítélni sem megszólítani azokat, akik egyéni érvényesülésüket egy bizonyos pillanatban a közösség szolgálatára fölé helyezték. 1987-ben, amikor Izraelben voltam, engem is csábítottak az ottani barátok. Eljött értem egy kolléganőm Németországból, és azt mondta, ott kész rendelő vár rám, de én hazajöttem. Nem azért, mert nagy magyarnak éreztem volna magam, aki nem hagyja itt a nyáját, de túsznak maradtak itthon a gyermekeim, és a szüleimtől sem akartam elszakadni.

A forradalmat megelőző időszakban a feleségemet gyakran elkísértem a református templomba. Tőkés László beszédeit hallgatni csodálatos intellektuális torna volt. Ő egyébként Temesvárra kerülése után sokszor megfordult nálunk. A kisebbik lányom nála konfirmált, s miután bekeményedtek a dolgok, rendszeresen küldtem neki élelmiszereket, cigarettát. Tudtam, hogy dohányos, nekem meg hozták a páciensek ajándékba. Amikor elindult ellene a kilakoltatási per, sokszor az én rendelőmben adta Egeressy László ügyész a tanácsokat, hogy milyen papírokat kell beadni. Ezek két fogtechnikus presbiter által jutottak el Tőkés Lászlóhoz. 1989. december 15-ről 16-ára éjszakai ügyeletes voltam, s reggel otthon épp hogy lefeküdtem, amikor behívtak a *Szabad Szó*hoz. Én nem akartam bemenni, de Pongrácz Marika azt mondta, ha nem megyek, visznek. Ott találtam már Egeressy Lacit, Albert Ferit és az elvtársakat. Az volt a kérésük, hogy közöljük Tőkés Lászlóval, nem fogják már kilakoltatni, és küldje haza az utcán tüntető tömeget. Azért volt ránk szükség, mert az elvtársak úgy ítélték meg, László nekik nem hinné el. Egeressy javasolta, hogy menjen velünk a polgármester is. Erre az elvtársak elmentek, és bennünket otthagytak, de az ötletet meghallgatták, mert a polgármester ment küldetésbe Lászlóhoz. 17-én éjjel három óráig lóttak itt a diáknyegyedben. Minden rollót leeresztettünk, a hátsó szobába húzódtunk, mert annak nincs utcára néző ablaka. Hétfőn már a klinikán műtöttem a lőtt sebbel behozott betegeket.

Meg vagyok egyébként győződve arról, hogy a temesvári epizód ebben az egész '89-es eseménysorozatban törvényszerű volt, mert mi láttuk már a tévében, hogy miként történt a hatalomváltás más országokban. Az itteni megmozdulások azonban keresztülhúztak bizonyos

számításokat a felső körökben, mert hamarább elkezdődtek, mint ahogy be voltak ott programozva.

Az RMDSZ kormányba lépésének megítélése afféle kérdés, hogy meg kell-e műteni a rákos beteget vagy sem. Úgy vélem azonban, hogy egy olyan országban, ahol balkáni regulák uralkodnak, politizálni csak a felkínált játékszabályok elfogadásával lehet. Ezeket a játékszabályokat a több évszázados balkáni hagyományrendszer konzerválta, ahová nem tud behatolni a törvény szentségére alapozó német, angol, francia gondolkozásmód. Nos az RMDSZ belépett, de ott abszolút figurális szerepet szántak neki. Olyan, mint a nő zümmögőkórus a görög drámákban. Én nem vagyok politikus, és nagyon sajnálom a politizálással eltöltött időt. 1989. december 26-án én alapítottam az RMDSZ-t Bárányi Ferivel meg még egy pár baráttal.

Az én fogorvosi szakmám munkás szakma. De aki sokat dolgozik, az sokat is keres. Ceaușescu idején is létezett egy fizetési poliklinika, és ott 25 év alatt annyit kerestem, hogy egy négyemeletes blokkot is felépíthettem volna belőle. Nem dúskáltunk a pénzben, de nem is nélkülöztünk. Egy becsületes középpolgári réteghez számítom magam. Soha nem volt annyi pénzem, hogy lopással gyanúsíthattak volna.

Meglehetősen aktív társasági életet éltünk mindig. 1989 előtt ha valaki magyar, diplomás és alapvetően rendes ember volt, ez elég ok volt ahhoz, hogy bekerüljön az asztaltársaságunkba. Például minden pénteken este nyolc és tíz óra között eljártunk biliárdozni Ördög Sárkákhoz. Születésnapokon, névnapokon olyan is volt, hogy negyven vendégünk volt. Az események után hatalmas volt az értékborulás. Ma már nem elég, hogy valaki magyar. Sok olyan emberben is csalódtunk, aki korábban bejáratos volt hozzánk. A családi eseményekre csak magyar barátokat hívtunk meg. Román barátaimmal többnyire szakmai jellegű kapcsolataim vannak. Hobbynak mai napig megmaradt a zongorázás. De ide sorolhatom azt is, hogy van Csávoson egy kis házam a Temes partján, és le-lemegyünk egyet pecázni, flekkenezni.

Mindkét lányom magyar iskolába járt. Egészen természetesnek találtam, hogy a gyerekeket oda járattuk. A nagyobbik itt kezdte a közgazdasági tanulmányait, majd Budapesten fejezte be, és oda is ment férjhez. A kisebbik pedig a nagyváradi tanítóképző után most végzi a jogot Kolozsváron. Úgy látom, hogy a kevésbé kultúrált magyarok adják román iskolába gyerekeiket. Azok, akiknek nem lételeme, nem beépült közege

a magyar kultúra. A rosszul képzett családok gyermekei az első áldozatai az asszimilációnak. A vegyes házasságok is erősen apasztják a magyarságot. Nem szóltam bele abba, hogy a lányaim milyen párt, milyen szakmát választanak. Azt mondtam, az ő életük, nekik kell az alapvetően fontos döntéseket meghozniuk. Azt azonban természetesnek tartom, hogy magyarok magyarokkal házasodjanak, mert a kultúrszintkülönbség nagyon nehezen kiegyenlíthető. Szinte fehér holló számba mennek a jól sikerült vegyes házasságok. Mindkét lányom magyar társat talált magának. Az elvándorlókat nem tudom egyértelműen elítélni. A magyarság megmaradásának a kérdését nem lehet kenyérrre kenni és reggeli gyanánt elfogyasztani. Az nehezen lenyelhető, hogy én egyetemi tanárként 200 német márkának megfelelő pénzt keresek, Németországban pedig egy fogtömésért, egy húszperces munkáért kapnék ugyanannyit. Ez a hatalmas különbség csábító, és nem tudom azokat elítélni, akik engednek a csábításnak.

Legnagyobb sikeremnek a hozzájárulásomat tekintem ahhoz, hogy húsz éven keresztül megmaradt ez a temesvári magyar közösség. A közösség legnagyobb gondja szerintem az egyre inkább elhatalmasodó közöny. Az emberek belefáradtak, apatikusak lettek, megcsömörlöttek, és meg is hasonultak ebben a politikai dagonyázásban. Nem látni ma már azt a tüzet lobogni az emberek pupillájában, ami valamikor hegyeket mozgatott volna el. Nem mondom, hogy 1990-ben nem lőttük el mértéken felül a puskaport, de az extrém lelkesedés és az apátia között el tudnék képzelni egy egészséges középutat.

Mi itt a Bánságban nem is nagyon tudjuk, hogy az RMDSZ által sokat hangoztatott autonómia itt hogyan működne. Itt mások az arányok, mint a Székelyföldön. Olyan országban élünk azonban, ahol ennek nincs hagyománya, a románságot pedig bizáncias bizalmatlanság jellemzi. Belátható időn belül az autonómiát nem fogja elfogadni, ennek ellenére egy másodpercig sem tartom fölöslegesnek annak hangoztatását. Edzeni kell őket, hogy szokjanak hozzá a gondolathoz, ez a meggyőződésem. Érdeemes megfigyelni, hogy mennyit fejlődött a politikai kultúra 1990 és '98 között. De nem szabad azonban csak úgy l'art pour l'art hangoztatni. Ki kell dolgozni az autonómia megvalósításának apró taktikai lépéseit. Szerintem Frunda György választási programja rendkívül hasznos volt az erdélyi magyarságnak, mert a regáti románokban tudatosította, hogy van egy magyar közösség, amelyik élni akar. Ilyen - ha

úgy tetszik - kommerciális módszerekkel kell bevinni a köztudatba a gondolatokat, mert előbb vagy utóbb a történelem európai embert nevel. Erre az útra pedig a gazdasági kényszer fogja rávezetni a románságot. De ehhez egy új generációnak kell felnőnie.

Szegedi Lajos mérnök, vállalkozó

1948-ban születtem Nagykárolyban, Szatmár megyében. Apám kemefestő-vegytisztító kisiparos volt, de államosították a saját erőből felépített kisüzemét, és a szövetkezetben kellett dolgoznia. Így is sikerült a családját eltartania. Anyám tanítónő volt, amíg apám „kizsákmányoló” volta miatt ki nem rúgták a tanügyből. Ezután a református egyháznál lett kántor. Volt egy öcsém, aki sajnos balesetben meghalt. Vallásos nevelésben részesültünk, de nem vittük túlzásba a templomba járást. Szüleim eléggé szabadjára engedtek bennünket.

Nagykárolyban jártam iskolába, mindvégig magyarul tanultam, és általában az osztály legjobb tanulója voltam. Különösen a matematikát és a fizikát szerettem. 1966-ban érettségiztem, és Temesvárra kerültem a műegyetem elektromechanika szakára. Elsőéves egyetemistaként tanultam meg románul. Addig nem nagyon tudtam. Az egyetemet szintén nagyon jó eredménnyel végeztem el, és így kerültem a temesvári mérőműszer gyárba, ahol 1992-ig dolgoztam. Már az egyetemen, másodéves koromban jöttek a tanárain, hogy a jól tanulóknak a pártban a helye. Én nem is tudtam tulajdonképpen, hogy ez micsoda. Korábban mindig hallgattam a tanárainkra: ha azt mondták, hogy pionírnak kell lenni, én pionír lettem, utána mindenkit betelereltek a KJSZ-be, nem volt kivétel. Gondoltam, a párttagság is valami ilyesmi. Később már nem vettek fel olyan könnyen egyetemistákat, vagy tanult embereket, mert az értelmiségiek számaránya túlzottan megnőtt a pártban. A párttagság nélkül viszont az üzemben sem kerülhettem volna magasabb tisztségbe. Így egy ideig a tervező osztály főnöke lehettem. Mintegy kétszáz ember dolgozott a kezem alatt. Aztán rövid ideig exporttal is foglalkoztam.

1989 decemberében az események idején nem tartózkodtam Temesváron. Éppen a hétvégi házukba mentünk ki a családommal. Disznót vágtunk, és csak amikor onnan hazajövet végigmentünk a városon láttuk, hogy mi történt. Tőkés Lászlót azonban ismertem, egy barátommal többször is meglátogattuk, és amikor már szorult a hurok körülötte, megvonták a fizetését, vittünk neki ennivalót. Ebben az időszakban behívtak egy párszor a szekuritátéra, mert miután az egyik kollégám kiszökött, be akartak szervezni besúgónak. Feltétlenül olyan ember kellett nekik, aki tud magyarul. Fenyegettek is, de mai szemmel nézve mindez

csak a beszerzésem érdekében történt. Eléggé megkicsérítették ezzel az életemet, de szerencsére jött a fordulat.

Úgy gondolom, hogy ekkor már bizonyos erők Iliescuval az élen keményen dolgoztak azon, hogy Ceaușescut leváltásuk és egyfajta reformkommunizmust vezessenek be. Temesvár azonban nem volt benne a bukaresti forgatókönyvben. Tőkés László kiállása nagyon megzavarhatta ezeket az erőket. Meg vagyok azonban győződve arról, hogy itt is voltak bizonyos befolyások. Voltak olyanok, akik megbízásból adták meg a hangot a szlogenek kiabálására. Tény, hogy Iliescucék sem számítottak arra, hogy az események ennyire felpörögnek. Ami miatt Iliescu már nem vallhatta kommunistának magát, hanem komolyabb változás levezénylésébe kényszerült.

A mérőműszer gyárat 1992-ben azért hagytam ott, mert rájöttem, hogy – a kommunizmushoz hasonlóan – a kommunista nagyüzemeket sem lehet megreformálni azáltal, hogy lecserélik az igazgatót, a főmérnököt. Úgy éreztem, elérkezett a történelmi pillanat arra, hogy váltsak: sikeres magánvállalkozóvá váljak. Jó esélyt adtam magamnak, mert láttam, itt még képlékeny a gazdaság, a piac. Egy kialakult gazdaságban nem lehet csak úgy, szinte pénz nélkül céget alapítani, és azt felfuttatni. Egy nyugati országban már csak akkor lehet az ember kapitalista, ha az apjától örökli a gyárat, vagy pedig lángész, és valamit felfedez. Úgy éreztem, ezt a pillanatot nem szabad elszalasztani, s még két magyar üzemi kollégámat meggyőztem, hogy kezdjünk együtt vállalkozásba. Ez jó döntésnek bizonyult, mert korábbi kollégáink később már belekényszerültek abba, hogy ott maradjanak. Ma ők is látják, hogy nem megy jól a soruk, de már nem tudnak tenni ellene. Úgy gondoltam, hogy az iparban nagy bajok lesznek, mert óriási nagy a lemaradás, de a mezőgazdaság hamarosan fel fog virágozni, ezért a vállalkozást csepegtető öntözőrendszerek forgalmazásával kezdtük. Az alkatrészeket, a szaktudást Izraelből szereztük be. A gyárat akkor hagytuk ott, amikor bejött az első nagyobb rendelés. A gond csak az volt, hogy a csepegtető rendszerek felszerelése beruházás, és nagyon sokat kellett dolgoznunk ahhoz, hogy vevőket, azaz beruházókat találjunk.

Nem úgy ment az üzlet, ahogy én azt eleinte elképzeltem. A gyárral való szakítás viszont rákényszerített arra, hogy megálljunk a saját lábunkon. Így kezdtük el a szolgáltatásokkal, és jutottunk el oda, hogy ma összesen hat cégünk van, más-más profillal. Őt közülük vegyes vállalat.

Felerészt magyarországi tulajdon, mintegy száz alkalmazottat foglalkoztatunk. A névjegykártya, bélyegző üzletet azért csináltam, mert itt készpénzzel fizetnek, és ezzel egy állandó megélhetést lehetett biztosítani. Ettől kezdve már nem voltak filléres gondjaink annak függvényében, hogy bejön vagy nem egy-egy csepegtető üzlet. Ez mára komoly hálózattá fejlődött, havonta 650-700 millió lejes forgalommal. Bukarestben és Aradon is standokat nyitottunk.

A cégtulajdonos társaim magyarok, igaz, mindkettőnek román a felesége. Alkalmazottaink jelentős többsége is magyar, mert mindig magyar újságban hirdettük meg állásajánlatainkat. Ezt, nem tagadom, azért csináltuk, hogy – ha tehetjük – segítsünk a fajtánkon. Ne legyen közöttünk annyi munkanélküli. Természetesen, ha valaki nem jó munkaerő, vagy lop, azt nemzetiségre való tekintet nélkül kirúgjuk, ha viszont lehet válogatni, előbb mindig a magyarok közül válogatunk. Az is a magyarok felé irányított, hogy magyar nyelvű számítógép-programmal indultunk. Most már románok is használják, mert mindössze 10-20 szót kellett megtanulni ahhoz magyarul, hogy működtetni tudják. Még Bukarestben is három magyar gyereket kerestem a stand beindításához. Támogatjuk a magyar rendezvényeket, bár nem annyira, amennyire szeretnénk.

Hétköznapi anyagi gondjaink nincsenek. Ha el akarok utazni valahová, elutazhatok, ha vendéglőben kívánok ebédelni, akkor ezt megtehetem. A hétköznapi megélhetési dolgok beszerzéséhez nem kell különösebben számolgatnunk a pénzt. Még mindig ott tartunk azonban, hogy a megtermelt haszon túlnyomó többségét vissza kell forgatnunk a cégbe, mert ha nem teszem ezt, akkor alámegy az üzlet, jön a konkurencia. Persze én soha nem érhetem el azt, amit itt egyik-másik bizonyos körökhöz tartozó vállalkozó elért. Nem vehetem fel a versenyt azokkal, akik összeköttetések révén milliárdokat kapnak bankoktól, lehet vissza sem fizetük, vitték ki a benzint az embargó idején Szerbiába... Szerencsére a negatívan megbélyegzett körökbe sem tartozom. Mi nem vagyunk annyira nagy hal, hogy a finansz érdekesnek tartsa bennünket piszkálni. Nem nagy dolgokkal kereskedünk, s ezek az apróságok nem sértenek igazán nagy érdekeket. Azt hiszem, van annyi eszünk, meg energiánk, és most már tapasztalatunk is, hogy a még rosszabbodó gazdasági, vagy a politikai helyzetben is mindig ki tudjunk valamit találni ahhoz, hogy fennmaradjunk. Ma is panel-lakásban lakunk, a lányomnak viszont sikerült Budapesten lakást vásárolnom.

Hobbymnak a kertészkedést mondhatnám. Kijárunk a hétfégi házunkba, és élvezetet jelent a fák metszése, a zöltség, a gyümölcs termesztése. Semmiféle egyesületnek, társaságnak nem vagyok tagja, mert ilyen munkára nem jut időm. Igazán szoros baráti kapcsolatban egyetlen magyar mérnökházaspárral vagyunk. Hétfégi programjainkat gyakorta összehangoljuk. Szeretem a hangversenyeket, és színházba, operába is eljárunk.

Életem legmerészebb és legfontosabb döntése a gyár otthagynak volt, hogy képes voltam váltani. De azt is fontos döntésnek érzem, hogy a lányomat olyan irányba befolyásoltam, hogy próbálkozzon Magyarországon tanulni. Ő bődízműves mérnöki szakmát választott, és én ebben segítettem. Pénzem akkor nem volt, de szerencsénkre a Soros Alapítvány ösztöndíjával tanulhatott. Ezáltal hozzászokhatott ahhoz, hogy önállóan megálljon a lábán. Ha itt marad Temesváron, nem biztos, hogy ezt ilyen könnyen megtehetette volna. Senki sem lehet próféta a maga falujában. Nekem is hasznomra vált, hogy elszakadtam az otthonomtól, s ez neki is jó irányba befolyásolta a karakterét, emberi fejlődését. Örültem, hogy Magyarországra ment tanulni, azért is, mert ezáltal minimálisra csökkent annak a valószínűsége, hogy román fiúval alapítson családot. Nem örültem volna, ha román párt választ magának. De ha már oda jut az ember, nincs mit csinálni. A neveléssel kell elérni azt, hogy ez ne következék be.

Nem érzek nagy különbséget aközött, hogy a lányom Budapesten vagy Kolozsváron él. A mozgásszabadság szempontjából a határ nagy gondot nem jelent. Sokat járok arra. Ha délben beülök a kocsiba, este ott vagyok. Ami az elvándorlást illeti, hát nem csak a magyarság megy el, hanem a románság is. A fiatalság érzi a kilátástalanságot, kevés olyan cég van, ahol megtalálja számítását. Érzi, hogy itt nincs kívül, évekig kell várni, amíg az emberek mentalitása jó irányba változik. Ők ezt nem tudják kívánni. Természetes, hogy nekünk a magyarság kivándorlása még jobban fáj, de erővel semmiképpen nem lehet az embereket visszatartani. Én nem akarok távozásra sarkallni senkit, de ha valaki úgy ítéli meg, hogy az ő fejlődése szempontjából jó átmennie Magyarországra, ott megtalálhatja számításait, ezt nem kell megakadályozni. Vannak olyanok is, akik kimentek, és többet tesznek onnan az itteniekért, mint amennyit itt tehetnének. Bízom abban, hogy mindig akadnak olyanok, akik elhivatottságot éreznek az itt maradáshoz. Ez egyéntől függ. Én érzem ma-

gam annyira erősnek és tehetségesnek, hogy ebben a környezetben is meg tudjak kapaszkodni, meg tudjak állni, és a munkámon, a cégemen keresztül segítsen a magyarságot.

A családban egészen természetes volt, hogy a lányomat magyar iskolába járattuk. Én azt hiszem, hogy a magyar gyermekek román iskolában taníttatása primitív gondolkodás eredménye. Ezért persze nem maguk a szülők a hibásak, ők is olyan környezetben nőttek fel, ami gátolta, hogy józanul ítélhessék meg a helyzetet. Sok olyan embert ismerek, aki úgy érzi, hátránya származott abból, hogy nem tudott jól románul. Gyakorta ezzel magyarázzák életük sikertelenségét, holott annak sok más tényezője is volt. Az ilyen emberek azzal a gondolattal adják román iskolába gyermekeiket, hogy ha már nekem nem sikerült, legalább neki menjen jobban. Vannak persze más típusok is, sok más indok lehetséges, én ezt ismerem jobban.

A legnagyobb problémának a romániai általános helyzetet tartom. Ezen csak akkor lehet változtatni, ha az itt lakó emberek mentalitása megváltozik. Márpedig most az igénytelenség, a fásultság uralkodik, az emberek felülről várják az utasításokat, nem mernek belekezdeni semmibe, nem bíznak a saját erejükben. Ezért nem ők hibásak. Inkább a körülmények, amelyek között felnőttek. Én itt kínlódom, de látom, hogy még 15-20 évig nem lesz olyan változás, amilyent én szeretnék. Ki kell várni, míg ők is eljutnak arra a szintre, hogy megértsék a másságot, mindazt, ami Nyugaton természetes.

Az autonómia nyilvánvalóan nagyon jó lenne a magyarság számára, de vannak akik reálisabban látják a társnemzet toleranciáját, hozzáállását. Amikor az is komoly vitát szül, hogy legyen-e kétnyelvű tábla, vagy legyen-e magyar egyetem, akkor úgy érzem, hogy ez eléggé nehezen megvalósítható. Minden eszme annyit ér, amennyire meg lehet valósítani. Lemondani nem szabad persze róla, és hangoztatni kell, de hogy nem lehet egyhamar bevezetni, az biztos. A réalpolitizálást tartom megfelelőnek, és Markó Béláról azt érzem, hogy a realitások talaján áll. Én Frunda Györgyöt sem éreztem soha árulónak. Azt láttam, hogy van elgondolása, elég ravasz, és mint politikus tehetséges. Ismerem Tökés Lászlót, és most is nagyon tisztellem, becslöm, de úgy érzem, a politika szakma, amit meg kell tanulni, be kell tartani az írott és íratlan szabályait, és fel kell ismerni, hogy mit lehet, és mit nem lehet elérni egy bizonyos helyzetben. Úgy gondolom, az RMDSZ részéről jó döntés volt a

kormányba lépés. Nem mindegy, hogy belülről vagy kívülről látja az ember a dolgokat, kapcsolatban van a problémákkal. Persze, a másik fél reklámnak használja fel az RMDSZ jelenlétét, de ezt is vállalni kell.

**Toró Tibor atomfizikus, egyetemi tanár,
a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja**

Tamási Áron szülővidékén Énlakán születtem 1931-ben. Tamási-
val tulajdonképpen iskolatársak is voltunk. Ő 1917-ben érettségizett ab-
ban az iskolában ahol harminc évvel később én is. Ezt akkoriban Baróti
Szabó Dávid Katolikus Főgimnáziumnak hívták, ma Tamási Áron ne-
vét viseli. A tanulmányaimat azonban a másik híres udvarhelyi iskolá-
ban, a református kollégiumban kezdtem. Legalább 300 évre visszame-
nőleg kálvinisták vagyunk, természetes volt, hogy oda adtak. A Toró
név talán olasz, vagy spanyol eredetre utal. Szüleim mind a ketten fele-
kezeti iskolákban tanítottak. Édesanyám Etéden született, Énlakán taní-
tott, édesapám pedig Nagygalambfalván. A szüleim megelégedvén a két-
lakiséget, egy helyre szerettek volna kerülni, s így jutottunk Erdővidék-
re. Gyermekkorai élményeim főként Magyarhermányhoz kötnek. Gyö-
nyörű fekvésű hegyvidéki falu, még Ceaușescu idejében sem tudták kol-
lektívizálni. A magyarhermányi templomban keresztelt meg annak ide-
jén Makkai Sándor, Erdély püspöke.

Diákságom idején Udvarhely Székelyföld egyik legerősebb kultúr-
városa volt. Nyolc évet tanultam itt, és a város szellemisége rendkívül
nagy hatással volt rám. Iskolaváros volt a több száz éves katolikus gim-
náziumával, a református kollégiumával, és az állami főreál gimnázium-
mal, amelyben a század elején Szabó Dezső is tanított. 1944. március
19-én azonban a németek bejöttek, az iskolánkat lefoglalták, minket pe-
dig hazaküldtek. '45 februárjában kezdtünk ismét tanulni, a katolikus
gimnáziumban. A református tanárok még fogságban vagy a fronton
voltak, és a katolikus gimnázium fogadta be egész Udvarhelyszék fiatal-
ságát. Az volt az igazi ökumenizmus. '46-ban indult újra a református
kollégium, de két év múlva minden egyházi iskolát államosítottak, és új-
ra a katolikusok épületébe kerültünk. Ebben alakult meg akkor a magyar
vegyes líceum.

Mátéffy Béla matematika-fizika tanárom már Udvarhelyen észre-
vette hogy érdeklődöm a fizika iránt, és kezdett külön is foglalkozni ve-
lem. Könyveket adott. Eleinte csillagász akartam lenni. Csillagász szak
viszont azóta sincsen Romániában. Akkoriban híres atomfizika könyvek
jelentek meg, s azok az atom vonzaskörébe kerítettek. Rájöttem arra,

hogy a csillagok titka is az atommagfizikában és a részecskefizikában van elrejtve. A magyar iskola után Temesváron románul felvételiztem, és románul is tanultam. Később pedig mindvégig román nyelven tanítottam. A román nyelvtant még udvarhelyi iskolás koromban megtanultam, és helyesebben tudtam írni, mint sok román kollégám. A beszéd azonban eleinte nehezen ment. Volt egy kis román-magyar zsebszótár, amit mindig magammal hordtam, és abból kiírtam a szavakat, tanultam a kifejezéseket. Egy szemeszter után aztán belejöttem.

A Temesvári Egyetemen 1948-ban indult a matematika-fizika szak. Amikor '50-ben idekerültem, csak három évfolyam tanult, még senki nem végzett. Matematikából eléggé magas volt a színvonal, fizikából valamivel gyengébb. Akkoriban nem is tanították azokat a tárgyakat, amiket most én tanítok. Egyetlen tantárgyba volt sűrítve minden idevágó ismeret, s ezt úgy hívták *az anyag szerkezete*. Még diákként beléptettek a pártba. Akik jól tanultak, azoknak ez ellen nem volt mentség. Én köztársasági ösztöndíjas voltam, amit csak a színjeles tanulónak ítéltek akkoriban meg. Nem volt ugyan jó a származásom, de itt Temesváron ezt nem vették olyan komolyan, mint Kolozsváron.

A feleségem egy évvel járt alattam, és akkor házasodtunk össze, amikor én utolsóéves voltam. Az esküvőt éppen két nappal Sztálin halála után tartottuk. A gyász miatt háromnapos alkoholtilalmat rendeltek el. Ott ültünk a Palace vendéglőben szüleimmel, apósomékkal, és szeretnénk volna koccintani a nagy eseményre, de nem akartak kiszolgálni. Aztán apósom lefizette a pincért, és az hozott egy üveg bort, de nem tehattük fel az asztalra. Amikor Laci fiam megszületett, én már gyakornok voltam, de a feleségem még nem államvizsgázott.

Állandóan anyagi gondokkal küszködtünk. Borzasztó körülmények között laktunk eleinte egy fűtetlen bentlakásszobában, aztán béreltünk egy egyszobás lakást a külvárosban. Szinte tíz évig éltünk abban a két gyerekkel. Gyakornokként, tanársegédként nagyon kicsi volt a fizetésünk. Alig tudtunk megélni belőle. Aztán amikor adjunktus, lektor lettem már egy kicsivel jobban ment, de soha sem volt elég a pénz a normális élethez. Szerencse, hogy akkor a könyvek nagyon olcsók voltak.

Engem a nagy energiájú részecskék fizikája érdekelt leginkább, de ezt kísérleti szinten kutatni nem hogy Temesváron, az egész Romániában nem lehetett. Az elméleti kutatásra azonban volt lehetőség. Akkoriban elég sok folyóirat bejött az országba. Ha volt az emberben ambíció,

és tudott nyelveket, értesült az újdonságokról. Angolul, de főleg oroszul kellett tudni. Oroszra mindent lefordítottak. Megalakult a genfi CERN központ, és sikerült ott is kapcsolatokat kiépítenem, s ezek útján a tudományos dolgozatok úgynevezett preprintjeit ingyen elküldték. Engem mindjárt az elején a neutrínó fizikája ragadott meg, és erről nagyon komoly dokumentációt gyűjtöttem össze. Azt felhasználva írtam egy könyvet harminc esztendeje, mely bekerült a fizika körforgásába. Szerencsém volt a téma kiválasztásával, mert az ötvenes évek, amikor a pályámat kezdtem, áttörést hoztak e területen. T.D. Lee és C.N. Yang '57-ben kaptak Nobel-díjat amiért úgymond „meggyilkolták” a szimmetria törvényét a fizikában. Ez olyan kutatási területet nyitott meg, melyen még ma is rengeteg a megválaszolatlan kérdés. S mivel az áttörés éppen a gyenge kölcsönhatások területén történt, ahol a neutrínó a főszereplő, ebbe a folyamatba a kezdetektől be tudtam kapcsolódni. A cél az alapvető fizikai kölcsönhatások egységesítése, ami tulajdonképpen Einsteinnek is az utolsó nagy álma, célja volt. E tárgyban közöltem néhány dolgozatot a Francia Tudományos Akadémia közlönyében, és ezeket Louis de Broglie Nobel-díjas fizikus (a kvantummechanika egyik megalapozója) mutatta be.

Én annak is örültem, hogy sikerült eljutnom kongresszusokra, tudtam beszélni más fizikusokkal, láttam, hogy műket közöltek mások ezekről a kérdésekről. Elismerésnek azonban az számít, ha az ember dolgozatait elfogadják nemzetközi folyóiratokban, és azokra neves fizikusok reagálnak. A világ élvonalbeli fizikusai közül nagyon sokkal személyes kapcsolatba kerültem. Van egy példányom a neutrínóról írt könyvem-ből, melyet mindig magammal vittem a neutrínó kongresszusokra, és akikkel ott találkoztam, azok beleírtak egy-egy gondolatot. Van közöttük legalább 15 Nobel-díjas. Az egyik legnagyobb orosz fizikus J. B. Zeldovics például (aki részt vett Szaharov mellett a hidrogénbomba előállításának elméleti megalapozásában) azt írta bele, hogy „A részecskék közötti gyenge kölcsönhatások az emberek között erős kölcsönhatásokhoz és barátságokhoz vezetnek.”

Az ötvenes-hatvanas években állandó bizonytalanságban éltünk. Az egyetemen egymást váltogatták a rektorok, és soha nem lehetett tudni, mi következik. A hetvenes években alakult ki az a meggyőződésünk, hogy itt maradunk. Jókedvvel tanítottam, és most is szeretem átadni, amit megtanultam. A fizikát mindig úgy tanítottam, mintha ígét hirdet-

nék. Próbáltam a diákjaimnak a legmodernebb dolgokat elmondani. Keveset buktattam. Soha nem szerettem diktátorkodni. Mindig ragaszkodtam ahhoz, hogy szóbeli vizsgán ellenőrizsem a diákjaim tudását, és ha beszélgetek egy vizsgázóval, valamit csak ki tudok szedni belőle. Én inkább a leadásban vagyok szigorú.

A nevem ismertté vált a fizikában, s ezért mindenáron meg akartak tenni párttitkárnak a fakultáson. Szerencsére ezt idejében megtudtam, és a diákokkal szövetkezve ki tudtam térni a feladat elől. Jóba voltam a tanítványaimmal, és megkértem őket, ne szavazzák meg a jelölésemet. Így hát nem lehettem párttitkár, ezzel azonban magam ellen uszítottam a pártvezetőket. Többen is meg akarták ezt bosszulni, fel akarták dolgozni az ügyemet az egyetemi központ pártbizottságában, és ki akartak rúgani az állásomból. A szerencsén múltott, hogy megmenekültem.

A hetvenes-nyolcvanas években elég sok cikket, tanulmányt közöltem *A Hétben*, melynek a szerkesztőbizottságába is bevettek. 1980-ban nemzetközi történelemszakkongresszust tartottak Bukarestben. Ekkor történt, hogy behívtak az egyetemi pártbizottsághoz. A párttitkár arra kért, hogy írjak cikket a történelemszakkongresszus apropóján a dáko-román kontinuitás elméletről. Azt mondták, vállalják, hogy közöltek magyarul az írásomat. Akkoriban a magyar értelmiségiek közül sokakkal írtak ilyen cikkeket, amiben elítélték a románok migrációs elméletét képviselő történészeket, és megvédelmezték a kontinuitást. Veszélyes lett volna visszautasítani a felkérést, ezért vállaltam, hogy írok, de azt mondtam, én fogom *A Hétben* leközölni, nem kell nekik ez ügyben közbenjárniok. Abban az időben sokat beszéltek a sarmisegetusai dákvár csillagászati vonatkozásairól. Úgy emlegették mint a román Stonehenge-t. Erről írtam egy tanulmányt, amit ma is vállalok. Összehasonlítottam a két építményt, és leírtam, hogy miket kellene megmérni ahhoz, hogy bebizonyosodjék a feltevés. A cikket leközöltem *A Hétben*, de nem tették nekik. Úgy érezték, megint átvertem őket.

1984-ben egy hónapig majdnem minden nap hívtak a szekuritátera. Körülbelül 200 oldalnyi nyilatkozatot írtak velem. Leltárba kellett vennem az ismerőseimet, és azt, hogy kivel miről szoktam beszélni. Előbb a temesváriakról, majd megyénként az ország más részein élőkről kellett írnom. Én még az első nap megneveztem temesvári ismerőseimet, és mindegyikről leírtam, hogy semmi államellenes dolgot nem tárgyaltam velük. De bántott a lelkiismeret, amiért a szekuritátén kellett

emlegetnem a nevüket. Ezért, amikor hazatértem, elküldtem egyesekhez a feleségemet, másokhoz a fiamat, hogy elmondják a történeteket. Másnap – mikor újra hivattak a szekuritátéra – ordítózza fogadtak, amiért „telekürtöltem a várost” a tegnapi kihallgatással. Nyilvánvaló, hogy az általam megnevezettek közül ment valaki jelenteni.

Az ötödik-hatodik napon a vádat is megfogalmazták ellenem. Azt akarták rám bizonyítani, hogy egy magyar irredenta mozgalomnak vagyok az egyik vezetője, aki kapcsolatot teremt a magyarországi, székelyföldi és nyugati tagok között. Ezt kellett volna elismernem és leírnom. Fenyegettek, hogy le fognak tartóztatni, de nem írtam le. Amikor látták, hogy ez a módszer nem vezet célra, azt akarták rám sütni, hogy pénzt veszek el a diákoktól, hogy nőügyeim vannak, de ezt sem tudták bizonyítani. Az egyetlen többeknek is elmondtam, hogy nyilvánosságra szándékozom hozni az ellenem folyó kampányt. Elmentem a rektorhoz is, de azt mondta, semmit nem tehet érdekemben. Miután látták, hogy nem tudnak beismerő vallomásra bírni, abba hagyták a puhításomat.

1989 december elején Kolozsvárról hoztam egy csomagot Tőkés Pista bácsinak, aki itt volt Lászlóéknál. Másnap behívtak a szekuritátéra, és megint elkezdtek faggatni. Mióta ismerem Tőkést? Hol ismertem meg? Elmondták, hogy Sütő Andrással sem értenek egyet, de ő azért tisztességes ember, Tőkés viszont gazember... Azt akarták, hogy ítélem el Lászlót, mint kémeket, és lobogtatták egy általa írt elismervény másolatát annak bizonyítékaként, hogy ő magyar kém. Én írtam valamit, de nem azt, amit akartak.

Az egyetlen 1990 után lehetőség nyílt új tantárgyak bevezetésére, és én a földönkívüli civilizációk és az anti-anyag fizikájának a kötődéseit is elkezdtem tanítani. Ez nem ufológia, kemény tudomány. Eleinte sok diák jött a kurzusra, de amikor már az első órán felírtam a táblára a Dirac egyenletet, bizony sokan elpártoltak. Én voltam az első az országban, és talán a világon sem sokan előztek meg, aki a most kialakuló-félben levő *szubnukleáris asztrofizikát és kozmológiát* is kezdtem tanítani. Ez a tudományág egyesíteni próbálja az anyag legbelsőbb szerkezetével foglalkozó szubnukleáris fizikát a világegyetem szerkezetével foglalkozó asztrofizikával és kozmológiával. Andrej Szaharov volt az egyik úttörője. Ha órá gondolok, mindig eszembe jut, hogy 1989. decemberében éppen akkor halt meg, amikor itt Temesváron elkezdtek lőni. Ő volt a századvég egyik legnagyobb fizikus gondolkodója, de nagyon sokan a világ

élő lelkiismeretének is tekintették. Ezért kapott béke Nobel-díjat. Tőkés Lászlónak óriási szerepe volt itt Romániában Ceaușescu uralmának megdöntésében, de ahhoz, hogy az egész világon leomoljanak a kommunizmus falai, Szaharov harminc éves munkájára volt szükség.

Engem a kultúra egésze érdekel. Mindig keresem a tudomány és a megismerés többi lehetősége közötti kapcsolatot. Nem elégszem meg azzal, amit a fizika és a matematika felajánl. Sokan nem akarják elfogadni, de én azt tartom, a tudomány is része a kultúrának. A látszólag egymástól távol eső dolgokat igenis nagyon jól össze lehet kapcsolni. Azt látom, hogy akik igazán elmélyednek a kultúrában, azok a tudomány lényegét is meg tudják fogni.

A megismerés vallásos oldalát is figyeltem, az is óriási része a kultúrának. A dolgokat persze egy kicsit másképpen látom mint a teológusok, de nagyon szívesen veszek részt ilyen beszélgetéseken. Létesült nemrég egy európai társaság, mely a tudomány és a teológia kapcsolatát tanulmányozza, nevének angol rövidítése ESSSAT /European Society for Study of Science and Theology/. Ennek én is tagja vagyok. Kevésbé érdekelnek a tételes vallási dogmák, de a világegyetem keletkezése, szerkezete, fejlődése, az ember helye a világegyetemben, stb., ezek a teológiának és a tudománynak is alapvető kérdései.

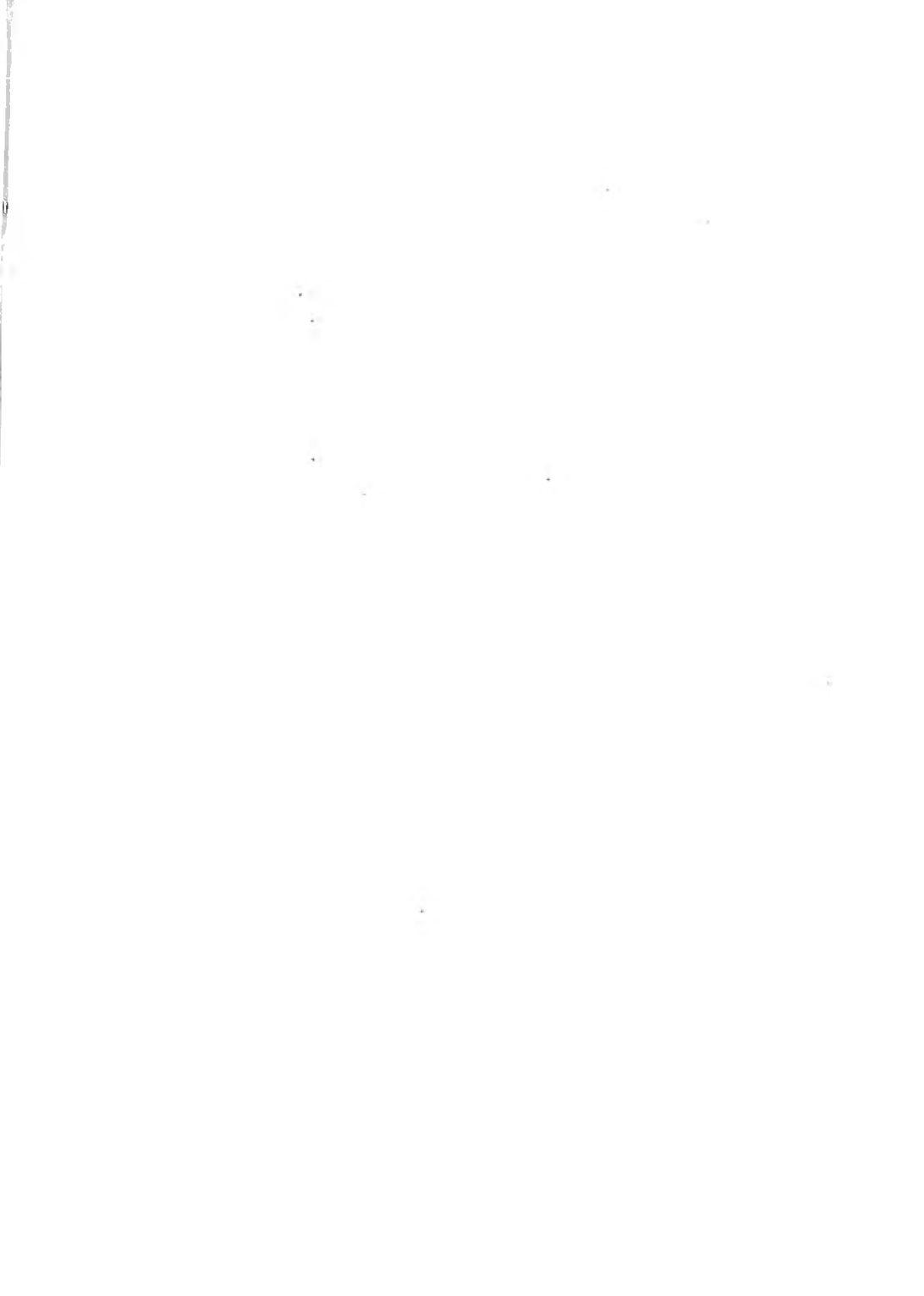
Ma azt érzem egy kicsit fájdalmasnak, hogy későn jött a fordulat. Ma már bármilyen ösztöndíjnál megszabják, hogy 35, legfennebb 45 éven aluliak pályázhatnak. Kutatói ösztöndíjakat is csak 40 éven aluli doktorátussal rendelkező személyeknek adnak. A fiaim sem esnek már ebbe a kategóriába.

A bánási magyarság legnagyobb baja számarányában rejlik. Intézményekre lenne szükség, ezeket viszont egy ilyen kis számú közösség nagyon nehezen tudja létrehozni. Van a magyar középiskola, a színház, és ez a hetilap, no meg az egyházak. Ennyi.

Számomra elfogadhatatlan, hogy magyar szülők román iskolába adják a gyermekeiket. A családban mindenki magyar iskolában tanult, és senki nem vándorolt ki. Megélni valahogy itt is sikerül. Nem tagadom, kutatni elmentem volna szívesen valamelyik nyugati központba, de csak néhány évre. Ez azonban a kommunista időkben nem ment olyan egyszerűen. Most Magyarországon is tanítok és elmennék Franciaországba vagy Angliába is, de már túl idős vagyok ehhez.

A politikától 1989 után is távol tartottam magam. Az autonómiát azonban kívánatos dolognak tartom, és azt hiszem, hogy egyszer valamikor meg is valósul. De csak akkor, ha Románia rákényszerül az autonómia megadására. Ha a világ és az erdélyi magyarság rákényszeríti. Másként nem fog menni.

Ami a hangulatomat illeti, hát elég pesszimista vagyok az utóbbi időben, mert a változások óta azt látom, hogy semmi nem érdekli a diákokat. Az ember próbál érdekes dolgokat mondani, de nincs kinek. Ezt Magyarországon talán még inkább érzem, mint itt. Nem a legjobb a közérzetem. Sokszor elborzaszt a román elit viszonyulása helyzetünkhöz. '89-ben azt reméltük, hogy lesz aki akar Európa felé menni, és megérti a mi ügyünket. Sajnos nagyon kevés ilyen akad. Ennek ellenére hasznosnak érzem, pontosabban annak szeretném remélni magam.

Kisebbségi közösség esetében a helyi társadalom és ekként a vidékiség jellegét is meghatározza a kisebbségi mi-tudat sajátos strukturáló hatása. A kisebbségi csoport-identitás által kialakított elkötelezettségek mentén a társadalom oszloposodik. A szakmai vagy bármilyen más identitást a helyzetből fakadóan felülírja az etnikai. Az ekként strukturálódó társadalmak esetében kialakuló szervezet-láncolatok megakadályozzák az információ és a kommunikáció áthatolását a törésvonalak határain. Ahol helyileg a kisebbség demográfiailag nem meghatározó, csak töredéke a többségnek, a szigorú etnikai keretek közötti szakmai kapcsolatok veszélyeztethetik a teljesítményt, az egyén rácsatlakozik a többségi kommunikációs rendszerekre. A kis létszámú helyi kisebbségben az a vélekedés alakul ki, hogy számára a többségi információs és kommunikációs rendszer nyújt többet. Ez az igazán szükséges. Az anyanyelvű média, mivel anyagi, terjedelmi okokból nem lehet annyira átfogó, mint a többségi, leszálló ágba kerül. Asszimilációs nyomás ez, bár nem politikai, hanem strukturális.

Bodó Barna

SZÓRVÁNY
ALAPÍTVÁNY